A **szegediség** változásai

Hegedűs Anita – Medgyesi Konstantin:

A szegediség változásai

X 30 J 19

Szeged
2020

SZTE Klebelsberg Könyvtár
SZEGED
2.

A szegediség változásai

Szerkesztők:
Hegedűs Anita – Medgyesi Konstantin

Nyomdai előkészítés:
Donka Gergely

Fotók digitalizálása:
Sólyom Péter

Kiadja:
Móra Ferenc Múzeum
6720 Szeged, Roosevelt tér 1-3.
06-62-549-040
www.moramuzeum.hu

Felelős kiadó:
Fogas Ottó múzeumigazgató

ISBN 978-963-9804-64-7

A kötet megjelenését a Szeged 300 programsorozat keretében
Szeged Megyei Jogú Városa támogatta.

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001346449

Szeged 300 · Szabadon szeretjük!

Nyomdai kivitelezés:
Generál Nyomda
6728 Szeged, Kollégiumi út 11/H.

Borítókép: A Dömötör-torony felülnézetből, 1930-as évek.

Hátoldal: Motorosok a Móra Ferenc Múzeum épülete előtt, 1959.

X 305519

Móra Ferenc Múzeum Szeged

Tartalom

Romsics Ignác
Szegedi évszázadok 8

Tomka Béla
Szeged 20. századi városfejlődése európai kontextusban 24

Máté-Tóth András – Mezey András
Vallási momentumok Szeged történetében 36

Nátyi Róbert
Szeged képzőművészete a XX. század első felében európai fókuszból 50

Bíró-Balogh Tamás
Kölcsönhatásban: írók, költők és Szeged 86

Marjanucz László
Szeged hosszú 18. százada 96

Horváth Ferenc
A szegedi vár bontása. A vár helye és szerepe a szegediek gondolkodásában . . 113

Balog Iván
Hogyan hatott Szeged Bibó Istvánra és Bibó István Szegedre? 124

Lencsés Gyula
A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma külföldi kapcsolatairól 134

Tóth István
Változások Szeged arculatában szegedi épületeken keresztül 146

Nyéki Tamás
1956 emlékezete a szegedi városképben 182

Medgyesi Konstantin
A „szegedi" Móra Ferenc 194

Polgármesteri köszöntő

Különleges kötetet tart a kezében az olvasó, amely városunk színes és gazdag történetébe nyújt betekintést. 2019-ben volt a 300. évfordulója annak, hogy Szeged visszanyerte szabadságát és függetlenségét a török uralmat követően. Városunk 1719 májusában kapta meg szabadalomlevelét, amely rögzítette az itt élő polgárok kiváltságait. Ezt a történelmi eseményt olyan nagy becsben tartjuk, hogy minden évben erre emlékezve ünnepeljük Szeged napját is. Nem véletlenül, hiszen ez az egyik legnagyobb kincsünk, városunk önállósága és szabadsága. Jól látszik, hogy Szeged mindig akkor lépett előre, amikor saját maga dönthetett sorsáról. Akkor fejlődött legjobban a gazdasága, kultúrája, tudományos és közösségi élete, amikor mi magunk alakíthattuk azt.

A Móra Ferenc Múzeum Szeged szabadságának jeles évfordulója alkalmából tudományos konferenciát szervezett, ahol kiváló tudósok tartottak előadásokat városunk elmúlt három évszázadának történetéről. Ebben a kötetben a konferencia előadásainak írásos változatát gyűjtötték össze, és ezt egészítették ki egyedi, színes illusztrációkkal. A nagy, ünnepi évfordulónkhoz méltó könyv született, amely izgalmas témákat dolgoz fel.

Többek között Szeged társadalmi változásairól, a szegedi és a magyar történelem fontos államosairól, városunk kulturális, irodalmi életének meghatározó szereplőiről és eseményeiről születtek kiváló előadások és írások. De kitűnő tanulmányokat olvashatunk Móra Ferenc és Bibó István szegedi munkásságáról, a városkép alakulásáról vagy éppen a vallási tényező szerepéről Szeged történetében.

Az elmúlt három évszázad történelmi eseményei és társadalmi változásai fontos tanulságul szolgálnak mindannyiunk számára. A könyvet nemcsak kutatóknak, de minden szegedinek és a városunk múltja iránt érdeklődő olvasónak szívesen ajánlom figyelmébe.

Szeged az egyik legösszetartóbb és legszolidárisabb magyar város. És ez a kivételes összefogás generációról generációra öröklődik. Azt gondolom, szabadságszeretetünk mellett ez a mi közösségünk legfontosabb értéke, amely végigkíséri történelmünket is. És ez az, amely közös múltunk viharos eseményein mindig átsegített minket. Mert kétségtelen, számos olyan történés volt ebben a három évszázadban, amely gyökeres változásokat hozott városunk életében. Háborúk, forradalmak törtek ki, tűzvész és árvíz sújtotta Szegedet, de a város valahogy mindig túlélte a megrázkódtatásokat és megerősödve került ki a veszteségekből.

A 300. évfordulót nemcsak ezzel a kötettel ünnepeljük. 2019-ben kezdődött meg a Móra Ferenc Múzeum teljeskörű felújítása és modernizálása is. Ez a kiállítóhely a régió legnagyobb és legjelentősebb múzeuma. Szeretnénk, ha a jövőben is folytatódna az a kivételes értékmegőrző, értékteremtő és értékközvetítő munka, ami az intézményt jellemzi.

Szeged nevében külön köszönöm, hogy szeretett városunk történelmét is gondozza a Móra Ferenc Múzeum! Biztos vagyok benne, hogy mindenki talál majd magának érdekes és tanulságos írásokat a könyvben.

Dr. Botka László
Szeged polgármestere

Szegedi évszázadok

Romsics Ignác

A Tisza-parton halkan ballagok,
És hallgatom, mit sírnak a habok.
E partok méla fordulóinál
Állt egyszer gőgös Attila király.
E tájon, hol a két víz összeér,
Áldozott egykor dús Ajtony vezér.
Ott fönn, ahol most vén harang dalol,
Dugonics András búsult valahol.
Mert búsulásra volt itt mindig ok,
Ugye bajtársak, ugye magyarok?
Itt Tömörkény, ott Gárdonyi lakott,
Petőfi Zoltán erre ballagott.
Megállok a felhős tavaszég alatt,
S míg megy a víz, és az idő szalad,
Érzem, hogy az öreg Tisza felett
Az örök élet csillaga remeg.

Juhász Gyula: Szeged (1919)

Boldog lehet az a város, amelynek múltját és hangulatát a magyar költészet ilyen gyöngyszemével idézhetjük fel. Boldog lehet még akkor is, ha – élve a költői szabadság lehetőségével – Juhász Gyula a történészi feltételezést is bizonyosságként kezelte. Az például, hogy a hunok nagyfejedelme valóban erre tanyázott, s főleg, hogy székvárosa, Sicambria valóban a környéken épült volna fel, mindezidáig csak feltételezés, ám nem bizonyosság. Kétségtelen viszont, hogy a Maros és a Tisza találkozásának környéke a kőkorszak óta, tehát többezer éve lakott terület. A vizekből kiemelkedő hátságok és szigetek, a halban gazdag folyóágak és a környező füves puszták ideális feltételeket kínáltak a megtelepedésre és az élet folyamatosságának fenntartására. A Kr. e. 4000-5000 körül itt élők, akiket a régészek a Kőrös-kultúra népeként emlegetnek, még gyűjtögetéssel, vadászattal és állattenyésztéssel foglalkoztak. Az ún. Tiszai-kultúra emberei, akik Kr. e. 3500 körül telepedtek itt meg, viszont már ismerték a földművelést és terjedni kezdett körükben a fémeszközök használata. Később, a Kr. e. 2. évezred végétől különböző indoeurópai nyelveket beszélő népek – illírek, kimerek, szkíták, majd később kelták és dákok – jelentek meg a Duna és a Tisza mentén. A római légiók közvetlenül Krisztus születése előtt tűntek fel a Kárpát-medencében. Bár a Duna-Tisza köze sohasem tartozott a Római Birodalomhoz, nagyon valószínű, hogy az erdélyi Dácia és a dunántúli Pannónia közötti összeköttetés egyik láncszeme itt lehetett, s hogy a Ptolemaiosz, ókori geográfus által említett Partiscum/Paratiscum mögött egy itteni őrhelyet, postaállomást és áruforgalmi telepet kell sejtenünk. Pannónia és Dácia viszonylag békés fejlődését a Kr. u. 3. század közepétől belső hatalmi villongások és a barbár törzsek meg-megújuló támadásai akasztották meg. Előbb jazigok, majd gepidák, hunok, avarok és végül bolgárok szállták meg a tájat.

Az öthalmi, szőregi, algyői és dorozsmai honfoglalás kori temetők tanúsága szerint a 9. század végén érkező magyar törzsek is gyorsan megtelepedtek a Maros és a Tisza találkozásának hadászati és kereskedelmi szempontból egyaránt fontos vidékén. A Szeged név, amelynek az eredete egyesek szerint a sziget, mások szerint a beszögellést jelentő szeg, ismét mások szerint pedig a halászeszközként azonosítható szege/cége szavakra megy vissza, III. Béla király egyik 1183-ban kiadott oklevelében fordul elő először, éspedig a Maroson Erdélyből érkező só elosztásával kapcsolatban. A só már korábban, és a későbbiekben is különös jelentőséget kölcsönzött Szegednek. Erre utal II. András király 1222-es híres Aranybullájának ama rendelkezése, mely szerint az ország középső részein sót csak a Bihar megyei Szalacson és Szegeden tároljanak. Az arab Idriszi 1151-es földrajzi leírásában – Csongrádtól, Csanádtól és a délvidéki Titeltől, Bácstól és Kevétől eltérően – Szeged nevével mindazonáltal még nem találkozunk. A korai Árpád-korban tehát inkább telephelynek, semmint virágzó városnak kell tartanunk. Jelentősen javultak azonban a városiasodás feltételei a tatárjárás után, amikor IV. Béla király rendelkezéséből Szegeden királyi kővár épült, amely átvette a tatárok által lerombolt csongrádi földvár szerepét. Szeged ezzel az Alsó-Tiszavidék és az itteni királyi várbirtok központjává vált, amely Buda és Székesfehérvár jogaihoz hasonló kiváltságokat kapott és számos betelepülőt vonzott.

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

A vár és a körülötte kialakult, csak jóval később egységesülő városrészek – Al-Szeged, vagyis Alsóváros, Fel-Szeged, vagyis Felsőváros és a Vár körüli Palánk, vagyis a mai Belváros – jelentőségét nagyban megnövelte a török megjelenése a Balkánon, majd a Magyar Királyság déli végein. A 14. század végétől Szeged a török ellen induló déli hadjáratok természetes kiindulópontjává vált, amely nemcsak a vár megerősítését követelte meg, hanem a hadak ellátását biztosító iparosréteg kialakulásának és a lótenyésztésnek is ösztönzést adott. 1498-tól Szeged aközé a mintegy negyven szabad királyi város közé tartozott, amelyek vámmentességet élveztek, vásártartási joggal rendelkeztek és a polgárai által választott önkormányzat fennhatósága alatt álltak. Lakossága ekkor mintegy 7 ezer főt tett ki, amellyel közvetlenül a 12-15 ezer fős Buda és a 9-10 ezer fős Pest után következett. A kincstárnak fizetett adója alapján pedig a második volt Buda után. Gazdagságának elsődleges alapja az Itáliába irányuló marhakereskedelem, valamint a ló- és a juhtenyésztés volt, amelyre a város körüli puszták kiváló lehetőséget biztosítottak. Fontos jövedelmi forrást jelentett a kitűnő szerémségi bor is, amelyet nemcsak termeltek és fogyasztottak a szegedi polgárok, hanem kereskedtek is vele. Szekereik egészen Gdanskig, lovak vontatta dereglyéik pedig Regensburgig eljutottak. A só forgalmazása veszített jelentőségéből, egyre fontosabbá vált azonban a halászat, amely a helyi szükségletek kielégítésén túl ugyancsak kiszolgált távolabbi igényeket is. S végül meg kell említenünk az iparosokat, akik közül 1522-ben 259-et írtak össze. Ezek összesen 41 iparágat űztek. Legtöbben a szűcsök, vargák és a mészárosok voltak, amely az állattenyésztés fejlettségére utalt, akiket a kovácsok, hajóácsok és szíjgyártók követtek, ami viszont a közlekedés, vagyis a kereskedelem fontosságát jelezte.

Szegedet, Debrecent és más alföldi városainkat mindazonáltal még a középkor végén sem úgy kell elképzelnünk, mint az állami adminisztráció központi hivatalainak és a királyi palotának otthont adó Budát, vagy a városfallal körülvett észak-magyarországi bányavárosokat és a csinos, festett kőházakból álló erdélyi szász városokat. Bár ezekben kevesebben laktak, mint Szegeden, külső képük alapján mégis jobban hasonlítottak az észak-itáliai vagy németalföldi kereskedelmi és kulturális központokra, mint az óriásfalura emlékeztető Tisza-menti település. Egy előkelő francia nemes (Pierre Lescalopier), aki Konstantinápolyból jövet 1574-ben utazott át Erdélyen, a havasalföldi román vajda gerendákból ácsolt és sárral betapasztott *„palotája"* és székvárosának szegényes faházai és fatemplomai után Brassóba érkezve egyenesen úgy érezte magát, mintha Mantovában lenne. Rendezettnek és szépnek találta Szebent és Kolozsvárt is *„festett homlokzatú házaival"*, míg Gyulafehérváron többek között a hegyekből a fejedelmi palotába vezető vízvezeték nyűgözte le. Szegedről viszont egy másik francia utazó (Bertrandon de la Brocquière), aki 1433-ban utazott át a városon, a következőket tartotta érdemesnek feljegyezni: *„Szeged nyílt, nagyobb város, egyetlen, közel egy mérföldnyi hosszú utcából áll."* Épületei közül egyetlen egyet említett meg: a ferencrendi szerzetesek templomát, vagyis a mai alsóvárosi templom 15. században épült elődjét, amelyet szépnek talált.

Az 1526-os mohácsi csatavesztés utáni másfél évszázados megosztottság egész Magyarország fejlődését visszavetette. Különösen hátrányosan érintette azonban e

körülmény az ország középső harmadát, amely közvetlen török uralom alá került. Szeged egész környékével együtt Magyarországnak ehhez a legtöbbet szenvedő részéhez, az ún. Hódoltsághoz tartozott. A visszavonuló török hadak már 1526 szeptemberében feldúlták, felgyújtották és kirabolták a várost. Ezt azonban még ki lehetett volna heverni. Azt azonban, hogy 1542-ben állandó jelleggel meg is szállták a várost, amely a szegedi szandzsák és az azt igazgató mindenkori bég székhelye lett, már lehetetlennek bizonyult. A tehetősebb polgárság a királyi Magyarország városaiba menekült, a szegényebbek közül pedig többen a környék mocsarakkal tarkított pusztáin találtak menedékre, ahol rideg állattartással, halászással és pákászással tengették életüket. Az elhagyott házakba a megszállók és azok hozzátartozói, valamint török és balkáni kereskedők és kézművesek költöztek. A 16. század végén a házak mintegy harmadában laktak törökök. Korabeli leírások szerint a Palánk szinte teljesen török városrésszé alakult. Bár szinte semmi nyomuk nem maradt, a Várban dzsámi és minaret magasodott, amelyeket valószínűleg a régi Szent Erzsébet templomból alakítottak ki. Ugyanitt török fürdő és egy hittudományi főiskola is létesült, és persze több fogadó és kisebb-nagyobb bolt. A középkori céhek jelentős része elsorvadt. Említésre érdemes viszont, hogy a török viseleti kultúra hatására néhány új mesterség honosodott meg. Ilyen volt a paplankészítés, gombkötés és különösen a papucskészítés. A híres szegedi papucs ekkor indult el hódító útjára. Az állattenyésztés virágzásának köszönhetően megtartotta jelentőségét a bőrművesség, amelyet ugyancsak gazdagítottak a keleti technikák és díszítő motívumok. A város magyar népe leginkább Alsóvároson élt – a török és a betelepült egyéb balkáni, elsősorban szerb városlakóktól elkülönülve.

A török hódoltság időszaka Szegeden 1686 őszéig tartott. A felszabadító keresztény seregeket mintegy kétezer fő fogadta. A török katonaság és polgári lakosság távozása után mindössze ennyien maradtak a városban. Bár az 1715. évi országgyűlés Szegedet ismét a szabad királyi városok sorába iktatta, s ezt 1719-ben III. Károly király is megerősítette, a város a 18. század elején talán annyira sem rendelkezett az urbanitás jegyeivel, mint a 15. század közepén. A Várat és környékét a keresztény katonaság foglalta el, amely erődítési célokból 90 házat egyszerűen lerombolt. A megmaradt nép vályogból készült és náddal fedett apró viskókban lakott, sőt sokan földbe ásott putrikban húzták meg magukat. A visszaáramlás a környező pusztákról és a távolabbi vidékekről mindazonáltal azonnal megindult és évtizedeken át folytatódott. Legelő és szántóföld volt bővében, egyelőre mindenki ott vetett, kaszált és legeltetett, ahol akart, és házépítésre alkalmas városi telkekhez is ingyen lehetett jutni. Ennek és a városi jogok visszanyerésének köszönhetően a lakosság gyorsan nőtt. Számuk a különböző összeírások alapján 1728-ban csaknem 10 ezerre, 1750-ben 12 ezerre és 1770-ben közel 17 ezerre becsülhető. A század végén Szeged – Pest-Buda, Debrecen és Pozsony után – már az ország negyedik legnagyobb városának számított. A lakosság fő bevételi forrása továbbra is az állattenyésztés, a földművelés és a kereskedelem volt, amelyekhez – ugyancsak török hatásra – ekkortól csatlakozott a dohány- és paprikatermesztés. Utóbbiakat elsősorban az alsóvárosiak művelték, míg az iparosság főleg Felsővárosban lakott. A kettő között alakult ki Rókus, amely Szent Rókus kápolnáról és

az ugyanezt a nevet viselő ispotályról kapta a nevét, s amelynek a törzslakosságát fuvarosok, vásározók és a céheken kívül rekedt iparosok adták. A század végén itt jelölték ki a betelepülő zsidóság lakhelyét is.

Az élet újraindításában és a török utáni Szeged fejlődésének megalapozásában jelentős szerepet játszottak azok a piarista szerzetesek, akik 1721-ben hatosztályos gimnáziumot alapítottak a városban, és 1793-ban ehhez egy felsőfokú kétéves bölcsészeti stúdiumot is társítottak. Az ő iskolájukban tanult a Juhász Gyula által is említett Dugonics András, aki életének nagy részét ugyan nem Szegeden töltötte, viszont itt született, és 1762-ben itt mutatták be magyar nyelvű első színjátékát. 1800-ban az Oskola utca és az Oroszlán utca sarkán lévő vendéglőben fellépett az első magyar színiigazgató, Kelemen László társulata, és 1801-ben megkezdte működését a város első könyvnyomdája. Persze a felvilágosodás eszméi nem mindenkihez jutnak el, s ha el is jutottak, nem mindenkire hatottak. Az utolsó nagy boszorkánypert, amelyben 13 főt végeztek ki, ismeretes módon itt, Szegeden rendezték meg 1728-ban. Mária Terézia ezért intézkedett úgy 1756-ban, hogy a helyi bíróságok a továbbiakban nem hozhatnak ítéleteket boszorkányperekben. 1768-ban pedig minden ilyen büntetőjogi eljárás indítását megtiltotta.

A reformkorban tovább tartott a lakosság dinamikus növekedése és a város modernizálódása. 1825-re a városlakók száma 32 ezerre, 1841-re pedig 44 ezerre nőtt. 1804-re elkészült a középtornyos, barokkos jellegű új Városháza, amely megnövelt formájában ugyan, de még ma is eredeti rendeltetésének megfelelően működik. Olajmécsesek felszerelésével 1827-ben kezdetét vette a belvárosi utcák éjszakai megvilágítása, 1829-ben megnyílt az első kaszinó, 1840-ben elkezdték kövezni az utcákat, 1845-ben takarékpénztár létesült. Az 1828-as összeírás szerint a lakosság mintegy 20%-a élt iparból és kereskedelemből, a többi még mindig mezőgazdaságból. Ám ha a hagyományos kézműves és kereskedő mesterségek mellett a céhen kívüli szakmákat, például a halászokat és a halfeldolgozókat, a hajóácsokat, a szappanfőzőket vagy a Rókuson elterjedt belterjes sertéshízlalással foglalkozókat is beszámítjuk, akkor ez az arány lényegesen magasabb. A mezőgazdaságon belül az állattenyésztés veszített jelentőségéből, de még mindig fontos ágazatnak számított. A város pusztáin ekkor 75 ezer juh, 15-16 ezer szarvasmarha és 5 ezer ló legelészett. Dinamikusan fejlődött a dohány- és paprikatermesztés, valamint -feldolgozás, és továbbra is jelentős volt a kereskedelem. A termékek java a négy országos vásáron és a hetipiacokon cserélt gazdát. Ez utóbbiaknak a Városháza előtti, akkor még homokos, kopár nagy tér adott helyet, amelyről a *Honderű* tudósítója 1845-ben így írt: *„A nagy piac – mely óriás voltában inkább szolgál már kietlenségére, mint díszére Szegednek – zsúfolva volt árukkal s vevőkkel. Bánátból búzát hoznak ide. Makóról zöldséget, Vásárhelyről túrót, sajtot és egyebet; legjelesebb cikk mégis a szappan, hal, tarhonya s paprika. Paprikából Szegeden nemcsak a leves, de még a ház oldala is veres; ide akasztják összefűzve, s az, mint egy nagy szőnyeg, befogja oldalát. – Hal annyi van, hogy főkép, ha dögleni kezdenek, megbűzhődik tőlük a levegő."*

A Maroson leúsztatott fatörzseket felhasználva a reformkorban virágzott fel a hajóépítés is, amelynek jellegzetes, Szegeden kialakított típusa volt a kecses és gyorsjárású ún. bőgős hajó, amelynek a raktere mintegy háztetőként be volt fedve deszkával, s az így keletkezett alacsony házikó szolgált a hajósok és esetleg utasaik eső és szél ellen oltalmat adó pihenő helyéül. A hajógyártással egyidejűleg lendült fel a vízimalomépítés. A Tisza két oldalán ezekből csak Szegeden mintegy 80 őrölte a Bánság és a Bácska termékeny szántóföldjeiről érkező gabonát, de más városok számára is készült itt évente 8-10.

A kétségtelen fejlődés ellenére Szeged külső képe – mint a századközép geográfusa, Hunfalvi János megállapította – még mindig *„nem volt mondhatni szépnek"*. Leginkább urbanizált külsővel az egykori Palánk rendelkezett, ahonnan eltűntek a korábbi védművek, s helyükbe copf vagy klasszicizáló stílusú földszintes és egyemeletes polgárházak épültek. Ezek alsó traktusán rendszerint üzlethelyiségek csalogatták a vevőket, az emeleten lakószobák, az udvaron pedig raktárok helyezkedtek el. 1810-ben itt épült meg Szeged első kétemeletes magánháza és 6 vendégszobájával, valamint 50 ló befogadására alkalmas istállójával itt várta a megfáradt utasokat a híres Arany Sas fogadó. Az Alsóváros háromosztatú, pitvaros konyhából és két oldalán egy-egy szobából álló, két- vagy háromablakos, vertfalú, náddal vagy gyékénnyel fedett házai viszont alig különböztek az alföldi falvak parasztházaitól. A két városrész építészeti arculatától egyaránt különböztek a felsővárosi hajósgazdák, hajóácsok, vízimolnárok, gabonakereskedők, fuvarosok és halászati vállalkozók magasföldszintes kőházai, amelyekhez általában nagy pincék, kényelmes lakrészek, hombáros padlások és az udvarra nyíló különféle raktárhelyiségek tartoztak. Ezeket az utcára néző kosáríves kapun keresztül lehetett elérni.

A reformkor békés építkezéssel eltelt évtizedei a század közepén ismeretes módon forradalomba és szabadságharcba torkollottak, amelyeket megtorlás és a neoabszolutizmus követett. A gazdasági és társadalmi modernizáció folyamata mindazonáltal töretlenül folytatódott. 1854-ben Szegedet, majd néhány év múltán Temesvárt is elérte a vasút, a Dunán és a Tiszán pedig megjelentek a gőzhajók. Ez addig elképzelhetetlen sebességnövekedéssel járt. Az Al-Dunától Bécsig lóvontatással korábban két-három hónapig tartott az út, most gőzhajóval nyolc napig. Szeged és Pest között a postakocsik addig egy egész nap alatt tették meg az utat, ezt a menetidőt a vonat most öt órára csökkentette. A gőzenergia felhasználása a közlekedésben, az ipari termelésben és idővel a mezőgazdaságban is új korszak hajnalát jelezte. Távoli területeket hozott közelebb egymáshoz, egyszerűbbé, olcsóbbá és biztonságosabbá tette az árucserét, megkönnyítette a munkaerő belső vándorlását, és elősegítette az emberek világlátásának reálisabbá válását. Jelentősége csak a kerék több ezer évvel korábbi felfedezéséhez hasonlítható.

Egészen más jellegű, de kihatásában ugyancsak fontos változásnak tekinthető, hogy a város kezén lévő 80 ezer katasztrális hold szántó, rét és legelő mintegy negyedét 1852 és 1854 között felparcellázták a városszéli szegények és a város körüli tanyavilág lakói között. Ezek a 10, majd 30 évre kötött kishaszonbérletek mintegy

10-15 ezer szegényparasztnak biztosítottak jobb életlehetőségeket. Amivel ők éltek is. Ők törték fel a legelőket, ők szelídítették meg a futóhomokot, és vetették meg ezzel az alapját annak a virágzó szőlő- és gyümölcskultúrának, amely a paprika mellett még ma is jellemzi a város és környéke mezőgazdálkodását. Ennek köszönhető az is, hogy a Dél-Alföldtől eltérően Szegeden és környékén nem lángoltak fel azok az agrárszocialista mozgalmak, amelyek bázisát mindenütt a földés gyakran munkanélküli szegényparasztság szolgáltatta.

Eközben persze maga a város is épült és szépült. Folytatódott az utcák kövezése, az olajmécseseket előbb légszesz-, később villanyvilágítás váltotta fel, 1856-tól állandó színház mulattatta a szórakozni vágyókat, 1859-ben lefektették az első vízvezetéket, 1857-ben feltűntek az első omnibuszok, majd 1884-ben a lóvasút. 1869-ben megnyitotta boltját Pick Márk, aki a rókusi sertéstartásra és az alsóvárosi paprikatermesztésre támaszkodva – előbb néhány mázsás, majd 1885-től nagyüzemi méretekben – elkezdte gyártani a róla elnevezett és néhány év alatt világhírűvé vált szalámiját. Emellett virágzott a malomipar és megkezdődött a modern textilipar alapjául szolgáló kenderfeldolgozás.

Ezt a dinamikus fejlődést törte meg a várost ért legnagyobb természeti katasztrófa: az 1879-es nagyárvíz. Árvizek és tűzesetek korábban is előfordultak Szegeden, s ezek mindig kisebb-nagyobb pusztítással jártak. Olyan léptékűre azonban, mint az 1879-es, sem azelőtt, sem azóta nem volt példa. A víz március 5-én éjszaka szakította át a gátakat Szegedtől mintegy 20 kilométerrel északra, és március 12-én éjszaka zúdult a városra Rókus felől. Miután a házak többsége agyagból épült, a széltől felkorbácsolt hullámoknak csak igen kevés tudott ellenállni. Az 5723 épületből 5458 a víz martalékává vált. A lakók közül több mint félszáz vesztette életét. A 265 épségben maradt épület többsége kőből készült, és a Belvárosban, a Dömötör-torony és az Oskola utca környéki magaslaton helyezkedett el. Bár a víz – az állandó szivattyúzások ellenére – csak három hónap múlva kezdett apadni, számos műemléki épület – köztük a Városháza, a zsinagóga és az alsóvárosi templom – megmaradt. *„Pompéji eltemetése óta* – írta az emigráns Kossuth Lajos egyik szegedi hívének – *alig tud a történelem egynél több ilyen mérvű pusztulásról. Bizony, bizony nincsen olyan bánat, mint az elpusztult Szeged elszórt népének bánata."*

A szegedi nagyárvíznek – bármily furcsán hangozzék is – azonban nemcsak negatív, hanem pozitív következményei is voltak. Sőt, hosszabb távon csak ezek voltak. A széleskörű hazai és nemzetközi összefogásnak és támogatásnak köszönhetően a régi, rusztikus Szeged helyén – Lechner Lajos műszaki tervei alapján és Tisza Lajos királyi biztos irányításával – néhány év alatt kialakult az a körutakkal szegélyezett és sugárutakkal osztott szegedi városmag, amelynek eklektika jegyében épült középületei, valamint fákkal övezett széles utcái és terei máig meghatározzák Szeged arculatát. Az új létesítmények közül nem tudom nem megemlíteni az 1896-ban épült neoklasszicista Közművelődési Palotát, amelynek könyvtárában, az ún. Somogyi Könyvtárban diákként oly sok önfeledt órát töltöttem az 1970-es évek elején, és az 1883-ban épült hidat, amely az 1880-ban Szegedhez csatolt Újszegedet

kötötte és köti össze azóta is a városközponttal, s amelyen – miután több mint egy évig a Népkert sor 5-ben laktam – naponta többször sétáltam át, olykor gondolataimba mélyedve, olykor a Szegedhez elválaszthatatlanul kötődő folyó fodrozódó vizét bámulva. Ugyanebben az évben, 1883-ban készült el a hídfő lábánál található neoreneszánsz Milko-palota, és persze a neobarokk jegyeket mutató városi színház, majd 1885-ben – és ez is elválaszthatatlan Szegedtől – a híres-hírhedt Csillagbörtön. És persze számos kisebb-nagyobb gyár a város külső övezeteiben. Az új ipari létesítmények közül kiemelkedett Bakay Nándor 1877-ben alapított Kenderfonó Gyára, amely több mint száz munkásnak adott kenyeret, és termékeit számos országba exportálta. Ha a külterületi lakosságot leszámítjuk, akkor a 19. és a 20. század fordulóján már többen éltek az iparból és a kereskedelemből, mint a mezőgazdaságból. A város külső arculatával együtt tehát lakosságának foglalkozási struktúrája is átalakult.

Az 1879-es nagyárvíz után alig egy emberöltővel újabb katasztrófa zúdult az országra és ezen belül Szegedre is: az I. világháború és az ezt lezáró 1920-as békeszerződés. Trianonnal Magyarország elveszítette területének és lakóinak mintegy kétharmadát, Szeged pedig déli vonzáskörzetét, s ezzel malomiparának hátterét és piacainak jelentős részét. Az 1879-es nagyárvízhez hasonlóan ennek is lettek azonban pozitív következményei. A Kolozsvárról Magyarországra menekült egyetem 1921-től Szegeden kezdett berendezkedni, és 1923-ban Temesvárról ide tette át székhelyét a csanádi püspök is. 1930-ban az ottani hittudományi főiskola is Szegedre települt, a fővárosi polgári iskolai tanárképző főiskola – az 1945 utáni Szegedi, majd Juhász Gyula Tanárképző Főiskola elődje – pedig 1928-ban költözött ide. Így és ekkor kezdődött Szeged iskolavárossá válása, amely jelentős építkezésekkel járt együtt. A Tisza-parti klinikák és a Dóm teret körülvevő épületsor, beleértve magát az árvízre emlékeztető Fogadalmi templomot is, ennek a korszaknak a termékei. És ekkor kezdődtek a Dóm téri Szabadtéri Játékok is, amelyek azóta is öregbítik a város jó hírét. A kor kultúrpolitikusainak, mindenekelőtt gróf Klebelsberg Kunónak a képzeletében Szegednek Dél-Magyarország kulturális központjává kellett válnia, s túlzás nélkül mondhatjuk, vált is. Az egyetem ezért, még ha tanárainak egy része át is települt Erdélybe, az 1940-es második bécsi döntés után is Szegeden maradt, és három karával azóta is a dél-magyarországi felsőoktatás fellegvára. 1951-től ez kiegészült egy orvostudományi egyetemmel, 1962-től egy élelmiszeripari főiskolával, és 1973-tól egy akadémiai intézettel: az MTA Biológiai Kutatóközpontjával. Az 1970-es évek végén ehhez 13 középiskola, 5 szakmunkásképző iskola, 2 egészségügyi szakiskola, 32 általános iskola és 63 óvoda csatlakozott. Szeged belvárosa ezekben az években úgy nézett ki, mint egy egyetemi campus, s bízom benne, hogy még ma is így néz ki. Diákjai nélkül Szeged belvárosa halott város lenne.

Közben tovább folytatódott az iparosodás. A dualizmuskori előzményekre támaszkodva legtöbb értéket változatlanul a textilipar és az élelmiszeripar termelt, amelyhez az 1960-as évek közepétől az olajra támaszkodó iparágak (gumigyár, kábelgyár, öntöde) csatlakoztak. Az 1970-es és 1980-as években 160 és 170 ezer

között ingadozott a város lakóinak száma. Elhelyezésükre teljesen új városrészek épültek: Újszegeden Odessza, a Felsővárostól északra Tarján néven. Budapest, Debrecen és Miskolc után lélekszáma alapján Szeged ezekben az években is a negyedik helyet foglalta el a városok rangsorában. A közel 200 ezer fő csaknem 53%-a talált munkát az iparban, s a mezőgazdaságból élők aránya lecsökkent 5% alá. Nagyon magas, 42-43%-os volt a tercier szektorban foglalkoztatottak aránya, amelyhez az iskolák és az egészségügyi hálózat fejlődése mellett az is hozzájárult, hogy 1962-ben teljesült a város évszázados vágya: megyeszékhely lett.

Valószínűleg többen azt várják, hogy rövid várostörténeti áttekintésemet az utolsó 30 év értékelésével zárjam. Abból a szempontból, hogy ez a korszak hosszabb, mint a negyedszázados Horthy-korszak és majdnem olyan hosszú, mint a 40 esztendős államszocializmus időszaka, ez az elvárás teljes mértékben indokolt. Abból a szempontból azonban, hogy ez esetben nem lezárt, hanem még lezáratlan folyamatokat kellene értékelnem, indokolatlan, de legalábbis méltánytalan. Bizonyára többen emlékeznek rá, hogy 2012-ben a *Délmagyarország* egyik újságírója egyik sorozatában a rendszerváltozás utáni összes szegedi polgármestert az elért eredményekről és kudarcokról faggatta. Én most, utólag olvastam el ezeket, és elégedetten konstatáltam azt, amit történészként régóta tudok és diákjaimnak tanítok is: az egyéni emlékezet szubjektív és csalóka; ha véleményünket nem módszeres kutatásokra, hanem impressziókra alapozzuk, ugyanarról a dologról homlokegyenest ellenkező álláspontokra juthatunk. Korábban Aradra, máskor Zentára és Szabadkára menet, most pedig idefelé jövet azt mindenesetre örömmel konstatáltam, hogy a Szeged körüli úthálózat sokat korszerűsödött, s ez nyilvánvalóan a város fejlődésének sem tesz rosszat, sőt kifejezetten segítheti a piacok híján 1990 után összeomlott nagyhírű könnyűipar revitalizálását. Biztosra vehető, hogy a Lézerközpont felépítése is csak előnyökkel fog járni, feltéve, ha a város és a központ vezetése megtalálja egymással a hangot. Az összhang, a konszenzus egyébként más területeken és általában is fontos. Az 1879 utáni szegedi városvezetés azért volt képes nagyot és máig ható érvényeset alkotni, mert tudta és érvényesítette ezt a maximát.

1970 júniusában, amikor a Tanárképző Főiskola magyar-történelem szakára felvételizve először jártam ebben a városban, nem gondoltam, hogy közel 50 év múltán ilyen megtiszteltetésben lesz részem. És valószínűleg azok sem gondolták, akik miatt három év múltán jobbnak láttam elhagyni akkori álmaim városát. Juhász Gyulával kezdtem, engedjék meg, hogy vele is fejezzem be.

Fehér gyolcsban, setét éjben
Ezerötszáz tizennégyben
A kakas épp harmadszor szólt,
Dózsa feje Szegeden volt.

Pálfi bíró fölemelte,
Hajnal előtt sírba tette,
Lenn a sírban, némán, mélyen,
Alszik a fej vaksötétben.

Pálfi bíró Piros lánya
Hófehér lőn nemsokára,
Mint viola rózsa mellett,
Hervad ő is Dózsa mellett.

Zsarátnok lesz, ami tűz volt,
Síri virág, aki szűz volt,
Koponyák és szívek porán
Új dalba fog új csalogány.
Hej, a sírok egyre nőnek
Szőnyegén a temetőnek,
Elhervadnak, mint a rózsák,
Őskertedben Magyarország.

Ó, de néha éjten-éjjel,
Mikor csak a kakas éber,
Kigyúl egy láng, mint az őrszem,
A szegedi temetőben.

Nézi más láng lobogását,
Földi tüzek égi mását,
Vár egy napot felkelőben,
Régi magyar temetőben!

Juhász Gyula: Dózsa feje (1919)

Lovasfogat kocsisokkal a régi hídról. A felvételt Keglovich Emil készítette a 20. század elején – háttérben a múzeum és a színház épülete. (MFM N08658)

Épülő Szeged a nagyárvíz után: napsugaras házak készülnek Alsóvároson. (MFM T10472)

Egy alsóvárosi paprikatermesztő család két tagja: Zombori Ferenc és felesége, Hódi Veronika. A Brenner testvérek műtermében 1912-ben készült a fotó. (MFM T23897)

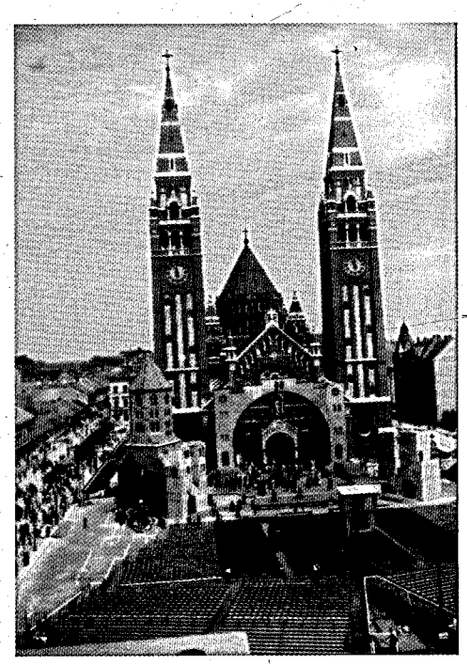

A Dóm tér és a Szabadtéri Játékok széksorai 1938-ból. (MFM T4805)

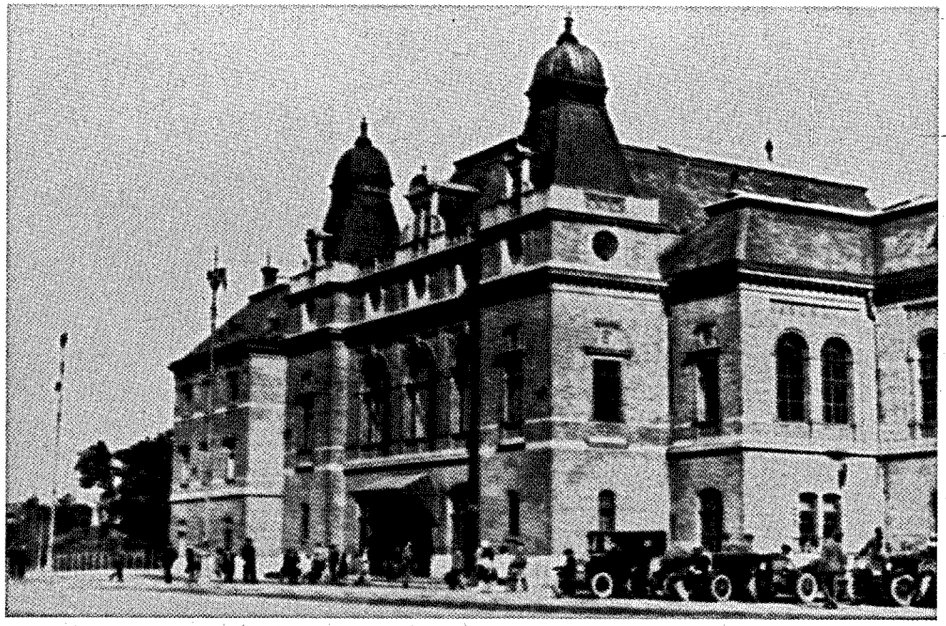

A szegedi vasúti pályaudvar az 1930-as években. (MFM T13168)

Az Anna-kút 1941. augusztus 23-án, az azóta lebontott pavilonnal. (MFM T22943)

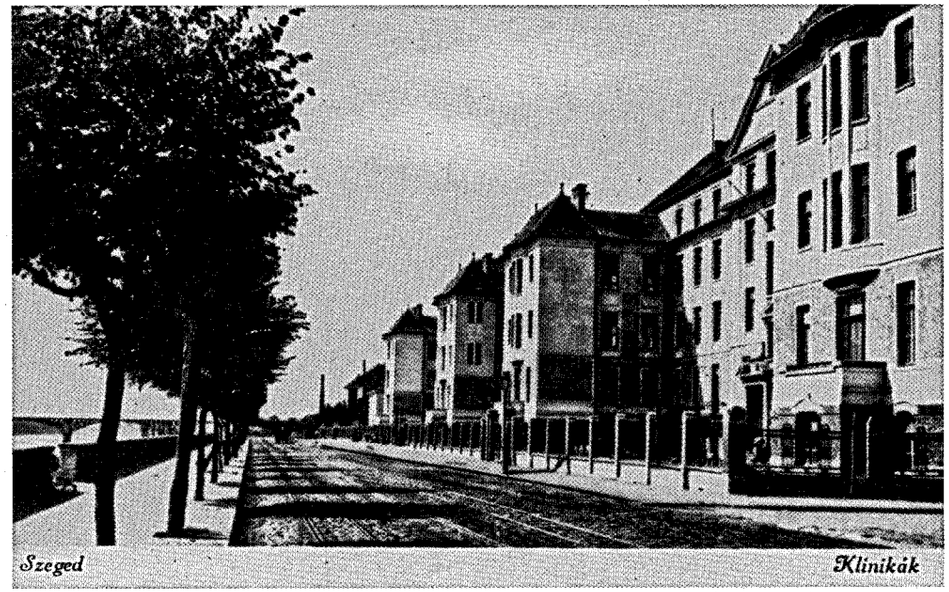

Képeslap a klinikatömbről. A bélyegzőn 1944. április 27-i dátum szerepel. (MFM T25489)

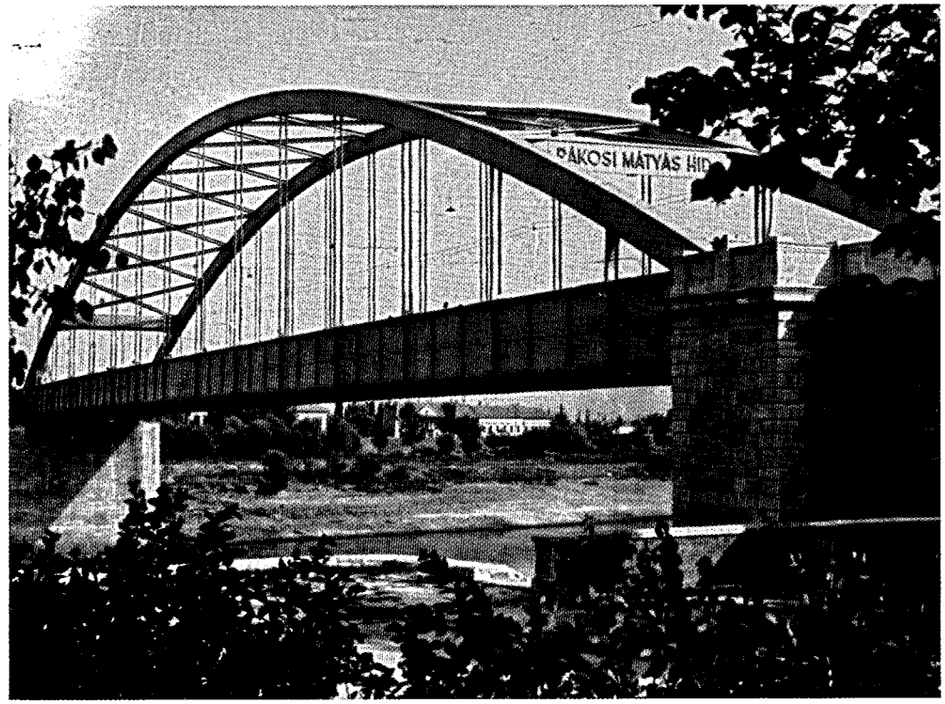

Amikor a mai Belvárosi hídon még Rákosi Mátyás neve szerepelt. Liebmann Béla felvétele 1950 körül készült. (MFM T3197)

A Városháza épülete 1965-ben. (MFM T4811)

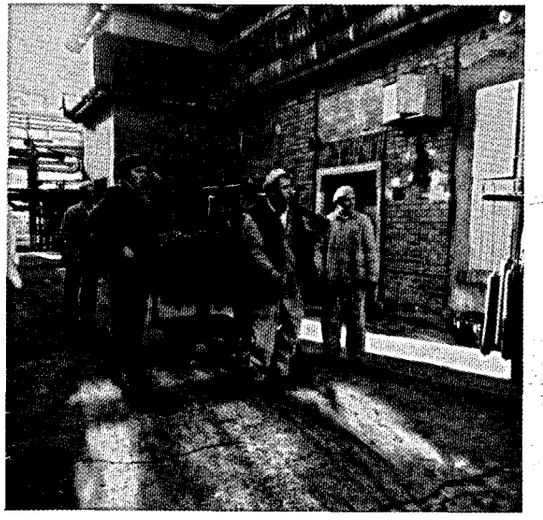

Folyik a munka a Szalámigyár Maros utcai épületében. (MFM T13066)

Az utolsó betűk is helyükre kerültek a majdnem kész odesszai ABC épületén 1965 körül. (MFM T3710)

Srácok a tarjáni házak között. Somogyi Károlyné felvétele, 1978. (MFM S54_08)

Szeged 20. századi városfejlődése európai kontextusban[1]

Tomka Béla

Ha nem ismerünk más társadalmakat, akkor a sajátunkat sem ismerjük – ez a maxima régóta vezeti a nemzetközi összehasonlításokra vállalkozó történészeket és más társadalomkutatókat. A megfontolás nyilvánvalóan érvényes Szeged történelmére is: a város fejlődésének mélyebb megértése csak akkor lehetséges, ha túllépünk a település és az ország határain, s tágabb európai vagy esetenként egyenesen globális perspektívában szemléljük az urbanizáció folyamatát.

A nemzetközi kitekintésnek mindazonáltal sok módja lehetséges. A legkézenfekvőbb és egyben igen tanulságos vizsgálat az lehet, ha a szegedi tendenciákat egy hasonló nagyságú másik európai település változásaival vetjük össze (a várostörténet módszertani kérdéseire: Bácskai, 2003: 246-250). Ilyen választás lehet például a – szintén egy nagyobb folyó két partján elhelyezkedő – Regensburggal, vagy a testvérváros – és ugyancsak egyetemi város – Cambridge-dzsel való összehasonlítás. A következőkben azonban más a célunk: azt kívánjuk röviden bemutatni, hogy Szeged 20. századi urbanizációs folyamatai miként viszonyultak az európai városfejlődés átfogó trendjeihez.

Ez a feladat mindenekelőtt azért nem egyszerű, mert elvégzéséhez meg kell határozni az európai urbanizáció sajátosságait, jóllehet a kontinens városai eltérő történelmi hagyományaiknak, különböző fejlődési feltételeiknek megfelelően tarka képet mutattak a 20. század során. Elég arra gondolnunk, hogy mondjuk Párizs és Dunaújváros mennyire más utat jártak be ebben az időszakban. Nem kis absztrakciót igényel tehát az, hogy egy ilyen sokszínű kontinens közös sajátosságairól beszéljünk a városfejlődés terén. Sok érv szól azonban amellett, hogy léteznek ilyen közös vonások. Ezek leginkább akkor szembetűnőek, ha távolabbról, más kontinensek perspektívájából nézzük e földrészt, vagyis az Európán kívüli városfejlődéssel vetjük össze az itt lejátszódott folyamatokat (Kaelble, 2006: 25-44; Kaelble, 1997: 38-40). Természetesen – mint minden általánosítás esetében – kivételek Európán belül is léteztek és léteznek: városok vagy akár egész régiók eltérhettek a jellemzőnek tartott fejlődési pályától.

Az ilyen típusú vizsgálatok további módszertani nehézségeivel hely hiányában itt nem tudunk foglalkozni. Ehelyett – nagyban támaszkodva Hartmut Kaelble német társadalomtörténész munkáira – rögzítjük azt, hogy a következőkben az európai városfejlődés négy fő sajátosságát különböztetjük meg a 20. század során (ezekre és további jellemzőkre lásd: Kaelble, 2006: 25-44). Ezek a következők:

1. a városok külső megjelenésének egyedi vonásai;

2. a városok korlátozott ütemű növekedése;

3. a városi tér sajátos használata;

4. a városigazgatás nagy szerepe.

Az alábbiakban ezeket a jellemzőket vesszük sorra, s közben igyekszünk meghatározni azt, hogy e fontos városfejlődési sajátosságok miként érvényesültek Szeged esetében.[2]

1. Az európai városok külső megjelenése

Az európai városokat hagyományosan mindenekelőtt sajátos külső megjelenésük különbözteti meg a világ más régióinak nagyobb településeitől, melyeket – nem utolsósorban tudatos várospolitika révén – többnyire sikerült megőrizniük a 20. század során is. A legtöbb európai városnak középkori vagy koraújkori eredetű városmagja van, sőt, nem kevés esetben egyenesen az antikvitásig kimutatható a folyamatosság. A középkori és koraújkori építmények, mint a templomok és katedrálisok, városházák és piacterek, városfalak és tornyok gyakran uralják a belvárost. A városszerkezet a maga szűk és kanyargós utcáival, piactereivel is viseli az évszázadokkal korábbi nyomokat, még akkor is, ha például a városfalak helyén vagy mentén később rendszerint körutakat építettek. Ezek a városmagok nem ritkán különös épségben maradtak fenn – például Bruges, Velence vagy Bamberg esetében –, de ha ez nem is történt meg, a városok, illetve lakosaik identitásának fontos alkotórészét adja a távolba visszanyúló eredet (ennek részletes kidolgozása: Ashworth, 1998: 261-286). A városközpontokban vagy azok egy részében majdnem mindig láthatóak a 19. századi rekonstrukciók nyomai. Egyes fontos középületek – iskolák, bíróságok, pályaudvarok – ekkor keletkeztek, nagyobb városokban pedig a színházak, múzeumok is hozzájuk társulnak. A városközpontokból gyakran a 19. századból származó és egységes megjelenésű épületekkel szegélyezett sugárutak vezetnek a külső részek irányába.

A hosszú történelem építészeti lenyomatai egyértelmű különbségeket jelentenek az amerikai, ázsiai és más városokkal szemben, ahol a korai időkből származó negyedek csak ritkán láthatóak. Ennek oka nem csak az, hogy például Amerikában a települések jórészt később keletkeztek. Az ősi civilizációval rendelkező Japánban történelmi városközpontokkal alig találkozhatunk: még a császári székhelyek – Kyoto és Nara – esetében is inkább csak mozaikszerűen fennmaradt szentélyek jelzik a múltat. Az Európán kívüli régiókban a 20. században, azon belül is leginkább a második világháború után épült városrészek dominálják a városképet. Ezek az új épületek a világ különböző részein nagyban hasonlítanak egymásra, a globalizáció felgyorsulásával pedig ez a konvergencia még erősebbé vált. Azt mondhatjuk tehát, hogy a regionális és nemzeti sajátosságok ellenére az európai városok sajátos külső képpel rendelkeznek, melyben a történelmi emlékek jóval inkább jelen vannak, mint a világ más gazdaságilag fejlett részein.

Szeged fejlődése bizonyos szempontból nem nevezhető tipikusnak Európában. Az ismert okok miatt a 19. században elpusztult a korábbi építészeti örökség szinte egésze. Így ebben a városban nincs középkori városmag, de még koraújkori emlékek is alig maradtak fenn. Más tekintetben azonban Szeged egyértelműen illeszkedik az európai városfejlődés fenti trendjeihez. Belvárosának képe a 19. századi nagy európai városrekonstrukciók megoldásait tükrözi, s így a város szerkezete és az épületek megjelenése sok párhuzammal rendelkezik Európában. A körút ugyan nem a korábbi városfal vonalát követi, s a főtér sem piacként funkcionált a középkorban, de elhelyezkedésük lényegében megfelel ezeknek a tradícióknak.

2. Korlátozott ütemű növekedés a 20. század során

Az európai városok e sajátosságainak jelentős része a tágabb perspektívában mérsékeltnek számító növekedésükre vezethető vissza. Bár az urbanizáció a 20. század második felére itt is jelentős szintet ért el, Európa társadalmai azonban viszonylag hosszú idő alatt, esetenként több évszázados fejlődés nyomán érték el azt a magas urbanizációs fokot, amit Ázsia vagy Amerika országai néhány évtized leforgása során (Fischer, 1987: 53). Európában viszonylag kicsiny maradt az igazán nagy, sokmilliós metropoliszokban élő lakosság aránya. A 20. század végén Párizs a maga 9,8 és London 9,2 millió lakosával ugyan világméretekben is nagy városnak számít, de a többi európai város e mérce szerint már nem tekinthető annak (Chesire, 1999: 179-184; Tomka, 2009: 399). Emellett az is sajátosság, hogy a 2 millió lakosnál nagyobb metropoliszok viszonylag ritkák e kontinensen. A 30 legnagyobb amerikai város együttes lakossága például jelentősen nagyobb, mint az ugyanennyi európai városé. Ezzel összefüggésben fontos európai – mindenekelőtt nyugat-európai – sajátosság a kis- és közepes városok nagy aránya a városi lakosságon belül (Le Galés, 2002: 66-67).

Szeged kétszeresen is illik ebbe az európai mintázatba: egyrészt lakosságának növekedése mérsékelt ütemű volt a 20. században, másrészt európai viszonylatban a közepes méretű városok sorába tartozik. Szeged lakossága 1920-ban 123 ezer volt, ami 1950-re 132 ezerre, 1990-re 175 ezerre emelkedett, s azóta csak kevéssé változott lakóinak száma. A gyarapodás tehát közel egy évszázad alatt még az 50%-ot sem érte el, ami nemzetközi – s különösen Európán kívüli – viszonylatban kismértékű volt. Ilyen módon Szeged a 20. század során mindvégig közepes méretű városnak számított Európában, mely a város számára egyben kiváló adottságokat jelent. Ez a városméret ugyanis kedvező alapokat kínál a magas életminőség eléréséhez. Számos európai kutatás szerint a közepes nagyságú városok lakói voltak leginkább elégedettek a településük által számukra biztosított életfeltételekkel (Tomka, 2009: 431).

Ugyanakkor Szeged sajátos helyzetben van a városszerkezetben elfoglalt hely és különösen az e téren végbement változások tekintetében, melyek kevésbé felelnek meg az európai mintáknak. Közismert módon Budapest kiemelt, sőt, egyenesen domináns helyet foglal el a magyar településhierarchiában. A szakirodalomban egy fővárost akkor tekintenek dominánsnak, ha lakossága legalább háromszor

akkora, mint az adott ország második legnépesebb városáé, s emellett minden lényeges országos funkciót maga tölt be (Therborn, 1996: 185-186). Természetesen nem egyedülálló Európában az, hogy egy főváros uralkodó helyzetben van: a lakosságszám alapján a domináns kategóriába tartozik Bécs is. Ugyanakkor a dominancia mértéke nagyobb Budapest, mint Bécs esetében, hiszen utóbbi Ausztrián belül megoszt fontos funkciókat – például Graz-cal –, már csak az ország szövetségi jellegéből adódóan is.

Szeged helyzete a hazai városhierarchiában előnytelenül változott a 20. század során (Jefferson, 1939: 226-232). Míg 1930-ban a főváros lakossága kb. nyolcszorosan múlta felül Szegedét, addig 2010-ben ez a különbség már tizenkétszeres volt. Ami a városi funkciókat illeti, ezek a két világháború között mérsékelten gyarapodtak Szegeden – például az egyetem ideköltözése révén –, de a második világháború után ismét a Budapest-központúság erősödött Magyarországon. A rendszerváltozást követően a vidéki városok funkcióikat tekintve kezdtek emancipálódni: például Szeged is több nagyobb cég központja lett. A 2010 után a közigazgatásban és általában az állami szférában, majd a gazdaságban is megindult recentralizáció azonban ismét Budapest helyzetét erősítette a vidéki városokkal szemben.

3. A városi tér sajátos használata

Az európai városi életnek szintén különös minőséget adnak a térhasználat jellemzői (Gyáni, 1999). Mindenekelőtt a városközpontok tarthatnak számot figyelmünkre ebből a szempontból. Ezek a 20. század során – ellentétben az amerikai és más kontinenseken lévő városokkal – nem minden probléma nélkül, s nem is egyforma mértékben, de összességében sikeresen megőrizték funkcionális sokszínűségüket: egyrészt kereskedelmi központként működtek, üzletek, vendéglátó- és szórakozóhelyek sokaságával, másrészt közigazgatási és más középületeknek adtak helyet, továbbá lakóhelyként is szolgáltak. A század elején a felső és a középosztály mellett a tipikus európai város központjának bizonyos részein a kevésbé tehetős rétegek is lakásokkal rendelkeztek. Az eltérő helyzetű csoportok együttélése változott a 20. század során, mivel a szuburbanizáció nyomán a jómódúak jelentős része elhagyta a városközpontokat. Ez azonban soha nem öltött olyan méreteket, mint az Egyesült Államokban, s a 20. század végén a folyamat lelassult, sőt helyenként meg is fordult (Hall – Hay, 1980: 225-231).

A 20. század utolsó évtizedeiben az európai városok központi kerületei is számos problémával néztek szembe. A funkcionális sokszínűség megőrzése és a jómódúak jelenléte a városközpontokban azonban döntően hozzájárult ahhoz, hogy e városok belső részeinek minősége – a lakóépületek állapotától kezdve a közbiztonságig és a szabadidő eltöltésének lehetőségéig – globális viszonylatban is egyedülálló maradt. Számos városban dzsentrifikációs programokkal sikeresen megállították a belső kerületek egyes részeinek leromlását. Az európai belvárosokat továbbra is az elegáns utcák, színvonalas üzletek, reprezentatív épületek, a jó közbiztonság jellemzik, vagyis olyan tereket jelentenek, ahol este is kellemes

sétálni. A sikerek alapvetően összefüggnek a jelzett történelmi örökséggel, de a városi igazgatás, a várostervezés és a jóléti állam tudatos erőfeszítéseivel is a 20. század során (Kaelble, 2006: 33-44).

Az európai városfejlődés ezen trendjei Szegeden is érvényesültek a 20. század első évtizedeiben, hiszen a belváros kétségkívül komplex funkciókkal rendelkezett: az oktatási, kereskedelmi, szakrális, közigazgatási és más funkciók egyaránt nagy változatosságban jelen voltak itt. A második világháború után a kereskedelem koncentrációja és pusztán elosztás-jellege miatt ez a sokszínűség csökkent valamelyest. A rendszerváltozást követően ellentmondásos tendenciák bontakoztak ki ezen a téren: a kereskedelem impulzusokat kapott, s diverzifikálódott, ugyanakkor az ezredfordulótól a belváros kezdte elveszíteni kereskedelmi potenciálja egy részét. Azzal, hogy a nagyobb áruházak és bevásárlóközpontok a város külső részein épültek meg, s így a vásárlóerő jelentős részét elszívták a belvárosi üzletektől, utóbbiak kezdtek leromlani és megszűnt a boltok diverzitása, melyben minden fontosabb árucsoport képviselve volt. Az 1990-es években megnyílt színvonalas üzletek helyét növekvően kínai boltok és más kevéssé igényes egységek vették át, vagy jobb esetben vendéglátóhelyek nyíltak helyettük. E folyamat a kereskedelem globális átalakulásának trendjébe illeszkedik, ezért megállítása és visszájára fordítása nem egyszerű feladat.

4. A városigazgatás nagy szerepe

Az európai városok több eddig tárgyalt sajátossága összefügg egy további jellemzővel: a városigazgatás rendszerint nagyobb hatékonysággal működött a 20. századi Európában, mint más kontinensek nagyobb településein. Az Egyesült Államokban vagy Japánban a gazdasági érdekek – például telekspekuláción keresztül – jóval inkább befolyásolták a városok szerkezetének és más jellemzőinek alakulását, mint Európában. Itt a várostervezésnek már a 19. században látványos példáit láthatjuk – gondoljunk báró Haussmann tevékenységére Párizsban. A századelőn és a két világháború között még ambiciózusabb elképzelések születtek a kertvárosok vagy éppen a modern tömegközlekedés kiépítésére (Benevolo, 1994). A tudatos városfejlesztés igazi fénykora azonban a második világháború utáni évtizedekben jött el. Ekkor a világháború rombolásai Nyugat-Európában – például Rotterdamban – ki is kényszerítették az újjáépítés központi irányítását, a kommunista országokban pedig az állam, illetve a központi államigazgatás eleve nagy szerepet kapott a fejlesztési források elosztásában és a tervek kialakításában (French – Hamilton, 1979: 6.). Európa nyugati és keleti része egy sor elképzelésben osztozott, melyek egyes elemei már feltűntek a két világháború között is, de a második világháború utáni két-három évtizedben valósultak meg igazán. A kontinens mindkét felén egyaránt törekedtek a funkcionalitás előtérbe helyezésére, az ipari és lakónegyedek elkülönítésére, a laza beépítés megvalósítására, a motorizáció igényeihez való alkalmazkodásra. Az 1970-es évektől azonban – először Nyugat-Európában, majd jelentős késéssel Kelet-Európában – kezdték felülvizsgálni ezeket az elképzeléseket: mind több helyen léptek fel a funkcionalitás

egyhangúsága és a belvárosoknak a motorizáció érdekeinek megfelelő átalakítása ellen. Az új víziók nagy hangsúlyt fektettek a belvárosok történeti épületeinek megőrzésére, a gépkocsi-közlekedés helyett a lakóközösségek érdekeit szem előtt tartó megújítására, az emberi léptékek és a multifunkcionalitás megteremtésére, s természetesen a környezetvédelmi szempontok érvényesítésére.

Nyilvánvaló, hogy Szegeden több tekintetben megjelentek a bemutatott európai tendenciák, még ha nem is mindegyiket fedezhetjük fel. Az 1879-es árvíz utáni újjáépítés egybeesett a nagy 19. századi európai városrekonstrukciók időszakával. A két világháború között a kertvárosépítő igyekezet visszatükröződött a szegedi „telepek" – mint az Új-Somogyi-telep – kiépülésével, melyek persze jóval szerényebb adottságokkal rendelkeztek, mint a Nyugat-Európa számos városában kialakult ilyen övezetek. A második világháború után Szegeden is nőtt a központi kormányzat befolyása a fejlesztésekre, s a fentiekben jelzett városfejlődési tendenciák szintén hangsúlyosan megjelentek, gondoljunk a funkcionalitás szempontjaira a lakótelepi épületek esetében. Ez persze korántsem csak Szegedre volt érvényes a magyar városok közül, mint ahogyan az ellenreakció sem csak itt indult meg késéssel. Mindazonáltal a változás Szegeden nem volt olyan sürgető és éles, mint máshol: a belváros viszonylag jó állapotban lévő épületei, a népesség kis mértékű növekedése, s az, hogy a modern városszerkezet miatt a motorizáció meglehetősen hatékonyan kezelhető maradt, egyaránt csökkentették az ilyen nyomást.

A nemzetközi városfejlődési trendekre és a lakossági igényekre is figyelő víziókra továbbra is szükség van. A mai szegedi városvezetés sajátos helyzetben találja magát, ha az európai tradícióknak megfelelően kívánja fejleszteni a települést. Ehhez egyfelől kedvező adottságokat teremt az, hogy az Európai Unió tagjaként a magyar városok közvetlenül részeseivé váltak az európai intézményrendszernek, s onnan jelentős forrásokhoz is jutnak. Másfelől több tekintetben olyan szűkebb, nemzeti intézményrendszer diktálja a feltételeket, mely nyilvánvalóan kívül áll az európai társadalomfejlődés tradícióin. Ez a probléma azonban egy másik előadás témája lehet.

Felhasznált irodalom

Ashworth, G. J. (1998): The conserved European city as cultural symbol: the meaning of the text. In: Brian Graham (ed.): *Modern Europe: Place, Culture, Identity*. London: Arnold, 261-286.

Bácskai Vera (2003): Várostörténet. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest: Osiris, 243-257.

Benevolo, L. (1994): *A város Európa történetében*. Budapest: Atlantisz.

Blazovich László (szerk.) (2010): *Szeged története 5*. 1945-1990. Szeged: Somogyi Könyvtár.

Chesire, P. C. (1999): Some Causes of Western European Patterns of Urban Change. In: Anita Summers – Paul C. Chesire – Lanfranco Senn (eds.): *Urban Change in the United States and Western Europe: Comparative Analysis and Policy*. Washington, D.C.: The Urban Institute Press, 149-188.

Fischer, W. (1987): Wirtschaft, Gesellschaft und Staat in Europa, 1914-1980. In: Wolfram Fischer (Hrsg.): *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. Vol. 6. Stuttgart: Klett-Cotta, 1-221.

French, R. A. – Ian Hamilton, F. E. (1979): Is There a Socialist City? In: R. French – F. E. Ian Hamilton (eds.): *The Socialist Citly. Spatial Structure and Urban Policy*. Chichester: John Wiley, 1-21.

Gaál Endre (szerk.) (1991): *Szeged története 3.* 1849-1919. Szeged: Somogyi Könyvtár.

Gyáni Gábor (1999): *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870-1940.* Budapest: Új Mandátum.

Hall, P. – Hay, D. (1980): *Growth Centres in the European Urban System*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press.

Jefferson, M. (1939): *The Law of the Primate City*. Geographical Review, vol. 29, 226-232.

Kaelble, H. (1997): Europäische Vielfalt und der Weg zu einer europäischen Gesellschaft. In: Stefan Hradil – Stefan Immerfall (Hrsg.): *Die westeuropäischen Gesellschaften im Vergleich*. Opladen: Leske und Budrich, 27-68.

Kaelble, H. (2006): Die Besonderheiten der europäischen Stadt im 20. Jahrhundert. In: Friedrich Lenger – Klaus Tenfelde (Hrsg.): *Die europäische Stadt im 20. Jahrhundert*. Wahrnehmung – Entwicklung – Erosion. Köln – Wien: Böhlau, 25-44.

Le Galés, P. (2002): *European Cities: Social Conflicts and Governance*. Oxford: Oxford University Press.

Serfőző Lajos (szerk.) (1994): *Szeged története 4.* 1919-1944. Szeged: Somogyi Könyvtár.

Therborn, G. (1996): *European Modernity and Beyond*. London: SAGE.

Tomka Béla (2009): *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest: Osiris.

Jegyzetek

1 Elhangzott *„A szegediség változásai – Szeged 300"* című konferencián 2019. május 9-én.

2 Szeged városfejlődési tendenciáira lásd a következő kötetek különböző fejezeteit: Gaál Endre (szerk.): *Szeged története 3. 1849-1919.* Szeged: Somogyi Könyvtár, 1991.; Serfőző Lajos (szerk.): *Szeged története 4. 1919-1944.* Szeged: Somogyi Könyvtár, 1994.; Blazovich László (szerk.): *Szeged története 5. 1945-1990.* Szeged: Somogyi Könyvtár, 2010.

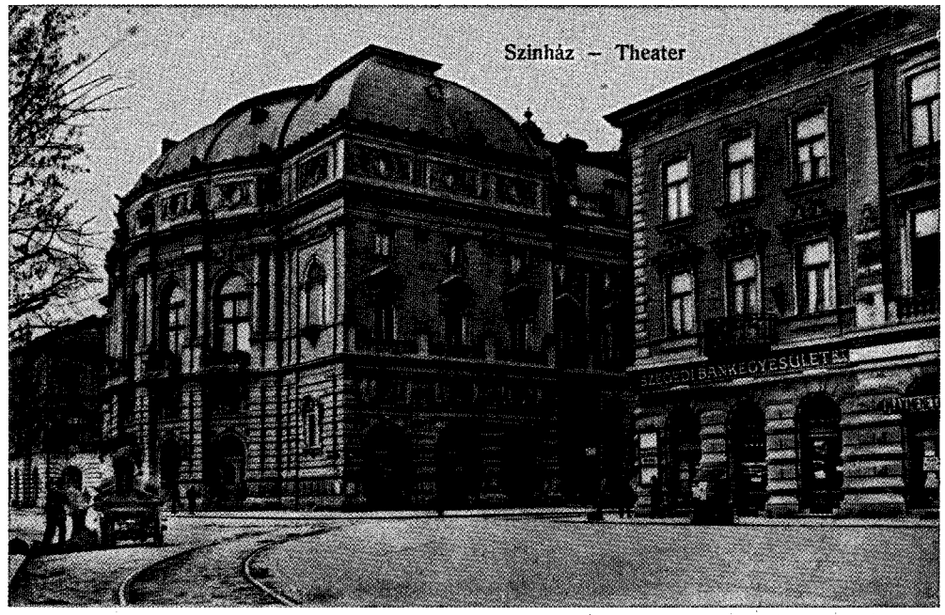

A szegedi színház és az épület előtti terület 1910 körül. (MFM td81.13.1._a_13)

A Kossuth Lajos sugárút lombos fákkal az 1920-as években.
A háttérben a Rókusi templom tornyai láthatók. (MFM T10291)

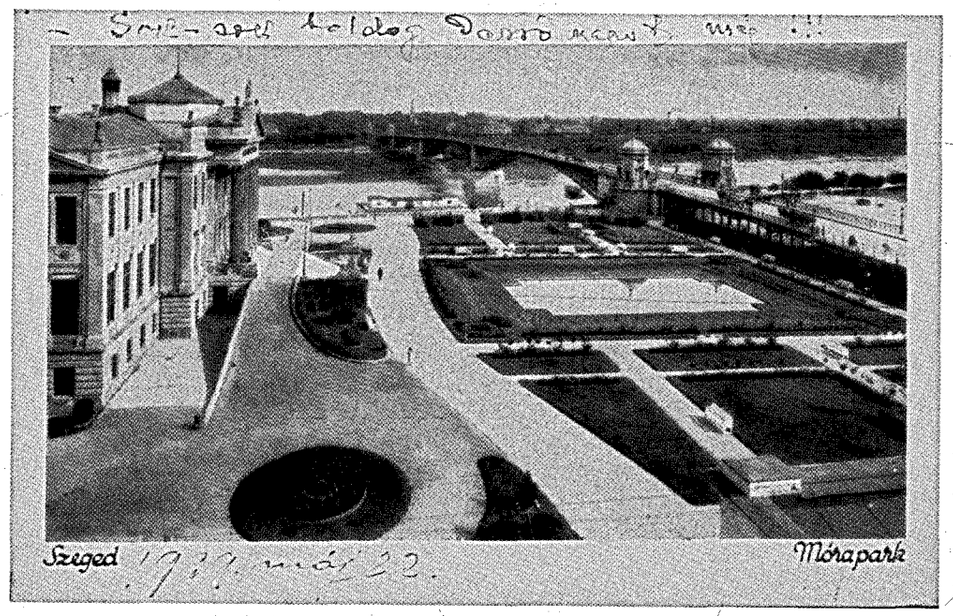

A Kultúrpalota, a Móra-park és régi belvárosi híd az 1930-as évek elején. (MFM T7203)

A Széchenyi tér a hatvanas években. (MFM T4230)

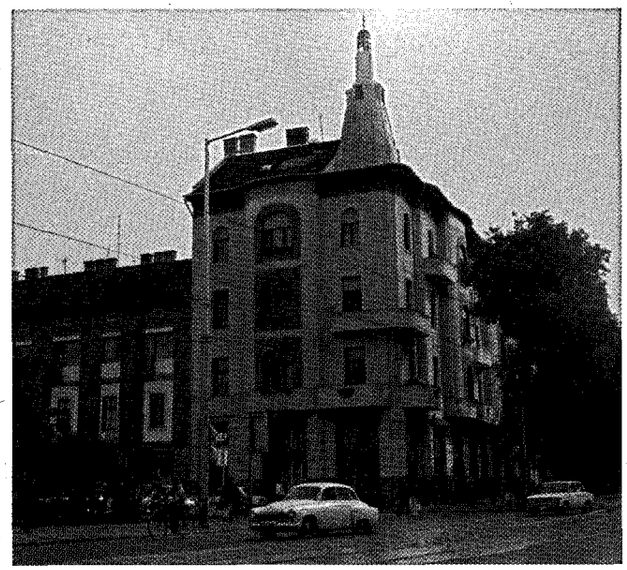

A Tisza Lajos körút 1978 szeptemberében: az egykori Centrum Áruház túloldala. Somogyi Károlyné felvétele. (MFM S188_01)

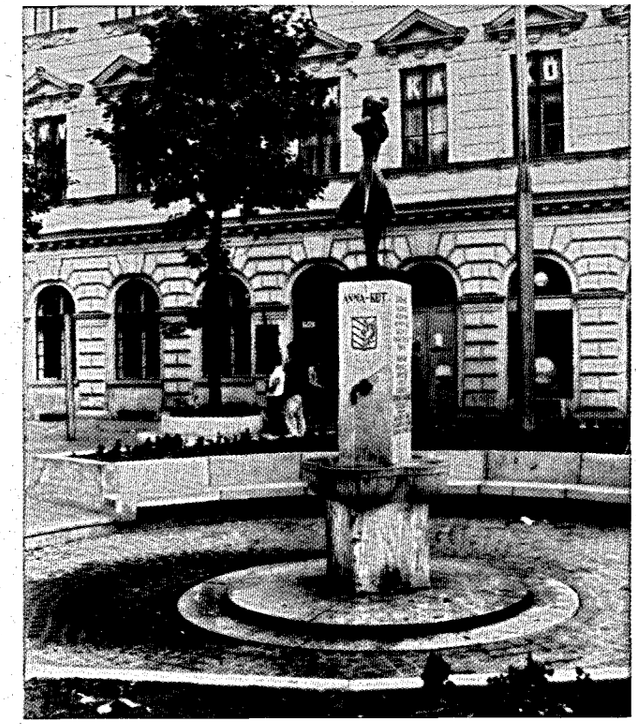

Az Anna-kút régi formájában, a Táncoslánnyal az 1980-as évek elején. (MFM T11635)

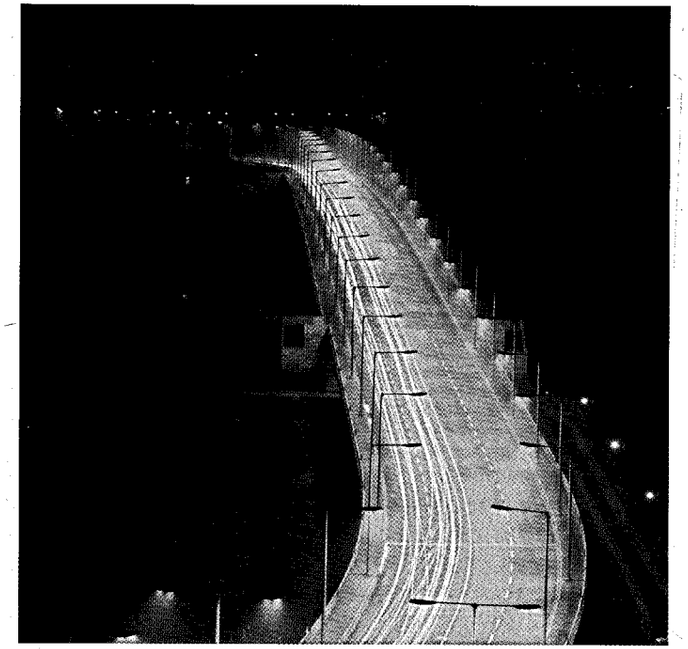

A szegedi Bertalan-híd éjszakai megvilágításban a hetvenes évek végén. Fotó: Enyedi Zoltán. (MFM E391_7)

A szegedi József Attila sugárút és a Retek utca találkozása 1981-ben. Enyedi Zoltán felvétele. (MFM E542_13)

Szeged-Tarján a magasból 1981-ben. A kép bal oldalán az Olajbányász téri toronyház, a háttérben az algyői olajkút. Fotó: Enyedi Zoltán. (MFM E542_14)

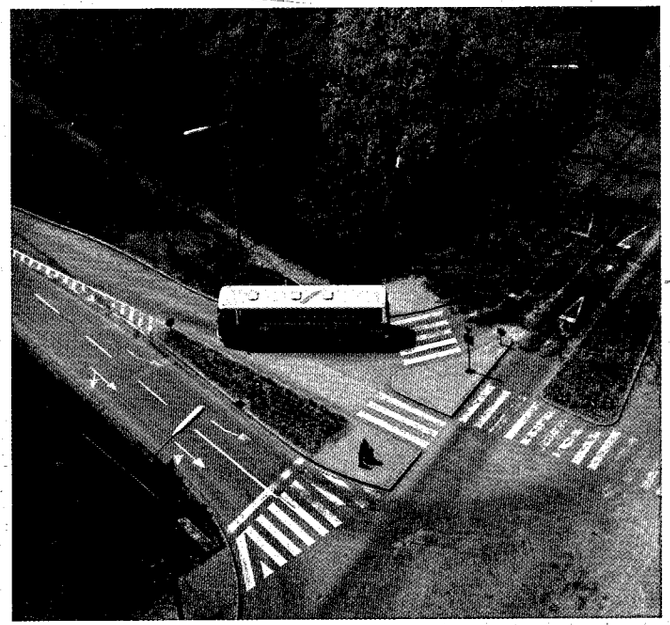

A Temesvári körút és a Népkert sor kereszteződésén hajt át egy Ikarus 1978-ban. Somogyi Károlyné felvétele. (MFM S46_05)

Vallási momentumok Szeged történetében

Máté-Tóth András – Mezey András

Szeged 2019-ben ünnepelte 300. évfordulóját annak, hogy a török hódoltság vége után több évtizeddel visszanyerte szabad királyi városi jogállását. Az ünnep kapcsán értelemszerűen visszatekintett múltjára, többféle nézőpontból. Az egyik nézőpont a vallástudományi megközelítés, amely a várost a vallási történések és tendenciák mentén próbálja megérteni. Az évforduló óhatatlanul a történeti tények felé fordítja a figyelmet. Ám tudjuk, a történelem mindig elbeszélt történelem, narratívák mentén van jelen az emlékezetben. Az a történelem, amire emlékezünk, s olyan a történelem, ahogyan emlékezünk rá. Az emlékezés és az emlékeztetés lassan reflex-szerűen óvatosságot követel a *fake news* és *fake history* jelen korszakában, amelyben a jelen és múlt eseményei gyakran politikai és gazdasági érdekek mentén teremtődnek, akár riasztó ipari méretekben is. Mégis az emberi közösség alkotó módon emlékezik, sőt emlékezni kényszerül, ha fenn akar maradni és ha újra és újra meg akarja fogalmazni kollektív identitását.

Jelen tanulmányunkkal a város történetének vallási dimenzióit próbáljuk emlékezetbe idézni. Nem lehet szándékunk, már csak a terjedelmi korlátok miatt sem, hogy Szeged vallástörténetét akár csak vázlatosan is ismertessük. Ehelyett a város néhány vallási vonatkozásának bemutatására szorítkozunk, vallástudományi megközelítésben, történészi dúcokkal alátámasztva.

Mindjárt az elején szükséges tisztázni, hogy amikor vallást mondunk, akkor azon azt értjük, amit általában érteni szokás, a vallási épületeket és rítusokat, a vallási tanításokat és közösségeket, a vallási érzelmeket és intézményeket. A modern, akár szekulárisnak is nevezhető viszonyok között a vallás a közgondolkodásban részben az egyén „lelkében" lévő valóság, vallási érzések, képzetek, vonzódások, félelmek és remények formájában. Másrészt pedig épületbe zárt valóság, a vallási épületeken belül lévő történés és találkozás. Ezek az épületek a mai kor embere számára szigeteket képeznek a civil viszonyok, a racionális gondolkodás, más szóval a profán tengerében. Előadásunkkal árnyalni és tágítani szeretnénk ezt a képet, mert Szeged történetének és jelenének vallási dimenziói nem szoríthatók be az egyén lelkébe, éppúgy nem, mint a vallási épületekbe.

Három történeti korszakra bontva közelítünk. Az első az egyházias korszak, amit nagyjából a kommunista hatalomátvétellel zárunk le. A második a kommunista korszak, amit 1990-nel zárunk. Ezt követi a modern pluralitás és identitás korszaka, amelyben ma is élünk. Tudatában vagyunk annak, hogy ezek elnagyolt korszakolások, hiszen mindegyik periódus alkorszakokra bontható. Ráadásul bizonyos értelemben mindegyik ma is jelen van, egyfajta kosellecki értelemben vett egyidejű

egyidejűtlenség révén. A korszakok megnevezése inkább emblematikus, fenotipikus, és a korszakhatárok is ilyesféle évszámok, melyek inkább jeleznek egyfajta fordulatot, mintsem pontosan képesek lennének megjelölni azt.[1]

Vallásfunkciók sokfélesége

Egyházias korszak: stabilitás

Az első korszakot Ernst Troeltsch német szociológus, történész és teológus megjelölését kölcsönözve egyházias korszaknak nevezzük. Nagyon nehéz a mai gondolkodás alapstruktúrája és logikája viszonyrendszerében elképzelni ezt a korszakot, mert ennek legfőbb jellemzője az, hogy még előtte vagyunk a szekularizációnak, az állam és az egyház szétválasztott illetékességének, s még inkább előtte vagyunk a társadalom különböző alrendszerekre bomlásának, melyben az egyik alrendszer a vallás, melynek intézményi keretei az egyházak. Egyfajta átfogó vallási és egyházi illetékességre kell gondolni. Ennek a korszaknak emblémái a legjelentősebb klasszikus vallási épületek. Néhánnyal kapcsolatban megragadható a vallás átfogó illetékessége, jelentősége a város egésze számára, és a történeti szempontokat is jórészt köréjük csoportosítjuk.

Dömötör-templom, Szent Miklós-templom és a Rozália-kápolna

Bálint Sándor, Szeged és a szegedi vallási világ kiemelkedő kutatója szerint a város előtörténete összefonódik a sószállítással. Az erdélyi só a Maroson érkezett, és Szegeden, helyesebben ekkor még a Palánknak nevezett belvárosi területen zajlott a továbbosztás Pannónia felé. Erre a korra datálható a Dömötör-templom, melynek alapjait a XI. században rakták le. A templom elnevezése az ortodox hatást mutatja, ebben a felekezetben ugyanis Dömötör (Demeter) a városok védőszentje. A bizánci rítus már jelen volt István korában (Bálint, 1983: 13), sőt, magyarországi fennmaradását az Árpád-házi királyok és a bizánci császárok kiterjedt rokoni kapcsolatai még több évszázaddal a nagy egyházszakadás (1054) után is biztosították. Nem maradt viszont fenn eredeti formájában a Dömötör-templom: ahogy a régi rítusokat felváltotta és a feledés homályába borította az új, úgy épült rá az Árpád-kori épület alapjaira és egyik tornyára az 1720-as években a barokk stílusú, immár katolikus templom. Csak a neve maradt a régi.

Szimbólumértékű, hogy közvetve a nagy árvíz utáni újjáépítéskor tett fogadalom segített fellelni a város vallási gyökereinek emlékét. A Fogadalmi templom építése ugyanis egyben a Dömötör-templom halálát jelentette, s lebontása végső szakaszában (1925) került napvilágra az Árpád-kori templom saroktornya. Ám ez a kor már nemigen emlékezett vallási gyökereire, s így még inkább szimbólumértékű, hogy a csákányok kezdetben a tornyot sem kímélték. Megmentése érdekében a város legnagyobb tudósainak, művészeinek (többek közt Cs. Sebestyén Károly etnográfus, Móra Ferenc) kellett közbelépniük.

Az ortodox istentisztelet ugyan más etnikai alapon, de a régi helyszínéhez igen közel éledt újjá. A török hódoltság után elnéptelenedett területre, ahogy az országban sok más helyen is, szerbek települtek, és 1725-től a Szent Miklós nevére fölszentelt barokk templom lett szegedi imahelyük. Ma is az, közvetlenül a Dóm mögött, a tér északkeleti sarkában. A régi Dömötör-templom előtt álló Rozália-kápolna pedig a város görögkatolikusságának ad nemcsak lelki otthont, de lassú gyarapodásuk szimbóluma is lett. A kápolnát ugyanis az árvíz után áthelyezték, a mai Hősök kapuja helyére, egyben ki is bővítették. A Dóm tér kialakításakor ismét vándorolt a kápolna, ezúttal mai, végleges helyére, a Lechner térre, és ismét megnagyobbodott.

Alsóvárosi ferencesek

Az alsóvárosi ferencesek a XIV. sz. közepén telepedtek meg Szegeden, a kolostor már 1459-ben működött. A város legpatinásabb temploma az alsóvárosi, amely 2003-ban ünnepelte felszentelésének 500. évfordulóját. A ferences rend elsődleges karizmája a szegények, elesettek közötti tanúságtevés Krisztus szeretetéről. A hódoltság idején tekintélyes gyógyító munkát fejtettek ki. Szeged kultúrájához működésüktől kezdve ezzel járultak hozzá elsősorban. De figyelemre méltó a műveltség növelésében végzett munkájuk is. A magyar nyelvű kódex irodalom műveléséből a szegedi obszervánsok is kivették a részüket, s mellettük a felsővárosi premontrei apácakolostor nem különben. Bálint Sándor megjegyzi, hogy a templom múltja szinte azonos a város történetével (Bálint, 1983: 13). A félholddal és a délvidéki eretnekmozgalmakkal szembeni védekezés szerves részét alkotta tevékenységüknek. A hódoltság idején egyedül a ferences barátok kaptak kiváltságokat a töröktől, melynek révén szabadon közlekedhettek és a lakosságnak oktatói, gyógyítói, szervezői és tanácsadói voltak. A XVII. század második felében a csanádi püspöki vikáriusok is az ő soraikból kerültek ki, így elmondható, hogy a katolikus egyház intézményi kontinuitásának is szinte egyedüli letéteményesei voltak e korszakban. Nemcsak emiatt, hanem a nagyon erős protestáns szellemi hatást látva is jegyezte fel Szarvas Ferenc, Szeged főbírája 1652-ben: *„ha a barátok nem lettek volna, akkor a katolikus vallásnak az emlékezete sem marad fent…"*

Ám egyre több protestáns menekült el a városból, gyülekezetük elhalt, majd a török hódítás után berendezkedő katonai közigazgatás is üldözte a protestánsokat. A felszabadult területekre csak római katolikus német alattvalók telepedhettek le, különösen a Palánk (a Vár) területén belül, valamint ortodox vallású szerbek. Az 1686-os felszabadulás utáni több mint három évtized egyfajta közigazgatási – vallási jelleget is öltő – belharc jegyében telt. Szeged próbálta visszaszerezni szabad királyi városi kiváltságait, így kegyúri jogait is (pl. szabad plébánosválasztás joga), ezt akadályozta a város *„frontier"* helyzetére hivatkozva (Újszeged és környéke még hódoltsági terület maradt) létrehozott katonai közigazgatás, amely kamarai fennhatóság alatt állt, saját várkáplánnal. Az áldatlan helyzetnek vetett véget III. Károly 1719. május 21-én kiadott szabadalomlevele: Szeged ezzel visszanyerte szabad királyi városi státuszát. A szabadság azonban nem vonatkozott

a város minden polgárára: *„Ezen nemes szabad királyi városban mostanság lappangó, vagyis már lakó kálvinista személyek kimenjenek harmad nap alatt, másképp ami rajtuk történik, maguknak tulajdonítsák* […]. *Senki az igaz és való rk. hittől idegen, polgárnak be ne vétessék."* A stabilitás ezen „része" II. Józsefig tartott, a türelmi rendelet (1781) után protestánsok és zsidók is polgárjogot kaphattak. Evangélikusok csak 1805-től telepedtek a városba.

Piaristák és iskolanővérek iskolái, jezsuiták

A város státusváltását követően a ferencesek jelentette kontinuitást egy másik szerzetesrendé váltotta fel. A piaristák 1721-ben telepedtek meg a városban. Ennek körülményeiről, majd itteni működésük sajátosságairól szólva keresve sem találhatnánk jobb krónikást Móra Ferencnél: *„A szegedi civitas magisztrátusa, mielőtt a kegyes atyákat ide telepítette volna, előbb a Jézus társaságával próbálkozott. A rend néhány tagja le is jött háztűznézőbe Szegedre, de nem tudtak idemelegedni. Nemes ifjak tanítómesterei voltak akkoriban e páterek, fejedelmi aulákhoz, púderes fejű környezethez szokott úri papok, itt meg bizony csak bőrruhás szittyákat találtak, szegénységükben is nyers-nyakas magyarokat.* […] *Olyan papok kellettek ide, mint Kalazanciusz fiai, aki azt írta fel első intézetének kapuja fölé: Scholae piae pauperum, szegények kegyes iskolája! – amilyen jelszót addig nem hallott az emberi művelődéstörténet. Olyan papok kellettek ide, akiknek nem kellett más, csak az agyag, amiből segíthessenek az Úristennek embert formálni. Itt pedig igen úgy találták az agyagot, ahogy az Úristen megteremtette, a tudományok nem sok kárt tettek benne.*

Hogy mennyire a nyelvén tudó, a szíve szerint való papokat találta meg Szeged a piaristákban, látnivaló abból, hogy kétszáz év alatt soha se volt szentségtörés a város és a rend között. Kezdetben sok ellenségük volt az atyáknak, különösen míg a plébánia is az ő kezükön volt. A csanádi káptalan hatalmi okokból kötözködött velük, az alsóvárosi barátok féltékenyek voltak rájuk, a várkáplánok, a császár papjai a nép papjait látták bennük. S ezekben a küzdelmes évtizedekben a város mindig a piaristákat érezte a „mi papjaink"-nak, s mindig velük volt, hol pajzsul, hol kardul" (Móra, 1996: 25).

A piarista oktatás elsősorban nem hitet akart adni, hanem tudást, a kor nemzetközi színvonalának megfelelően a humán és a reál tudományok területén egyaránt. A szegedi piarista rendház és gimnázium (1793-tól líceum) első épülete a Dömötör-templom mellé épült ún. *„Hatrongyos"* volt: hat szobájáról már a XIX. sz. elején így nevezte el a népajk a romló állagú kétszintes házat, amelyet sok toldozás-foltozás után a templommal együtt bontottak el. A piaristák azonban már rég nem laktak benne: 1883-ban, a nagy árvíz után a Tisza Lajos krt. végén újonnan épült, modern ingatlanba költözhetett át az iskola és a rendház. Paizs János, *A piaristák Szegeden* (1886) c. könyvében így ír a rend, az iskola s a város szoros összefonódásáról: a szerzeteseket ott találni *„városunk bölcs vezetői oldalán, hogy a romokban heverő várost szellemileg emelni segítsenek."*

A gimnázium 1948-ban történt államosítása után a kegyes atyáknak 1950-ben kellett végleg elhagyniuk impozáns épületüket. Működésük 41 esztendős kényszerszünetet követően indulhatott újra Szegeden, és még 8 évnek kellett eltelnie, amíg felépült az új iskola a franciahögyi temető helyén. A régi gimnázium legismertebb öregdiákjai Szeged emblematikus személyiségei lettek: Dugonics András, Lőw Immánuel, Tömörkény István, Öveges József, Sík Sándor, Bálint Sándor és még sokan mások.

A nőnevelés helyzetét tekintve hasonló missziós helyzetben találta magát az 1858-ban Bajorországból Magyarországra is meghívott női tanítórend, a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek, mint korábban a szegedi piaristák. Első, temesvári iskolájukat követően 14 évvel, 1873-ban nyitottak Szeged-Alsóvároson is zárdát és tanintézetet, aminek jelentőségét emelte, hogy Trianon után, 1923-ban a tartományfőnökségnek is székhelye lett. Falain belül igen sokrétegű oktató-nevelő tevékenység bontakozott ki, az 1948-as államosításig – a kommunizmus előtti „stabilitás" korszakában – az intézet nyolc iskolatípust is integrált: a noviciátus mellett tanítóképzőt, leánylíceumot, leánygimnáziumot, ipari leány-középiskolát, polgári és elemi (1946-tól általános) iskolákat, dolgozók óvónőképzőjét (szintén 1946-tól) és óvodát működtetett (Farkas, 2001: 281).

Az iskolanővérek 1992-ben indíthatták újra a tanítást régi épületükben, amelyet ezután 9 évig még kényszerű társbérletként osztottak meg a fokozatosan kiköltöző Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tanszékeivel.

Utolsó szerzetesrendként, a piaristákhoz képest 200 éves késéssel érkeztek a jezsuiták: novíciusaik még a trianoni döntés előtt, 1919-ben menekültek Nagyszombatból és Pozsonyból Szegedre. 1930-36 közt épült neobarokk templomuk a Gyöngy (ma Dáni) utcában szinte csak kápolnának hat a korábban felsorolt impozáns épületekhez képest. A jezsuiták igazi jelentőségét az adta, hogy 1931-től közel húsz éven át ők irányították az egyházmegyei papképzést, egy karizmatikus személyiség, Hunya Dániel SJ vezetésével.

Régi és új zsinagóga, és a Dóm

A régi zsinagóga 1843-ban épült, az új pedig 1903-ban. A szegedi zsidóság kezdettől fogva szerves részét képezte a városnak. S a Baumhorn Lipót tervezte eklektikus stílusú új zsinagóga a zsidóság gazdasági felemelkedésének és egyenjogúsításának tanúja. *„Ez az alkotás hatalmas méreteivel, dús formáival, és vibrálóan izgalmas körvonalaival egy emancipált kisebbség felszabadult, mámoros diadaléneke"* - írja könyvében Varga Papi László (Varga Papi, 2003: 19).

Ebből a szempontból párhuzamba állítható vele az 1930-ban, majd 20 évnyi építkezés után felszentelt Fogadalmi templom, a Dóm, amely a Trianon utáni megtört nemzeti és városi identitást próbálta hatalmasságával ellensúlyozni, párhuzamosan az egyetemmel. Az új Dóm tér pedig három szempontból is „szakrális"

fókuszává lépett elő a városnak: a templom, az egyetemi épületek és az 1931-ben indult Szabadtéri Játékok által itt fonódik egy térbe a vallási áhítat, a tudományos kíváncsiság és a Thália iránti rajongás.

Somogyi-könyvtár

Az „Alföld fővárosának" szellemi újjáépítését alapozta meg Somogyi Károly (1811-1888) esztergomi kanonok, aki 1880. április 26-án felajánlotta könyvtárát Szeged városának, mert a nagy árvíz után felépülő városnak szellemi alapokra is szüksége van. Amint a piaristák gimnáziuma a gyerekek, úgy a Somogyi-könyvtár a felnőttek művelődését szolgálta, s tette ezt vallási motivációból.

Kitérő az antikultúra világába: a boszorkánypör

A város 300 évvel ezelőtti státusának felemelkedését követően számos, a hétköznapi életet megkeserítő dolog történt. Elsősorban az aszályra vagy pusztító jégverésre kell gondolni. Betelepülők számának növekedésére és politikai intrikákra, s a Rákóczi mozgalom szabadcsapataitól való félelemre. A társadalmi, közösségi bizonytalanságok egyik kezelési módja a bűnbakkeresés és likvidálás. A kor népi vallásosságának mentén kézenfekvő volt a boszorkánypörök eszközéhez fordulni, amely nem más, mint rituális gyilkosság a többségi identitás megőrzéséért.

A nagy boszorkánypör Szegeden 1728. július 23-án zajlott, s nem egyházi per volt, nem tartozott az inkvizíció illetékességi körébe. De a város akkori népi hitvilágának szerves részét alkotta az ördögbe vetett hit, s a privát és a közösségi tragédiákért az ördögöt és a vele cimborálókat tették felelőssé. Ez a hagyomány - nem csak Szeged városában - a mai napig tovább él, s a politikai kultúra hanyatlásával párhuzamosan erősödnek az összeesküvés-elméletek, bűnbakkijelölések és a virtuális karaktergyilkosságok.

Összefoglalva

Ezeket a jellegzetességeket egybevetve talán jobban érthető, mit jelent az egyházias korszak Szeged történetében. A vallás jelen volt a népi vallásosságtól kezdve az oktatás, a gyógyítás, a művelődés, a kereskedelem és a számos ünnep területén. Nem valami idilli korszakkép értelmében, hiszen számos konfliktus, érdekütközés és egyebek terhelték ezt a történelmi kort. De a gondolkodásnak az alaplogikája szerint a vallás és az egyházak alapvetően építő, a várost fenntartó, gazdagító szerepet játszottak.

Kommunista korszak: alternatíva

Az 1950-1990 közötti időszakot sematikusan kommunista időszaknak szokták nevezni, ám a társadalomtörténeti, szociológiai és politológiai szakirodalom alapján ez a sematikus megjelölés inkább elfedi ennek a negyven éves periódusnak a dinamikáját, mintsem lehetővé tenné az erről való árnyalt és elemző beszédet. Ami miatt most mégis „kommunista" időszaknak tituláljuk ezt a korszakot, az a vallási-egyházi dimenzió alaphelyzetét van hivatva kifejezni. Bár az egyházi és vallási területre is érvényes, hogy a korszakot eltérő időszakokra kell bontani, nagy vonalakban mégis igaz, hogy az előző korszakban a vallási és egyházi élet a támogatott, míg a következő korszakban a tiltott, illetve a tűrt kategóriába tartozott. Az egyházi élet ebben a korszakban különböző alakváltozások ellenére mégis egyfajta alternatívát jelentett a fennálló viszonyokkal szemben. Alternatívát három értelemben. Egyrészt ideológiai, világértelmezési alternatívát: a materializmussal és ateizmussal szemben közjó és Isten-centrikus alapállás. A radikális új társadalmi értékrendszerrel és időszámítással szemben a múltra való emlékeztetés és a történelmi kontinuitás alternatíváját. Végül az egyházi és vallási üldözöttséggel szemben a hitért való kockázatvállalás értékének az alternatíváját.

A betiltott szerzetesrendek, az iskolák államosítása, a gyakorló hívők kiszorítása a magasabb társadalmi és tudományos pozíciókból erőteljesen megrostálta, megtisztította a vallási és egyházias populációt, egyben meg is erősítette, elkötelezettebbé és felnőttebbé is tette. A kommunista korszak a hagyomány-alapú vallásosságot döntés-alapú vallásossággá formálta. A magától értetődő vallási és egyházi berendezkedést megalkotandó és fenntartandó berendezkedésűvé tette. Ebben a korszakban takaréklángon, sekrestyébe zártan és teljes nyílt, avagy rejtett ellenőrzés alatt működhettek csak a legkülönbözőbb vallási közösségek. A korszak történetének kutatásai azonban kimutatják, hogy a cseperedő civil társadalom vonatkozásában milyen jelentőségűek voltak a vallási-egyházi közösségek. Azok is, melyek az előző korszak egyházi egyesületi és mozgalmi életét próbálták az új körülmények között, mintegy katakombákban folytatni, és azok is, melyek az új körülmények láttán születtek. Még a vallás és egyházüldözés legdurvább időszakában is a saját meggyőződésért vállalt áldozattal a hívő emberek hozzájárultak a város kulturális és erkölcsi minőségéhez.

Milyen Szegedre jellemző mikrotársadalmi sajátosságok tapinthatók ki e korszakban? Az egypártrendszerben Csongrád megye „Pol-pot megyeként" vonult be a köztudatba, mivel a Kádár szektás-balos pártellenzékéhez tartozó Komócsin-testvérek, elsősorban Komócsin Mihály fellegvárának számított, de a hazai kommunisták ezen túlmenően is Szegedet a negyvenes évek végétől a reakció és klerikalizmus fellegvárának tartották, nem utolsósorban Horthy politikai pályafutásának itteni kezdetei miatt. Ezért ideológiai átgyúrását elsődleges feladatnak tartották. 1959-1978 között a megye ÁEH-megbízottja, azaz egyházpolitikájának legfőbb irányítója a tanári pályáról, majd a megyei tanács népművelési osztályvezetői székéből jött Rátkai János volt, aki viszont nem kizárólag az osztályharcos

szempontokat igyekezett érvényesíteni, hanem korábbi szakmai pályafutásának mintegy folytatásaként a felvilágosult népnevelő, a szociológiai alapossággal elemző, s a szélsőségeket lenyesegetni igyekvő reálpolitikus szerepét öltötte magára. E két, egymást ellensúlyozó hatás mellett nincs jele annak, hogy Szegeden és a megyében a katolikus egyház – a korszak egészét tekintve és működési színtereit összességében vizsgálva – lényegesen durvább vagy enyhébb üldöztetésben részesült volna, mint az országos átlag.

Mivel Magyarország mindeddig legnagyobb hatású agrárifjúsági mozgalma, a KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete) is Szegedről indult, majd Csongrád és Csanád vármegyékben terjedt el először, a feladat nagyságát a helyi kommunista vezetők kettőzöttnek érezhették: ehhez mérten tehát az egyházellenes kampányok valóban hevesek voltak. Erejüket azonban jórészt semlegesítette a vallásos lakosság hasonlóképp heves ellenállása, amelynek komoly bázisát adták Szeged egyetemistái. A „papi várost" ugyanis tudományegyeteme tette igazán nagyvárossá, és ez valamennyire ellensúlyozni tudta a gazdasági és közigazgatási szférában a déli határsáv közelsége miatt elszenvedett hátrányosságokat. Hogy a két szembenálló tábor, a katolicizmus és a kommunizmus híveinek erőpróbája itt milyen eredménnyel járt, azt legjobban az 1947. március 19-21-i diáktüntetések mutatták meg: a fakultatív hitoktatás tervezete ugyan országos tiltakozást váltott ki, de ez csak Szegeden fejlődött a tiltakozók és a rendőrök, valamint az oldalukon felsorakozó, felfegyverzett gyári munkások közti véres összecsapássá. S a tiltakozók derékhadát adó egyetemi és középiskolai diákság később magától értetődően szinte kimeríthetetlen tartalékát adta az illegális ifjúságpasztorációnak is, amelynek a szükséges rejtőzködést és intimitást szintén leginkább az urbanizált közeg biztosította (Mezey, 2015: 65-68).

Modern korszak: pluralizmus és identitás

A modernitás az individualitást erősítő korszak. Hankiss Elemér és kutatótársai 30 évvel ezelőtt összevetették az amerikai és a magyar modernitást, s arra a következtetésre jutottak, hogy a magyar társadalom nem kevésbé individualizált, mint az amerikai, de amíg az amerikaiak körében erős a civil társadalom iránti elkötelezettség, addig a magyarok önmagukon kívül senkivel sem törődnek (Hankiss 1982). A magyarok egymás mellett élnek, de viszonyukra sem az együttműködés, sem a verseny nem jellemző. Bár Magyarországon is egyre növekedett az életszínvonal, ezzel párhuzamosan nem növekedett sem a jólét érzése, sem a boldogság foka. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a modernizációval erősödött bizonyos tipikus betegségek előfordulási gyakorisága is: agyérrendszeri betegségek, szívinfarktus, gyomortraumák, magas vérnyomás és öngyilkossági hajlandóság. Kopp Mária és Skrabski Árpád ezt az ellentmondást kelet-európai egészség-paradoxonnak nevezték el. Hiába növekszik az életszínvonal, ezek a súlyos betegségek nem csökkennek.

Mindezek jelentik a vallási dimenzió vizsgálata számára is az egyik legjelentősebb szempontot. A vallási közösségek legkülönbözőbb formái, akárcsak a formális rituális szokások fenntartása, de akár az erőteljesebb hitalapú közösségi élet támogatása ellensúlyozza a modernitás negatív hatásait. A hagyományos egyházak új önmeghatározása és pasztorációs formái mellett a kisegyházak erőteljes gyarapodása nyomja rá bélyegét erre a korszakra. 2014-es adatok szerint Szegeden 8 különböző kisegyház képviseltette magát és rendelkezett saját imaházzal: nazarénusok, baptisták, Hetednapi Adventista Egyház, Metodista Egyház, Evangéliumi Testvérközösség, Utolsó Napok Szentjei (mormonok), Hit Gyülekezete és Jehova Tanúi (Szerdahelyiné, 2014: 7). Ha Szegeden a vallás kortárs viszonyait akarjuk elemezni, akkor az épületek és intézmények felújítása és fenntartása ennek vonatkozásában ugyancsak jelentős. A vallás Szegeden elsősorban közösségi hálózat és szolidaritás.

Kitekintés

A vallás felől, ebben a tágasabb értelmezésben nézve a város a társadalom és a kultúra területén egyaránt gazdag vallási-egyházi hagyományokkal rendelkezik, melyekre visszatekinteni nem csak azok számára érték, akik maguk is vallásosok, hanem mindazoknak is, akik szeretik ezt a várost, s szeretnék, hogy a mai plurális viszonyok között stabil identitású, élhető város maradjon.

Felhasznált irodalom

Bálint Sándor (1983): *Szeged-Alsóváros*. Budapest: Szent István Társulat.

Farkas Mária Margaréta (2001): *Az iskolanővérek szegedi intézetének iskolái, 1873-1948. I. kötet*. Szeged: Szegedi Iskolanővérek Alapítvány.

Mezey András (2015): *Hittan a katakombákban. A Csongrád megyei nem hivatalos ifjúságpasztoráció története, 1946-1980*. Szeged-Budapest: Új Ember.

Móra Ferenc (1996): Kedves öreg árnyak. In: *Piaristák Szegeden. Emlékkönyv a kegyes tanítórend szegedi oktató-tevékenysége megkezdésének 275. évfordulójára*. Szeged: Dugonics Társaság, 25.

Szerdahelyi Péterné (2014): Az Isten házai Szegeden. Egyházi kataszter. In: *Szeged: a város folyóirata*, 2014/1., 7.

Varga Papi László (2003): *Zsidó magyarok Szegeden, Löw Lipót és Löw Immánuel*. Szeged: Bába Kiadó.

Jegyzetek

1 A tanulmányhoz tartozó kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

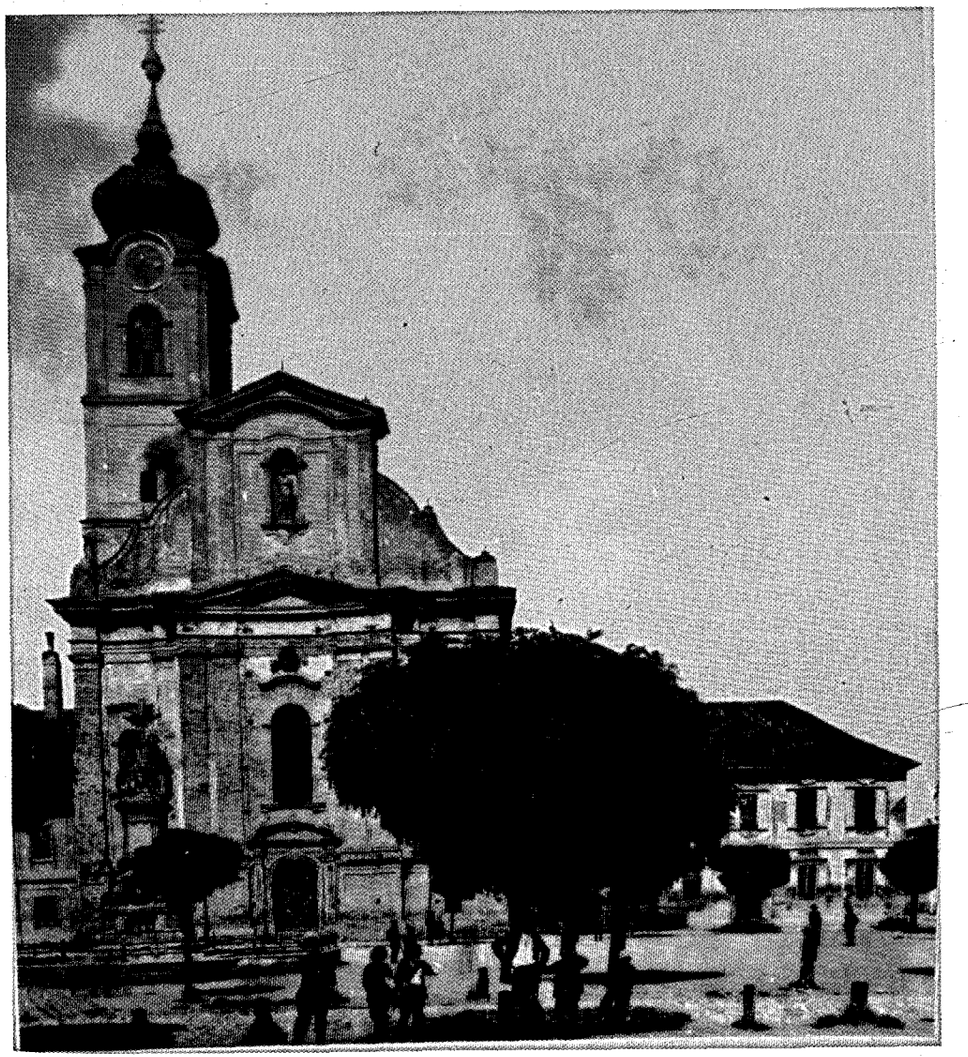

A szegedi piaristák 1813-ban új épületbe költözhettek. A Szent Dömötör-templom egyik oldalán rendházuk, a másik oldalán az iskolájuk állt addig, amíg azt az árvíz el nem pusztította. Keglovich Emil felvételen még mindez épségben látható. (MFM T12989)

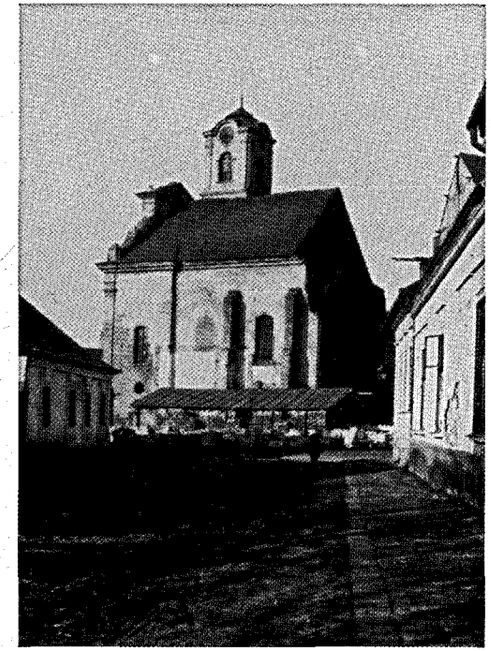

A Szent Dömötör templom 1916-ban. (MFM T17496)

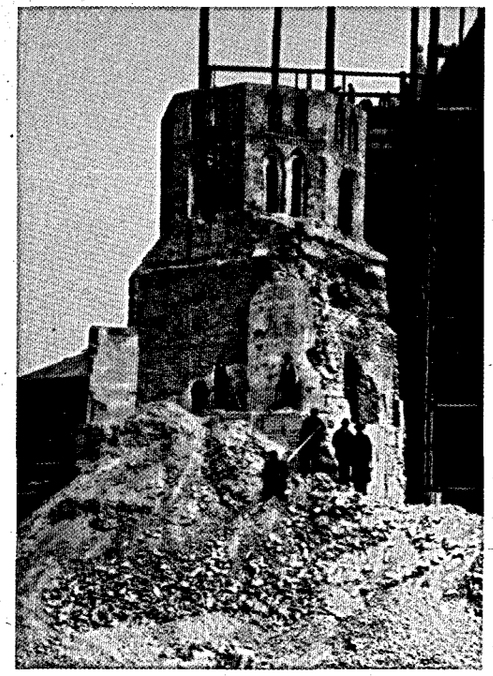

A Szent Dömötör-templom bontásakor került elő a falba épített Dömötör-torony. 1931-ben felújították és keresztelőkápolnává alakították át. (MFM T13006)

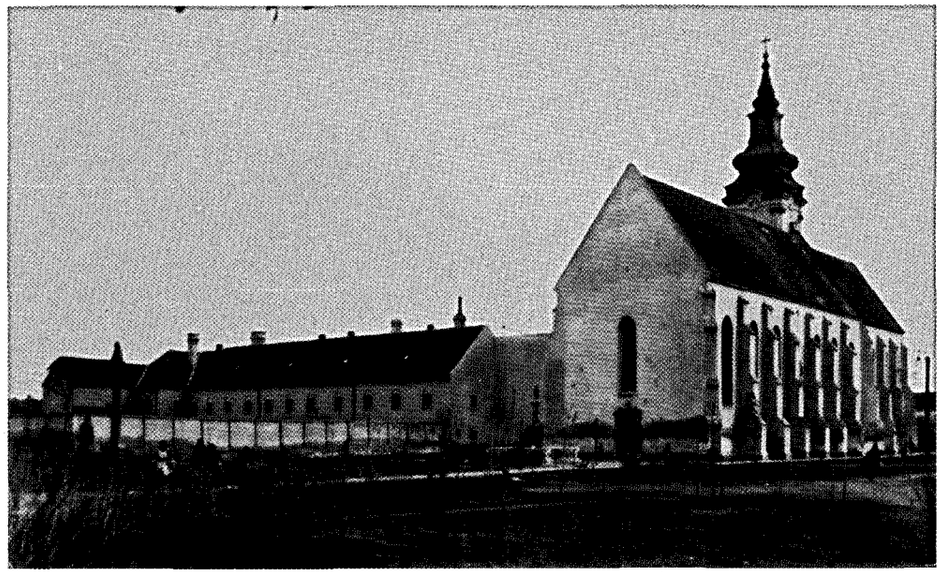

Az alsóvárosi templom és kolostor Broda Sándor felvételén, 1934. (MFM T19649)

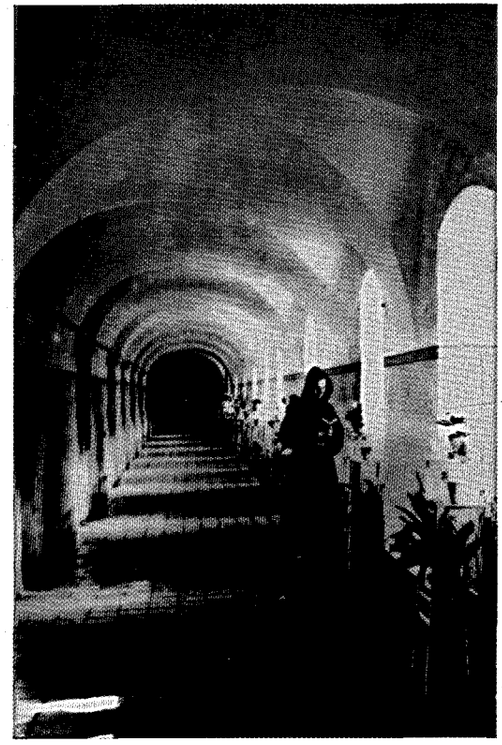

Csendélet az alsóvárosi kolostorban. Broda Sándor felvétele, 1934. (MFM T19660)

Alsóvárosi búcsú 1908-ban. (MFM T19693)

Az alsóvárosi kolostor udvarán az egyházközségi gyűlés után alkottak csoportképek a tagok 1935 áprilisában. A három szerzetes közül jobb szélen Schneider Vencel házfőnök látható. (MFM T6009)

Máté-Tóth András – Mezey András ——— Vallási momentumok Szeged történetében

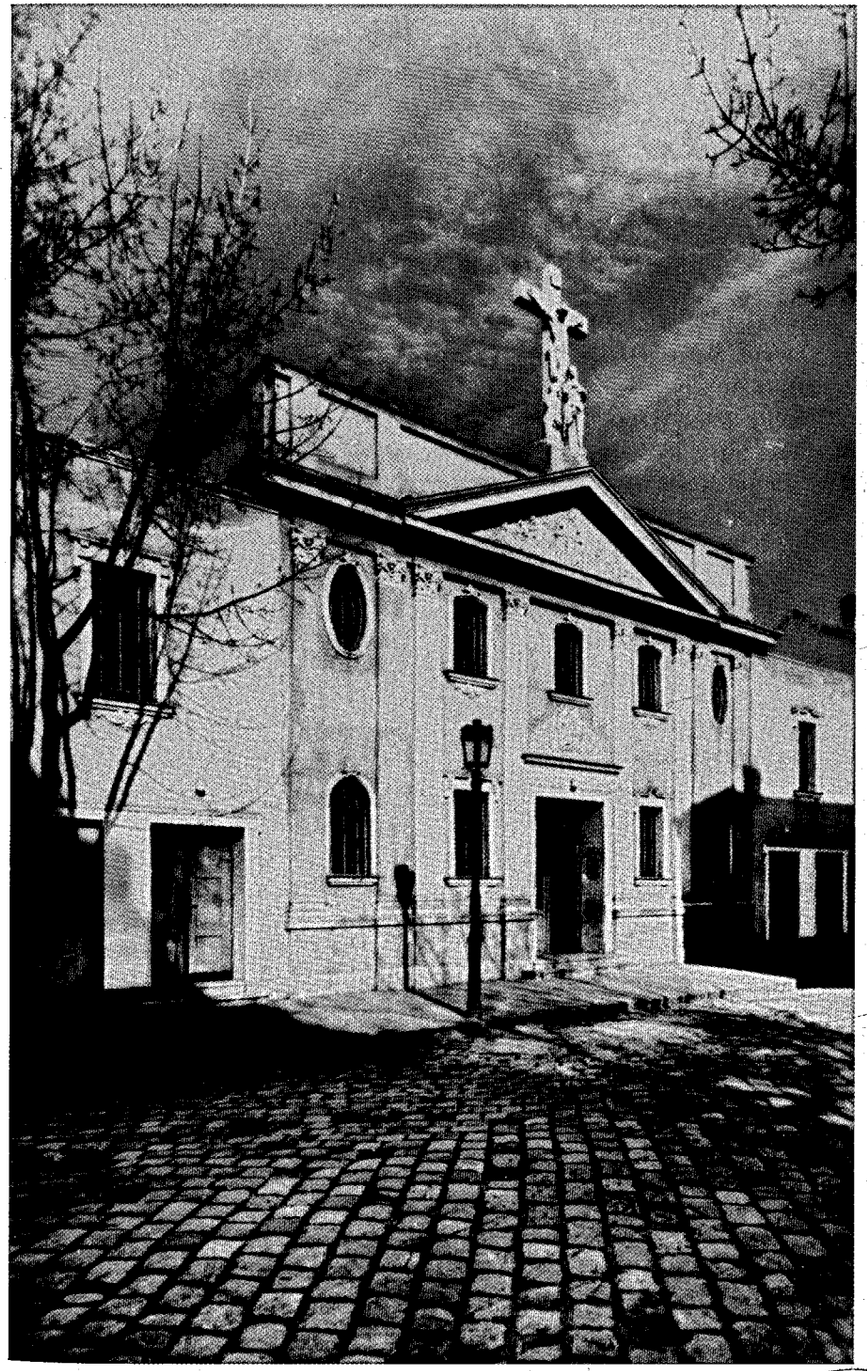

A szegedi jezsuiták Dáni utcai temploma 1940-ben. (MFM T7244)

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.

„...ennyire európai értékű és jelentőségű művészet még nem nyilatkozott meg városunkban."

Szeged képzőművészete a XX. század első felében európai fókuszból

Nátyi Róbert

A következőkben megidézett, tanulmányozott életművek kizárólag a kortárs európai kontextusokhoz – elsősorban az akkori progresszív törekvésekhez – történő kapcsolataik miatt kerültek elemzésre, kifejezetten abból a megfontolásból kiindulva, miszerint annak ellenére, hogy igen jelentős alkotók indultak el a városból, tevékenységük hatása szinte alig integrálódott a település későbbi képzőművészeti összetermésében.[1] Az elvándorlóknak az emlékezete ugyan a kollektívtudatban fennmaradt, a helyi tradícióban munkásságuk, eredményeik mégsem épülhettek be szervesen a képzőművészeti élet folyamataiba. Nem váltak referenciális ponttá, a szegedi művészettörténet-írásban életművük városhoz kötődő szakaszát – persze kétségtelen büszkeséggel, de – egyfajta zárványként kezelték. Azon kevesek, akik viszont helyben maradtak vagy külföldi vándorlásaik után visszatértek és évtizedeken keresztül műveikkel Szeged kulturális produkcióját gazdagították, kénytelenek voltak a sajátos körülményekkel számolva különböző kompromisszumokat hozni, valamiképpen illeszkedni – ha nem is asszimilálódni – a környezethez.

Vizsgálatunk *„terminus ante quem"*-jeként, az időbeli határ meghúzásakor a második világháború utáni koalíciós időszak kézenfekvőnek kínálkozott, így a hatvanas évektől Szegeden is lassacskán elinduló neoavantgárd irányzatok taglalása már nem témája jelen dolgozatnak. Továbbá nem volt cél a hetvenes évektől a művészettörténet-írásban többször felmerülő „szegedi műhely" problematikával kapcsolatos vélemények árnyalása sem (Szelesi, 1972). Ez egy másik írás célkitűzése lehetne. Tagadhatatlan, hogy végigtekintve Szeged múlt századi folyamatain, a város képzőművészeti kultúrája mindig is meghatározhatatlan konglomerátumot, heterogén képletet mutatott. Vinkler László 1963-ban egyik interjújában a következő, akár írásunk mottójául is szolgáló gondolatot fogalmazott meg: *„[...]Valóban nem olyan egyszerű egység ez, mint például Vásárhelyé. De azért nem jellegtelen. Szerintem éppen sokarcúságában van a karaktere. Lényegében az értelmiség mentalitását juttatja kifejezésre. Ennek megrajzolása, összefoglalása segítené, hogy az emberek jobban megértsék, szeressék és értékeljék azt, amit a város ilyen tekintetben megteremtett"* (Szeged kulturális élete és a modern művészet - A szintézis szükségessége: beszélgetés Vinkler László festőművésszel, 1963: 4).

* * *

Az ország második legnépesebb városává növekvő Szegeden az első világháborút megelőző években persze – más vidéki centrumokhoz hasonlóan – egyszerre többféle stílusirányzat is jelentkezett. Magyar Ede szecessziós Reök-palotája (1907) éppúgy meghatározó alkotása a korszaknak, mint Ifj. Vastagh György II. Rákóczi Ferencet ábrázoló akadémista köztéri monumentuma (1912). Sőt – több vidéki városhoz (Nagybánya, Gödöllő, Szolnok) hasonlóan –, ezekben az években már felmerült egy szegedi művésztelep terve is, ami végül ebben az időszakban nem valósult meg. Kivételt képez ez alól az az egyszeri próbálkozás, melynek keretében a Képzőművészeti Főiskola hallgatóival Rudnay Gyula az 1926-os nyarat a város vendégszeretetét élvezve a délvidéki metropoliszban töltötte (Szelesi, 1968). Ez igen érzékenyen érintette a város kultúrakedvelő közönségét, mert a „szomszéd várban", Hódmezővásárhelyen létrejött a század elején a művészeknek egy társulása, sőt, 1912-ben szervezeti keretet is sikerült realizálniuk a Majolika Telep alapításával. Szeged művészeti életében bizonyos időközönként visszatérő problémaként írtak arról, hogy a város kulturális fejlődését milyen módon vetette vissza, hogy itt nem alakulhatott ki önálló művésziskola, illetve művésztelep. Így a helyi krónikások időről-időre sajnálkozva adtak hangot annak a panaszuknak, hogy a város kulturális és szellemi súlyához képest érthetetlen, hogy igazából nem létezik szegedi festészet – úgy, ahogyan azt Szolnok, Vásárhely vagy Kecskemét kapcsán kiemelhették.

Az 1900-as évek elejétől Szeged képzőművészete gazdag azokban az életművekben, melyek egy szélesebb európai fókuszból vizsgálva is megállják a helyüket. Az eklektikus, historizáló és a szecessziós épületekkel ékeskedő, gyorsütemben polgárosodó Tisza-parti városban a századfordulótól egyre élénkebbé váló kulturális élet hozadékaként a képzőművészet modernebb irányzatai is meghonosodtak. A városban működött a Szegedi Képzőművészeti Egyesület, mely szervezte a kiállításokat – fokozatosan, türelmes tevékenységgel egyre szélesebbre tárva a modernebb ízlés előtt az addig szűkös mezsgyét, amit a közönség megismerhetett. A század első éveiben megszervezett tavaszi tárlatokon a modern magyar festészet több fontos mestere – köztük Rippl-Rónai József – is részt vett. Az Egyesület működésében rövid időre akkor történt változás, amikor 1909-ben a modernizmus irányában elkötelezett Kun József (1873-1912) író, szerkesztő, műkritikus vette át a titkári teendőket (Szelesi, 1975: 91). Az Egylet funkcionáriusaként, a Közművelődési Palota kiállításainak szervezésében is oroszlánrészt vállalt. Az eredetileg mérnök végzettségű Kun 1902-től a szegedi Fa- és Fémipari Szakiskola, majd 1908-tól az Állami Főreáliskola tanára volt (Tóth, 2010). Korai halálával ez a szépen induló lendület megtörni látszott. Elég, ha ennek bizonyítására ránézünk az 1912. május 12-én megnyílt seregszemle művészeinek jegyzékére. Akkor már a látványfestészet irányába tett engedményeket konstatálhatjuk (Tavaszi tárlat Szegeden, 1912).

Szeged város és a XX. század eleji avantgárd mozgalmak kapcsolata nem mentes az ellentmondásoktól. Számos, utóbb világhírű és jelentős, a modern irányzatokban meghatározó szerepet játszó művész pályára bocsátó állomásaként tekinthetett vissza a településre, de szinte egyikük sem helyben alakította ki oeuvre-jét, hanem később, külföldi tartózkodásuk alatt teljesedhettek ki.

A múlt század első három évtizedében született modernista mozgalmak Szegedhez kötődő alkotóinak életművei közül az országos szakmai figyelem jóformán csak a nemzetközi nagyságokként számon tartottakra irányult (Moholy, Csáky) (Szelesi, 1981). Az aktivizmus fontos művészeként aposztrofált Gergely Sándor szobrászata már jóval kisebb publicitást kapott. A Csáky árnyékában megbúvó konstruktív alakítás-módokat alkalmazó Bánszky Sándor szobrászati tevékenysége jóformán teljesen feledésbe merült. A 2016-ban a Móra Ferenc Múzeumban megrendezett *Moholy és a Szegedi avantgárd* emlékkiállítás egyik jelentőségteljes eredménye, hogy a Virág Judit Galériában egy évvel később szervezett *Párizs-Budapest* kiállításon már szerepeltek művei. Párizsban a Függetlenek Szalonján, a kubistákkal együtt kiállító Kóródy Elemér neve is csak az utóbbi évtizedben került a szakmai kutatás homlokterébe, amikor is 2006-ban a Magyar Nemzeti Galéria *Magyar Vadak* kiállításán az ő és felesége – a Henry Matisse tanítvány –, Ferentzy Márta művei is bemutatásra kerültek. A megélénkülő érdeklődés ellenére, igazán kiemelkedő – néhány kivétellel – műveket a mai napig sem sikerült a házaspár működéséhez kötni. Ugyanezen a fővárosi tárlaton tűnt fel Kukovetz Nana párizsi időszakának kisszámú festménye is, elhelyezve őt a „magyar vadak" gravitációs erőterében, némileg kiemelve a művésznőt az addig elsősorban csak a helytörténeti kutatókat foglalkoztató alkotók sorából.

A következő generáció tagjai közül a huszadik század első felének két legjelentősebb Szegedről indult modern grafikusművésze, Buday György (1907-1990) és Vadász Endre (1901-1944) pályája teljesen másképp alakult, mint az előzőeké. Az érzékeny vonalkultúrájú, kifinomult Vadász a két háború közötti rézkarcolás nemzetközileg sokat foglalkoztatott művésze volt. Aktív korszaka kevésé kötődik a városhoz, hiszen kezdeti lépéseit kivéve tanulmányait már nem helyben folytatta, de mindvégig megőrizte kapcsolatait a szülővárossal. A húszas évek végén Debrecenbe került grafikus oeuvre-jének alapos feldolgozását Sz. Kürti Katalinnak köszönhetjük, aki több tanulmányban és katalógusban ismertette a rendkívül gazdag munkásságot (Sz. Kürti, 1978; 1982). Utolsó fontos összefoglalása művészetének – ebbe beleértve a mindig is népszerű táj- és veduta festészetét – a MODEM 2015-ös monografikus kiállítása volt (MODEM, 2015).[2]

A másik kiemelkedő, Szegedhez is kapcsolódó grafikusi tevékenység Buday György nevéhez fűződik. Annak ellenére, hogy a sokoldalú alkotó, a hatalmas szervezőtehetséggel bíró Buday a szegedi egyetem agrársettlement mozgalmának elindítójaként, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának spiritus rectoraként, a magyar grafika első aranykorának fontos fametsző művészeként, a modern könyvművészeti irányok jelentős alkotójaként, sőt, a modern díszlettervezés egyik

úttörőjeként is jelentős életművet hozott létre, mindmáig egyetlen monografikus feldolgozás sem foglalkozott a hatalmas opusszal.[3]

A XIX. század utolsó évtizedében pályára lépő szegedi alkotók számára még természetes igazodásként Nagybánya plein air festészete volt az irányadó. Az elsők között, Nyilasy Sándorra (1873-1934) és Károlyi Lajosra (1877-1927) még valóban a természetmegfigyelésnek friss impulzusai, a tájélmények primér rögzítésének kényszere bírtak befolyással. Hollósy Simon nagyhatású pedagógiai működésének is megvolt az eredménye a város képzőművészeti életére. Hiszen a szegedi Szöri József (1878-1914) éppen a század első évében a mester müncheni iskolájából érkezett Nagybányára (Apró, 1978).

Szöri József (1878-1914) rövid életét és pályáját 1914. október 1-jén tragikus hirtelenséggel pusztította el az uzsoki szorosban történő harcok közben egy orosz oldalról kilőtt lövedék. Az eredetileg a jogászi pályát feladó, modernizmussal kacérkodó festőművész 1878. október 4-én született Szegeden. Középiskolai tanulmányai befejeztével az egyetemet Budapesten folytatta. Mivel a festészetet tartotta igazi hivatásának, jogi tanulmányait 1900-ban megszakítva, az ősz folyamán Münchenbe ment, hogy tovább képezze magát a piktúrában. Oly sok honfitársához hasonlóan Hollósy Simon iskolájába iratkozott be. Réti Istvánnak a nagybányai művésztelepről szóló könyve tanúsága szerint 1901-ben, a szintén szegedi Nyilasy Sándorral együtt már a művésztelepen dolgozott (Réti, 2004). A későbbi évekből nincs tudomásunk arról, hogy a szabadiskolában festett volna. Ekkor készült képei tanúsága szerint látásmódjára nagy hatással bírt a Nagybányán meghonosodott pein air szemlélet. A Hollósy-iskolában életre szóló művészbarátságokat is kötött. Komáromi-Kacz Endrével (1880-1969), Szablya-Frischauf Ferenccel (1876-1962) és Rudnay Gyulával (1878-1957) is itt ismerkedett meg. Hollósy nagybányáról történő kivonulása után Szöri rövid szegedi kitérő után visszatért Münchenbe, hogy mestere mellett folytassa megkezdett tanulmányait.

A huszonhat éves Szöri 1904-ben letette ügyvédi vizsgáit, ennek ellenére kitartott művészi elkötelezettsége mellett. Először 1905-ben jelentkezett festményeivel egy szegedi kiállításon. A Szegedi Képzőművészeti Egyesület 1906-os tavaszi tárlatán szerepeltek képei, olyan újító, modern festőkkel, mint Czigány Dezső, Gulácsy Lajos, Csók István. 1907. június 5-én a Könyves Kálmán Részvénytársaság szalonjában megnyílt *Az ifjúság tárlata* című kiállításon is sikerrel mutatta be műveit (Nyitray, 1907; Juhász, 1908). Ez az év – a korszak sok festőjéhez hasonlóan – művészete későbbi irányultsága szempontjából is fontosnak bizonyult, hiszen a Nemzeti Szalon termeiben ekkor nyílt a francia neoimpresszionista festők munkáit felvonultató kiállítás, amelynek itthon egészen újnak számító hangja, modernizmusa számos művészünket inspirálta. Szöri 1908-ban lett az egy évvel korábban alapított KÉVE (Magyar Képzőművészek és Iparművészek Egyesülete) tagja. Az egyesület alapítójának, Szablya-Frischauf Ferencnek az irányításával folytatta művészeti tanulmányait. A KÉVE számos megmozdulásán felvonult alkotásaival. Részt vett az egyesület bécsi Hagenbundban tartott

kiállításán és a müncheni Brakis Kunstban is szerepeltek képei. 1909-ben jutott el ahhoz a fordulóponthoz, hogy tanulmányait Párizsban folytathassa. A pezsgő szellemű városban rá nem az akkor legfrissebbnek számító kubizmus hatott, hanem a fauves-ok felé fordult teljes érdeklődéssel.

Ennek kitűnő példája a Móra Ferenc Múzeum *Interieur* című képe, ahol a dekoratív festésmód, a keveretlen, üde, tisztaszínek ecsetjárása a francia vadak, illetve a posztimpresszionizmus dekoratív festészetével rokonítja a képet.[4] A világoszöld tapétával borított, vidám szobabelsőben kézimunkázó és olvasó két hölgy önfeledten temetkezik foglalatosságukba. Az előtér tarka, cifra virágokkal hímzett színes terítőjén fekvő sárgában, zöldben és rózsaszínben pompázó könyvborítók hangsúlyt adnak a kompozíciónak. Szöri festményei – talán a posztimpresszionista igazodásnak is köszönhetően – a higgadtabb ecsetkezelés jóvoltából fegyelmezettebbek, mint fauvos kortársaié. A századfordulót követően a szegedi festészetben ő az első, aki a müncheni, nagybányai igazodást követően nem maradt meg a plein air látásmód társai által járt biztonságot nyújtó útján, hanem nyitott szellemének, széleskörű igazodásának köszönhetően, többek között párizsi élményei alapján lépéseket tett egyfajta konszolidált modernizmus irányában. Sajnálhatjuk, hogy a *Magyar Vadak* kiállítás kurátorai nem figyeltek fel munkásságára, s így nem kapott helyet a tárlat anyagában. Eddig előkerült, kevés számú, ismert darabjai nem teszik lehetővé, hogy pályájának főbb irányvonalait vizsgáljuk, de a hazai vadak törekvéseinek egyik sajátos látásmódú képviselőjeként tarthatjuk számon.

A művészi gyakorlathoz Nagybányán keresztül eljutó művészek közül Kukovetz Nana (1885-1919) festészetét is érdemes bevonnunk elemzésünkbe. A szegedi családból származó festőnő 1902-ben néhány hónapon keresztül Ferenczy Károly és Réti István instrukciói alapján ismerkedhetett a szakmai alapokkal (Szelesi, 1969). 1903-ban Hollósyt követve a vajdahunyadi művésztelepen alkotott (Szücs, 2006). Ismert vásznai alapján meglehetősen vegyes, heterogén életműve több kérdést is felvet. Az oeuvre eltérő stílusú darabjainak attribúciós kérdései, periodizációja, az egyes korszakok egymásra épülése sincs megnyugtatóan tisztázva.

Kukovetzék generációjára már a Nagybányára beszivárgó neós hatások is befolyással bírtak. 1906-ban, amikor a festőnő újra elutazhatott a művésztelepre, ott találta a fiatal generáció tagjai közül a szintén szegedi Brummer József szobrászt. Az 1906. októberi szegedi kiállítása után sikerült Párizsba zarándokolnia, ahol Czóbel Béla festészete gyakorolt rá erőteljes befolyást, amit az életművében társtalanul egyedülálló, meglepő *Lovagló férfi* című festménye reprezentál.[5] A rokontalan darab Czóbelnek a párizsi Musée National d'Art Moderne-ben őrzött *Festők a szabadban* (1906) kompozíciójával hozható legközelebbi párhuzamba. Egy zöldfalú ház verandája előtt szürke lovon ülő magányos férfi a szimbolizmus és a szecesszió dekoratív plakátszerűségét juttatja eszünkbe. A testeket körülölelő sötét körvonal jelzi, hogy az előző század végének cloisonizmusa hogyan hatott Kukovetz akkori festészetére. A merész színhasználat, a mályvában, illetve rózsaszínben pompázó előtér a nabis és a fauves elveinek megértéséről tanúskodnak.

1911 decemberében az éppen Szegeden időző művész a Kultúrpalotában mutatta be friss kollekcióját, melyet a helybeni sajtó és a gyűjtők intenzív érdeklődése kísért. Francia témájú alkotásaiból is felvonultatott néhány művet, mint például a *Notre Dame napnyugtában,* és a *Cour du Palais Boyal* címűeket (Kukovetz Nana képkiállítása, 1911a; 1911b; 1911c; 1911d; 1911e). Néhány hónap múlva szintén a francia tematikájú alkotásait vitte át a szomszédos Hódmezővásárhelyre (Kukovetz Nana Hódmezővásárhelyen, 1912). A kiállításról Endre Béla (1870-1928) írt ismertetést, melyben egyszerre méltatta a festőnő még nem teljesen kiforrott, *„de nagy erők háborgását sejtető"* művészetét és a lokális képzőművészeti élet siralmas helyzetét (Endre, 1912: 1-2). Közbevetőleg jegyzem meg Endre kapcsán, aki a vásárhelyi festészet egyik megújítója, az ottani művészeti élet legfőbb szervezője volt, hogy ő ugyan Szegeden, a mai Fekete házban született, de mivel életműve tejes egészében a szomszéd városban bontakozott ki, ebben a kontextusban nem elemezzük munkásságát.

A század elejétől kezdve – csakúgy, mint az ország többi művészeti centrumában is – Párizs jelentette a modernitás iránt fogékony, tanulni akaró fiatal művészek vágyott célállomását (Szelei, 1969). Ez a francia főváros művészeti életéhez történő igazodás az egyéni életutakat vizsgálva többféle eredményre vezetett. Többeknek csak kalandot, visszatekintve a múlt távolából megszépítő nosztalgiát, de voltak, akiknek egész életükre meghatározó élményt jelentett a haladó művészet ikonikus alkotásaival, a progresszív galériákkal és szabadiskolákkal történő találkozás. Az elsők között Csejtei Joachim Ferenc (1882-1964) festő- és Vígh Ferenc (1881-1948) szobrászművész, majd 1906-ban a fentebb már említett Kukovetz Nana indultak Párizsba. Majd utánuk a szintén szobrásznak készülő Brummer Józsefben (1883-1945) érlelődött meg a döntés (Szegedi művészek idegenben. Joachim Ferenc, Brummer József, Csáky József sikerei, küzdelmei, 1911; Szegedi művészek sikere a külföldön. „La Nouvelle Revue Joachim Ferencről. Brummer a Rodin tanítványa. Csáky elismerése, 1913).

Ebben az enumerációban talán némileg megkérdőjelezhető Brummer József felsorolása, de közvetítő szerepe miatt kívánatos néhány mondat erejéig szólnunk a francia fővárosban világhírnevet szerzett, eredetileg szobrászi ambíciókat dédelgető művészről. Bár hírnevét nem alkotóművészként érte el, hanem az avantgárd egyik legsikeresebb, tehetséges műkereskedőjeként tartják számon (Szegedi szobrászból párisi nagykereskedő, 1910). Henri Rousseau (*A vámos*) 1909-ben már így – párizsi sikerei kezdetén – festette meg róla híres portréját (New York, MOMA) (Passuth, 2002). A Szegedről indult művész-baráti társaság tagjai közül legismertebb Csáky a Párizsba érkezése utáni első időszakban Brummer megrendelésére másolta az akkor már Picasso és Matisse működése révén egyre divatosabbá és keresettebbé váló afrikai szobrokat.

A múlt század elején az első úttörők között a szegedi születésű Csáky József (1888-1971) 1908-tól Párizsban, a művészetek fővárosában a kubista művészekhez csatlakozott (Apró, 1988). Visszaemlékezésében – az 1905-ös esztendő kapcsán – maga vallott döntésének hátteréről: *„Egy időre lementem Szegedre. Kínos volt, mert*

nem akartam „élősdi" lenni. Két szegedi művész, Brummer József szobrász és Joachim Ferenc festő ekkor jöttek vissza Párizsból. Megismertették velem a modern francia művészetet reprodukciókból: Manet, Monet, Picasso, Gauguin és Rodin műveit. Egyébként Brummer teljesen Rodin modorában dolgozott, és Joachim Monet-t utánozta. Egy új világ nyílt ki előttem, ezentúl csak egy vágyam volt: Párizs" (Csáky, 1964a: 4). A várossal egyébként Párizsból sem szakadtak meg kapcsolatai, hiszen az 1911-es tavaszi tárlatra még hazaküldte *Leányfej* című bronzszobrát, amely figyelmet is keltett idehaza (Szalay, 1911a: 4; 1911b: 4-5).

Az újabb hazai szakirodalom szerint egy valóságos *„magyar kubista diaszpóra"* működött Párizsban, melynek egyik vitathatatlan középpontja Csáky volt (Kaszás, 2017: 59). Az első időszakban Brummernél rendezkedett be. *„Brummer már másnap megmutatta azt a szobrot, amelyen akkor dolgozott: egy kongói néger szobor pontos mását. Ez volt akkor a legnagyobb divat. Brummer mesélte, hogy van Párizsban egy festő, aki csodálatosan fest a néger szobrászat szellemében. Picassónak hívják"* (Csáky, 1972: 28-29). Új környezetében néhány év alatt föltalálta magát, például tagja lett az Artistes Indépendants-nak.

Igaz, hogy kezdetben nem volt könnyű Párizsban gyökeret vernie. Csáky Szeged városától kért segítséget. Levelét a *Délmagyarország* 1912-ben le is közölte. *„Nagyon örülök, hogy képes vagyok haladásomról, sőt sikeremről irni… Az idei Sálon d'Automné-ban ismét képviselve vagyok és a legjobb teremben, a legnagyobb francia művészek között állították ki a munkám, és így megismerkedtem a legjobb francia művészekkel, kiknek tetszik a dolgom. Az újságok is írtak rólam, sőt az „Illustration"-ban meg is fog jelenni a reprodukciója szobromnak. De mindannak dacára, hogy karrierem megindult és hogy kezdenek itt, Párisban és így az egész világon megismerni, jó magam azon a ponton vagyok, hogy éhen haljak, a szó-szoros értelmében"* (Víg és szomorú művészlevél Párisból, 1912: 5-6).

Végül a szülővárosa által adományozott Ferenc József-ösztöndíj jóvoltából folytathatta tanulmányait. Fél évet az Académie Blanche-on, másfél évet az Académie La Palette-n tanult. Igen gyorsan fejlődött. Archipenkó szobrainak és Picasso kubista festményeinek hatására rövid időn belül kialakult stílusa. Az 1914-es Függetlenek kiállításán a *Magyarország* című lap párizsi tudósítója így értékelte: *„Mindjárt a bejáratnál a szemünkbe ötlik egy lehetetlen, lapos vagdosott, sebhelyes férfiportré, a melyet a kubisták 'hivatalos' lapja, a Montjoie címlapján igyekszik népszerűsíteni. A szobor alkotója Csáky, aki Szeged város ösztöndíjából műveli itt a kubizmust"* (Orbók, 1914: 20).

Csáky kapcsolatokat ápolt a párizsi magyar kolónia tagjaival: Czóbellel, Márffyval, Tihanyival, Berénnyel. Segítette a beilleszkedés nehéz időszakában a Párizsba érkezett fiatal magyar művészeket. Szegedi időszaka művészetileg nem sokat jelentett számára, erről így vallott Szelesi Zoltán művészettörténészhez írt egyik levelében: *„Az bizonyos, hogy az igazi művészi tevékenységem csak Párizsban kezdődött igazán és rendszeresen"* (Csáky, 1964b: 4).

A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében található *Fürdőző nő* című datálás nélküli faszobrát, amennyiben hihetünk az idevonatkozó szakirodalomnak, vagy közvetlenül Párizsba utazása előtt vagy a Brummer mellett töltött időszakban faraghatta. A klasszikus ihletésű, álló plasztika a görög tanagra szobrocskák tömörségét idézi elénk. Statikus jellege az archaikus hellén szobrok élményét eleveníti föl. Az arc modellálásában a maszkszerű merevség lehetséges, hogy a századforduló afrikai faragványainak a divatját tükrözi (Nátyi, 2017d). A szobrot Csáky franciaországi életének egyik tanúja, barátja, Szolcsányi Gyula szobrász őrizte meg és dr. Kovács József műgyűjtő jóvoltából került a múzeum gyűjteményébe.

A Szegeden született Bánszky Sándornak (1888-1918) barátjával, a nemzetközileg is elismert, a kubizmus népszerű szobrászaként számon tartott Csáky Józseffel párhuzamosan indult művészi pályája (Nátyi, 2017b). 1911 júliusában Párizsban tartózkodott, hiszen a Móra Ferenc Múzeum tulajdonába került ceruzavázlatai szerint több akt tanulmányán ez a helymegjelölés szerepel. Ezek a rajzok tömbszerű, összefogott plasztikusságukkal túllépnek a korábbi részletező akadémista stúdiumokon.[6] Még ebben az évben mesterével, Maróti Gézával szép sikert értek el a Torinói Világkiállítás magyar pavilonjának dekorációs terveivel. A londoni *The Studio* folyóirat reprodukálta munkájukat (Nátyi, 2017b).

Több esztendőnyi várakozás után végül 1913 tavaszán utazhatott álmai városába, Párizsba, hogy bekapcsolódhasson a modern művészeti mozgalmak vérkeringésébe. Az 1913-as szegedi tavaszi tárlat megnyitójának (május 1.) idején külföldön tartózkodott, hiszen éppen a külhonban élő művészek – jelesül Csáky, Cs. Joachim Ferenc, Bánszky és Pick Lajos – munkáinak befogadása miatt halasztották el egy-két nappal a verniszázst. Igaz, hogy a *Délmagyarország* című napilap névtelen recenzense Berlinben tartózkodóként írta le Bánszkyt mint a monumentális művek leghivatottabb ifjú mesterét (Május 1-én nyílik meg a tavaszi tárlat, 1913: 7). Már ebben az évben kiállítója volt a *Salon d'Automne*-nak, ahol egy gipsz portréját mutatták be (Passuth – Szücs – Gosztonyi, 2006: 321). Harmadik szegedi szobrász barátjuk, Szolcsányi Gyula (1889-1971) a következő év elején követte kollégáit. Az 1914 tavaszán megnyílt *Expozition de Artistes Indépendants*-on (Független Művészek Kiállítása) Csáky és Bánszky is szerepeltek műveikkel. A *Délmagyarország* párizsi tudósítója szerint Bánszky egy embert ábrázoló síkokból felépített festményét mutatta be (Szegedi szobrászok Párizsban, 1914: Apró, 1988: 65).

Csákyval barátságuk ekkorra azonban már megromlott. A Franciaországban alkotó kubista szobrász visszaemlékezéseiben sokat írt szegedi művészbarátairól (Brummerről, Cs. Joachim Ferencről), akikkel sorsa Párizsban is összefonódott, de egyetlen sort sem találunk Bánszkyhoz fűződő ekkori kapcsolatáról (Csáky, 1972). Csáky – aki ebben az időszakban még festőnek készült – megemlékezett róla, hogy művészi tanulmányaik elején Bánszky nagyobb művészettörténeti jártasságának köszönhetően nagy befolyással volt rá. Barátságukat, szakmai kapcsolatukat tovább mélyítette egymás munkáinak, rajzainak az elemzése, kritizálása. Viszonyuk

évekkel később úgy tűnik, hogy a város által adományozható Ferenc József-ösztöndíj odaítélése (1910) kapcsán romolhatott meg (Nátyi, 2017b).

Bánszky *Kacsa* című kisplasztikája tömör, zárt formájával, lényegre törő, konstruktív fogalmazásával Constantin Brancusi (1876-1957) művészetének megértéséről tanúskodik.[7] A síkokra komponált, éles határokkal elkülönített részletek sallangmentes előadásmódja a modern magyar plasztika szerencsés kísérletei közé sorolja a művet, csak sajnálhatjuk, hogy ezeknek a munkáknak nem jöhetett létre folytatása (Nátyi, 2017d).[8]

Itt kell megemlékeznünk Kóródy Elemérről (1889-19??), akinek nagyvonalakban, hézagosan ismert életrajza szerint a szegedi diákévek, illetve a Mintarajziskolában Hegedűs László irányításával folytatott tanulmányai után, a szokványos nagybányai kitérővel az 1910-es évek elején kerülhetett Párizsba.[9] Kóródy többször bemutatta munkáit – először az 1912-es évben – a *Salon des Indépendants*-on. Ekkori szerepléséről a *Szegedi Híradó* című napilap tudósítója is megemlékezett, jelezvén, hogy a város érdeklődött külföldre szakadt művészei sorsa, eredményei iránt. *„Egy fiatal festőművész–földink kitűnő sikeréről vettünk most örvendetes hírt. Kóródy Elemér szegedi művészt Párizsban emelte föl fényes talentuma az ismeretlenségből. Nyilasy Sándor évekkel ezelőtt fölfedezte az akkor még gyermek Kóródyban a zsenialitás szikráját… másfél évvel ezelőtt Párizsba került, hol talentuma révén, a fiatal festőművészgárda legkiválóbb tagjai közé küzdötte fel magát. Kóródy a feleségével, a szintén magyar származású Ferentzy Márta festőművésznővel együtt a Salon des Indépendants-ben állított ki legutóbb. Az előkelő helyeken nagy feltűnést keltettek a művészpár képei – s a külföldi lapok után a magyar fővárosi lapok is megtetszettek a párisi művészvilág vezetőinek, hogy a legelső műbíráló: Delaunay Róbert előterjesztésére meghívták a Champs-Elyséen levő világhírű szalonba, a Salon International-ba kiállítani"* (Szegedi művész sikere Párizsban, 1912: 6).

A következő Szalonon is láthatták műveit a Párizsiak, ekkor figyelt fel Apollinaire is munkáira (Tóth, 2008: 223-224). Tóth Károly tanulmányában a valószínűsíthetően Szentiványi Gyulának tulajdonítható, *Szegedi Híradó*ban megjelent cikk nyomán egy rendszeresen összejáró szegedi művészkörről (Csáky, Brummer) tesz említést (Tóth, 2008: 221).[10] Összetartozásukat mi sem bizonyítja jobban, minthogy 1914 júliusában Joachim Ferenc ötletéből, a *Függetlenek Szalon*jának mintájára, *Zsürimentesek* néven megszerveztek egy hazai csoportosulást, melynek tagjai között – sokan másokkal egyetemben – megtaláljuk a kicsiny szegedi művész diaszpóra alkotóit (Bánszky Sándor, Csáky József, Kóródy Elemér). Ekkor a Kóródy házaspár a felgyorsuló háborús események következtében már újra itthon tartózkodott. A szintén szegedi, helyben alkotó Károlyi Lajos és Papp Gábor belépése azt jelzi, hogy Kóródy aktívan agitálhatott a vidéki kollégák soraiban (Zsürimentesek országos egyesülése, 1914: 6-7).

1914 májusában a Szegedi Képzőművészeti Egyesület képkiállítására Kóródy és felesége is adott be műveket (Tóth, 2008: 224-225; Soós, 1914: 12). Ez számunkra azért érdekes, mert a kubizmus centrumából Szegedre, nyilvános szemlére csak Kóródy művei jutottak vissza. Arról sajnos nincsenek értesüléseink, hogyan hatottak a munkák a helyi művészekre. Az egyetlen „Párizs-rajongó" Kukovetz Nanát kivéve, akiről – Tóth Károly kutatásából – tudjuk, hogy saját tulajdonú katalógusában megcsillagozta a Kóródy házaspár alkotásait, mint számottevő műveket (Tóth, 2008: 224).

Míg a Szegedről indult avantgárd első generációja Párizst választotta művészi óhajai céljaként, addig az első világháború után Németország modernista központjai már jóval nagyobb vonzerővel bírtak. 1922. december 28-i számában a *Szeged* című lap a következőképpen írt: *„A szegedi festők az utolsó években szinte célpontnak veszik Berlint. Jelenleg két szegedi művész él Berlinben, Gergely Sándor és Góth Imre"* (Góth Imre itthon, 1922: 2).

A városból induló avantgárd következő hulláma, így Gergely Sándor (1889-1932) (Apró, 1986) és Moholy-Nagy László (1895-1946) már nem a francia főváros felé igazodott, hanem a Kassák *Ma* című folyóirata köré tömörülő aktivista csoport irányába tájékozódott. Gergely a müncheni akadémiáról – ahol Adolf Ernst Hildebrandt (1847-1921) volt mestere – került ki 1914-ben a frontra, ahonnan 1917-ben sebesülése miatt tért vissza Szegedre. Ebben az időszakban ismerkedett meg Juhász Gyulával, akinek bátorítására újrakezdett mintázni. A költőnek, mint látni fogjuk, hatalmas, elévülhetetlen szerep jutott a helyi képzőművészet támogatása, propagálása kapcsán. Szinte minden friss, fiatalos irányt születése pillanatától kitüntető figyelmében részesített. Megismerkedett a művészekkel, megnyitotta kiállításaikat, publikált róluk a napilapokban és az egyes szereplőket, a csoportok képviselőit be is mutatta egymásnak. A művészek ezt a törődést igyekeztek meghálálni, ennek köszönhetően számos alkotás készült alakjáról, karakteres portréjáról, gazdagítván a Juhász-ikonográfiát.

Gergely Sándor művei 1918. szeptember 15-én már a *Ma* folyóirat demonstratív kiállításán szerepeltek. A következő hónapokban a progresszív képzőművészeti kritika az aktivisták egyik legeredetibb szobrászaként tartotta számon. Kassák körével is minden bizonnyal Juhász Gyula ismertette meg a művészt.

Gergely *Juhász Gyula* bronzportréja 1918-ban, a költő első öngyilkossági kísérlete utáni periódusban született. A Makóról Szegedre költöző poéta zaklatott, maszkszerű, üresen hagyott tekintete labilis lelkiállapotának hű tükre. A felszín finoman vibráló hullámzása, a bronz egyenetlen, göcsörtös felülete szintén ezt látszik alátámasztani. A portré gipszvázlata már *A Hét* című folyóirat 1918. szeptember 29-i számában is megjelent.

Gergely *Tabu* című szobra a magyar aktivista szobrászat egyik legjelentősebb alkotása. Monumentális, zárt tömbje, lekerekített, kavicsszerű formájával, melankolikus hangulatba burkolózó, magányos alakjával a század eleji kortárs

szobrászat egyik legkülönösebb opusa. Legközelebbi analógiáját nem is a plasztikában találjuk, hanem Ferdinand Hodlernek (1853-1918) a berni Kunstmuseumban található, *Az éjszaka* (1889-90) című festményének sötét drapériába burkolózó, kísérteties központi alakja hozható vele szoros összefüggésbe (Nátyi, 2017d).

Az aktivisták szobrászaként elhíresült Gergely Sándor plasztikai munkássága nem ismeretlen az avantgárd művészettel foglalkozók előtt. Grafikai tevékenysége viszont annál inkább terra incognitaként jellemezhető. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy Passuth Krisztina 1974-ben közreadott, alapvető munkájában – amely a magyar művészeknek az avantgárdban betöltött század eleji szerepvállalásáról értekezett – a következőképpen fogalmazott: *„Gergely mint szobrász sokkal modernebb szemléletű, mint grafikus – ex librisei szecessziós stílusban készültek, a maguk nemében igen színvonalasak, de a korszerű stíluságramlatokhoz nem sok közük van"* (Passuth, 1974: 64). A Móra Ferenc Múzeumban rendezett *Moholy és a Szegedi avantgárd* című kiállításnak – Bánszky Sándor szobrászi életművének bemutatása mellett – egy másik fontos hozadéka is volt: Gergely exlibriseihez készített eredeti vázlatainak a megtalálása. Ezek tanúsága szerint alkotójuk – mind tartalmilag, mind formai szempontból – éppen, hogy túllépett a szecesszió dekoratív szerkesztésmódján. A tenyérnyi rajzokon a kubizmus elveihez közeledve a tömegek dominálnak, miközben a formák erőteljes, plasztikai alakításról tanúskodnak. A kereső vonalak hangsúlyos élekkel hasítják ki a rajzlap fehér felületéből a maguk „terét". A kubista és konstruktív szobrászat eredményeit Gergely a rajzi logikának megfelelően, autonóm módon építette be a kisméretű, de mégis monumentális munkákba.

E szűkre szabott ismertetés keretei között nincs mód, hogy a magyar avantgárd művészet legismertebb, legkiemelkedőbb alkotójáról, Moholy-Nagy Lászlóról bővebben értekezzünk. A városhoz kötődő kapcsolatát, fiatalkorának meghatározó szellemi impulzusait a helytörténeti irodalom az elmúlt évtizedekben alaposan tisztázta (Tóth, 1967; Péter, 1983; Szelesi, 1986). Szegeden töltött középiskolai évei (1905-1913) után Budapestre költözött, ahol jogot tanult. 1916-ban besorozták katonának. A keleti fronton töltött szolgálat alatt számos rajzot és vázlatot készített. 1919 márciusában aláírta az aktivisták forradalmi nyilatkozatát, bár a Tanácsköztársaság eseményeiben nem vett részt. Az 1919 augusztusában, Szegeden tartózkodó művész találkozott Gergely Sándorral. Az ősz folyamán a két elkeseredett, kiábrándult alkotó elhatározta, hogy pályájukat külföldön folytatják. A kiutazás költségét egy közös kiállítás bevételéből szerették volna finanszírozni. A *Délmagyarország* hasábjain Juhász Gyula sorai plasztikusan érzékeltetik ezt a helyzetet: *„A legmodernebb művészeti irány két fiatal, tehetséges képviselője mond búcsút Szegednek. Gergely Sándor szobrász és a rövid ideje itt tartózkodó Moholy-Nagy László készülnek külföldre. Távozásuk előtt Szegeden készült műveikből kiállítást rendeznek a Gizella tér 3. sz. alatt levő műteremben. A kiállítás november 1-től 5-ig délelőtt 10–1 óráig 3 korona belépődíj mellett megtekinthető"* (Juhász, 1919a).

1919. november elején Gergely Sándor műtermében rendezték meg Gergely és Moholy-Nagy László közös kiállítását, amely Moholynak az első, és életében az egyetlen hazai kiállítása volt. A két alkotó művei mellett még Gergely feleségének, az ötvös Milkó Erzsébetnek az ékszereit is bemutatták. A tárlatot barátjuk, művészetük értő támogatója, Juhász Gyula nyitotta meg. A költő nagyon pontosan érzett rá a kiállítás jelentőségére: *„Meg kell állapítanunk, hogy ennyire európai értékű és jelentőségű művészet még nem nyilatkozott meg városunkban, mint ami ebben a szerény szegedi atelier-ben most összezsúfolva van. A legtisztább és legkomolyabb mai művészi törekvések bátor és erős eredményeit láthatja itt az ember, és akinek van szíve, és érzéke van magasrendű artisztikum iránt, kalapot emel ennyi művészi becsület, tehetség és bátorság előtt"* (Juhász, 1919b: 2). Moholy ezt követően még novemberben elhagyta Magyarországot, hogy Bécsben, majd Berlinben folytassa pályafutását. Gergely Sándor és felesége 1920 februárjában szintén Németországba költöztek.

Moholy önálló stílusának kialakulásában fontos, bár rövid állomás volt Szeged. A pályakezdő művész *Szegedi vasúti híd*-ról (1919) készült rajza realizmusával bizonyos értelemben kilóg az abban az évben készült alkotások sorából.[11] Valószínűleg a kompozíció feszessége, a híd ívei alatt látható városkép konstruktivitásra hívó látványélménye kelthette föl érdeklődését. A művész rugalmas szellemiségét, az új irányzatokra való nyitottságát jelzi, hogy néhány hónap alatt továbblépett ezen a látásmódon, közben más stílusokkal is kísérletezve kialakította saját formanyelvét.

Juhász Gyula portréja a dedikáció szerint 1919 szeptemberében készült, tehát pár héttel a két művész közös kiállítása előtt. A portré abba a csoportba illeszkedik, ahol Moholy expresszív stílusának kialakítása során dinamikus, mégis érzékeny vonalhálózat segítségével írta körül ábrázolt modelljét. Ez a megoldás megfelelt a hasonlóság elvének, de határozottan elindult egy modernebb fölfogás irányában. A költőről készült rajz az egyik legkorábbi lehet abból a realitás igényével is fellépő portrésorozatból, amelynek bizonyos darabjai (*Simon Jolán,* 1920; *Önarckép,* 1920; *Mr. Hamilton portréja,* 1920; *Dr. Reinhold Schairer,* 1921) még a németországi emigráció időszakában is sorra készültek, és mintegy átvezetést jelentettek az absztrakt fogalmazás felé. A szegedi költő portréján a vonalak sűrű vonalhálója a stíluskeresés irányába mutat. Később ezek a rajzok letisztulnak, a homlok és az arc esetében nem látjuk a karakter megfogalmazását erősítő, áthatolhatatlan segítővonalak szövedékét. Visszaemlékezésekből tudjuk, hogy Moholy nemcsak Juhászról, hanem az ifjú művész pályafutását szintén nyomon követő Móra Ferencről is készített egy arcképet. Jó lenne, ha a jövőben előkerülne Moholy Móra Ferencről készített portréja – vagy legalább annak reprodukciója –, gazdagítván ismereteinket a művész korai, Szegeden készült alkotásairól.

Az alatt a röpke, néhány hónapos időszak alatt, amit 1919-ben a városban töltött, készítette el *Kézimunkázó nő* című alkotását is. Az oldalról ábrázolt, ülő, varró nő modellálásához ugyanazt a sűrű vonalhálót használta, mint a Juhász-portréhoz, viszont itt pontosabban tetten érhető, hogy a fiatal alkotó az általa példaképeknek

tartott Nemes Lampérth József és Uitz Béla grafikáinak ábrázolásmódját adaptálta saját kifejezésmódjához. A háttérben a fekete krétavonalak kalligrafikus hálózata szinte függönyként takarja el az asszony mögötti teret, amelyből a kézimunkázó alak ruhájának fehér foltjaival majdhogynem negatívként lép elő (Nátyi, 2017d).

Moholy életművének tanúságai – a XX. századi történelmi események ismeretében – sajnos nem tudtak integrálódni nem, hogy a szegedi, de még a hazai művészetben sem. Nagyívű pályája több példával szolgál a modernizmus lehetőségei kapcsán, hiszen külföldre távozásával elképesztően szélesre tárultak szellemi perspektívái. A következő évtizedekben a modern vizualitás egyik evangélistájává válhatott, míg itthon maradt korábbi fegyvertársainak életműve egy egészen más struktúrájú szellemi környezetben természetesen más irányban alakulhatott. Példaértékű ebből a szempontból – az egyébként szintén Szegedről induló[12] – Hevesy Ivánnal (1893-1966) történő szellemi „vitája", a kettőjük levelezéséből kibontakozó útjuk szétválása, amelyet Lengyel András plasztikusan dolgozott fel egyik tanulmányában (Lengyel, 1981: 1098-1110).

Ajánlatos szót ejtenünk a magyar művészettörténetben alig ismert Góth Imréről (1893-1982), annál is inkább, mert Szelesi Zoltán máig kézikönyvként használt, Szeged képzőművészetéről írt monográfiájában alig egy-két mondatot szentelt a festő életművének (Szelesi, 1975: 128-129). Góth Imre ahhoz a festőgenerációhoz tartozott, akik pályakezdését az első világháború majdnem lehetetlenné tette. A Képzőművészeti Főiskolát – katonai szolgálata miatt meg-megszakítva – Balló Ede és Réti István tanítványaként végezte el. A fiatal festő a 46-osoknál szolgált tartalékos hadnagyként. 1917-ben a harctéren tanúsított bátorságáért a Ferenc József Rend hadiékítménnyel díszített lovagkeresztjét kapta (Kitüntetések, 1917: 6). 1920 februárjában nyílt meg a kiállítása, ahol bemutatta azt a Juhász Gyula-portrét *(Ez az én vérem)*, mely a költőről festett arcképek közül az egyik legkifejezőbb, dinamikus alkotás (Apró, 1983: 7). Az itthon készült festményeiből – elsősorban portrékból, csendéletekből, grafikákból – álló kollekcióját, amely száznál több munkából állt, szintén bemutatta (Délmagyarország, 1920b: 5). Később, 1920 októberében – Moholyék után egy évvel – utazott el Szegedről Berlinbe (Szeged, 1922: 2; A kultuszminiszter döntése a Ferenc József ösztöndíjpályázat ügyében, 1917: 7; Pótnyomozás Góth Imre eltűnt festményei után. Hogyan tűnt el Szegeden a Berlinben élő művész több értékes képe, 1936: 4). Góth szülővárosát azután is gyakran meglátogatta – például 1938 nyarán az akkor már Angliában élő festő újfent járt Szegeden (Regénybe, sőt mesébe való hír, 1938: 9).

A képzőművészeket pártoló, a modern trendeket felkaroló költő portréját Góth visszafogott, szinte monokróm, a zöldek különböző árnyalataira épülő harmóniákra hangszerelte. A különös, háromnegyedes – térden fölül látható – beállításnak, a hatásos, szinte éles megvilágításnak, illetve a teljes képteret kitöltő alaknak köszönhetően szokatlan feszültség és energia árad a poétából. A fölfelé, a távolba tekintő alak körüli a homogén, semleges háttéren elömlő fény egyrészt hangsúlyos plasztikát kölcsönöz a testnek, másrészt nem mindennapi mandorlába vonja

a költő lendületes alakját. A tisztelet kölcsönös volt, hiszen Juhász kiállítási recenziójában a következő módon nyilatkozott: *„Kiforrott, kész és erős tehetséget revelálnak ezek a művek. Góth Imre a naturalizmuson keresztül jutott el a maga egyéni stílusához. Tájképei, interieurjei, arcképei (köztük több markáns önarckép) és csendéletei egyaránt határozott és komoly talentumról tesznek tanúságot. Biztosan rajzol, a színeket pompásan hangolja össze és erőteljesen komponál Góth Imre, akinek további művészi fejlődése elé a legszebb reménységgel és nagy várakozással nézhetünk"* (Három szegedi festő kiállítása a kultúrpalotában, 1920: 5).

A Juhász-portrét oly sok relikviával, levelezéssel, dokumentummal együtt a költő múzsája, majd halála után hagyatékának fáradhatatlan szorgalmú összegyűjtője, Kilinyi Irma őrizte meg a majdan megalapítandó emlékmúzeum részére. Kilinyi 1944. augusztus 11-én történt öngyilkossága után a felbecsülhetetlen értékű emlékanyag az örökösök kezén feloszlott. Egy részét raktárba szállították, amely a háborús események következtében elpusztult. A *Délmagyarország* 1945. augusztus 12-i számában úgy tudta, hogy Góth Imre életnagyságú Juhász Gyula portréja is megsemmisült ekkor.[13] Szerencsére a hír nem volt igaz, a költő arcképe ma a Móra Ferenc Múzeum tulajdona.

Legismertebb alkotását, a *Koncert* című vásznat már Berlinben (Grosse Berliner Kunstausstellung, 1921) vitte sikerre, viszont tematikája miatt érdemes itt szót ejtenünk róla, hiszen Szegeden átélt zenei élményt örökít meg, amint a hat szereplő különböző módon reagál a muzsika éteri hangjára. A kép a kortárs német festészet megértéséről is tanúskodik, hiszen Góth akadémista portréfestő hajlamai itt szerencsésen találkoztak az új tárgyiasság (Neue Sachlichkeit) eredményeinek az ötvözésével.

A modern művészetek szegedi történetének bemutatása nem lehet teljes a fotográfia újszerű vonulatainak tárgyalása nélkül. A város a modernkori magyar fotográfiának több jelentős alkotót adott. Az elsők között tanácsos Bäck Manci (1891-1989) fotográfusnő működését megemlítenünk, aki a szegedi fényképészet XX. század elei történetében jelentős szerepet töltött be. A Szegedről indult avantgárd művészek, Csáky József, Moholy-Nagy László, Gergely Sándor kortársaként egészen más lehetőségek között, más akadályokkal kellett megküzdenie, mint a később külföldön világhírnevet szerzett kollégáinak, akik a fejlődésük számára jóval kedvezőbb környezetben fejthették ki működésüket. Tevékenységének legintenzívebb, a fontos műveket létrehívó korszaka éppen arra az időszakra tehető, amikor Moholy, majd Gergely emigrációba indultak (1919-1920). Bäck viszont pályakezdésétől nyugdíjba vonulásáig mindvégig Szegeden maradt, alkotói pályája a helyi lehetőségek koordináta rendszerében lényegesen szűkebb körre terjedhetett ki, mint azt az ambiciózus fiatal fotós szerette volna. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának fellépéséig, Kárász Judit és Müller Miklós megjelenéséig, Bäck képviselte a modernebb, nyitott szellemiségű áramlatot a szegedi fotográfiában (Nátyi, 2018: 27-28).

Az 1891. december 25-én, a felvidéki Vágvecsén született Bäck Margit szüleivel 1901 környékén költözhetett Szegedre, akinek édesapja, Bäck József (1861-1922) a Tisza-parti városból származott. Forrásokkal nem bizonyíthatóan először Szegeden, majd Budapesten kezdte meg szakmai pályafutását. Ezután kétséges datálású (1910-1913) bécsi tanulmányok következtek. A szakirodalomban felmerült, hogy esetleg a korszakban igen népszerű Dora Kallmus (1881–1965) tanítványai közé tartozhatott, aki *Madame D'Ora* néven nyitotta meg a császárvárosban műtermét. Ezt nem sikerült a mai napig hitelt érdemlően igazolni (Fejér, 2005: 112). Valószínűleg 1913-tól újra itthon tevékenykedett. Hogy stílszerűek maradjunk – a fekete-fehér fényképezés korában – fotográfiái egészen új árnyalatot jelentettek a város akkori képírói erőfeszítései között. A köznapi megrendelések legnagyobb hányadát kitevő családi portrék, illetve népszerű polgári témák kevésbé érdekelték. Eredendően a művészi fotografálás új kérdései, problémái irányába fordult teljes figyelmével. Ez az aspiráció szerencsésen egybeesett azzal, hogy a városi értelmiség a tízes-húszas években önreprezentációját már frissebb, modernebb stílusban képzelte el a klisészerű portrébeállításokkal szemben. Az addig hagyományosan férfiak uralta szakmában egyre több nő próbálhatta ki képességeit, akiknek praxisa az első világháború környékétől töretlen népszerűségnek örvendett a művelt polgárság körében. Máté Olga (1878-1961) vagy Landau Erzsi (1896-1967?) neve például mára vitathatatlanul a kánon részévé vált.

Minden bizonnyal nem véletlen, hogy a képzőművészet, illetve a vizuális kultúra újdonságaira fogékony Juhász Gyula is felfigyelt az új stílusban alkotó fényíróra, ennek köszönhetően a poéta Bäck első fontos szegedi modelljei közé tartozott. Jelenleg négy, 1920 előtt készült portréját ismerjük a költőről. Elképzelhető, hogy az író ismertette össze avantgárd képzőművész barátaival: Moholy-Nagy Lászlóval és az aktivista szobrász Gergely Sándorral is (Nátyi, 2018: 30).

A művésznő napjainkra kevés számban fennmaradt képe nem teszi lehetővé a pálya beható elemzését, de néhány erővonal fölvázolására azért módot ad. Korai alkotásai nemcsak Bécs művészi, szakmai befolyásáról tanúskodnak, hanem több szálon kötődnek is a közös monarchia fővárosához. Táncosokat, balettosokat ábrázoló érzékeny, a tónusfokozatokat érvényre juttató felvételei ennek bizonyságai. A modern táncot, a mozdulatművészetet a XX. század eleji avantgárd áramlatok között jelentős hely illette meg. A kortárs vizuális művészetek repertoárjában, köztük kiemelten a fényképeken igen korán megjelentek a fontos szereplők, meghatározó vagy úttörő előadóművészek, koreográfusok alakjai. A spontaneitás, a mozdulat hű megörökítésének követelménye miatt természetesen a fotográfiát elsődleges hely illette meg.

A bécsi balerináról, Lucy Kieselhausenről, illetve Charlotte Wilke mozdulatművészről valószínűleg 1913 környékén készült képek a kortárs bécsi fotográfia fogásainak elsajátításáról vallanak (B. Nagy, 2007: o.n.). Érdekes adalék, hogy az 1920-ban sikerei csúcsán lévő Kieselhausen május 15-én Szegeden a Tisza Szállóban is fellépett (Juhász, 1920: 2), vélhetőleg ennek a műsornak az élménye alapján fordította le Juhász Gyula Alfred Kerr: *Lucy Kieselhausen* című versét, mely novemberben a *Délmagyarország* hasábjain jelent meg (Délmagyarország, 1920b: 5).

Szegedre visszatelepülve természetesen a lokális környezet meghatározta, szűkebbre szabta a lehetőségeket, mint azt a pezsgő kultúrájú Bécsben megszokhatta, így Bäck nem folytathatta töretlenül ambícióit. Ennek ellenére nem adott alább művészi igényességéből. Az új helyszín alapvető tematikai változást jelentett, hiszen a megrendelések nagy számát a portré megbízások tették ki. Fotózta családtagjait, ismerőseit, barátait, de Szegeden születtek a város akkori szellemi és művészeti elitjét bemutató képei. Az 1920-as évek elejétől jóval nagyobb számban jelentek meg munkái, többek között Király-König Péter, Juhász Gyula, Gergely Sándor, Fischhof Ágota, Erdei Ferenc vagy Mezei Mária portréi betekintést nyújtanak kitűnő jellemábrázoló képességébe (Nátyi, 2018: 30-33).

Tudjuk, hogy Moholy-Nagy László számára elkészítette korai műveinek reprodukcióit, melyekért nem fogadott el honoráriumot, így a képzőművész saját alkotásait – például a fentebb már említett *Kézimunkázó nő*t ábrázoló krétarajzát – is odaajándékozta a fotográfusnak (Szelesi, 1975: 120).

Bäck Szegeden maradva a húszas-harmincas évtizedben nem tudta folytatni a korábban megkezdett utat. Az évtizedben női aktokról készített sorozata bizonyítja, hogy eredeti szándékait nem adta fel, de a helyi megrendelők egészen másfajta fényképeket kívántak tőle. Az 1930-as években a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma volt az a csoportosulás, amely tagjai között tömörített olyan alkotókat, akik fel tudták venni azt a képzeletbeli stafétabotot, amelyet az előző generáció művészei (Csáky, Moholy, Gergely) emigrációjuk következtében elejtettek, vagy az itthon maradtak (Bäck) sajátos helyzeténél fogva nem tudtak továbbvinni. A kollégium képzőművész tagjai közül Buday György grafikusművész, mint a mozgalom *spritus rectora*, szervezője, lelkiismerete; a könyvművészet, a fametszés európai hírű mestere vált a legismertebbé, de a tagok között jelenlegi összevetésünkben meg kell említenünk a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának két fotográfusát, Kárász Juditot (1912-1977) és Müller Miklóst (1913-2000) is.

A Szegedről induló, 1930 szeptemberétől Németországban a dessaui Bauhausba beiratkozó Kárász a következő hónaptól a párizsi École de la Photographie-ban folytatta módszeres tanulmányait. 1931-ben visszatért a Bauhausba. A nagy hírű iskolában Walter Peterhans (1897-1960) tanította a szakmai ismereteket, emellett Kandinszkijhoz és Albershez is járt. Az 1931, 1932 és 1933-as nyári szüneteket szülővárosában, Szegeden töltötte. Reitzer Béla, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának egyik képviselője ismertette meg a fiatal fényképészt a kollégium tagjaival. 1932-től aktív szereplője lett a szervezetüknek. Részt vett a falukutatásban, a kiszállásokon, szerepet vállalt az agrársettlement mozgalomban – hiszen a fiatalok folyamatosan járták a vidéket; Szeged, Makó, Tápé, Apátfalva környékén gyűjtőmunkát folytattak. Az ezeken az utakon készült fotósorozatok alapját képezték egy majdan elkészülő szociofotó kötetnek (Csaplár, 1970: 656-657).

1932 decemberében, amikor a szegedi Fészek Klubban megnyílt az árvíz, azaz a város újjászületésének évfordulójára szervezett kiállítás, az akkor még Bethlen Gábor Kör tagjainak munkáit – Buday fametszeteit, Hont színpadi terveit és Kárász fényképeit – is bemutatták (Lengyel, 1932).

Bajkay Éva Kárászról szóló tanulmányában meglepetten konstatálta a tényt, *„Döbbenetes, hogy az életút egészéből csekély négy esztendő alatt született meg ez a maradandó eredmény Németországban és Szegeden"* (Bajkay, 1987: 70). Szintén ő hívta fel a figyelmet arra, hogy a másik Szegedről indult, a Bauhaus szellemiségét alapvetően meghatározó Moholy 1925-ben a Bauhaus Bücher sorozatban megjelent könyve, a *Festészet, fényképészet, film* új szemléletével milyen szerepet játszhatott Kárász anyagkísérleteiben is (Bajkay, 1987: 71).

Kárász Judit magáévá tette az agrársettlement mozgalom elveit és fotografáló tudását ennek szolgálatába állította. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma és Kárász Judit együttműködésének fontos állomása volt az 1933-as Szegedi Hét eseményeinek keretében megrendezett *15 kilométer a városból a tanyára* című szociofotó-kiállítás a Kárász utca 15. szám alatt (A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, 1933). A kollégium az anyagot külön szociofotó-képeskönyvben is szerette volna megjelentetni 1933. január folyamán a könyvsorozat nyolcadik darabjaként.[14]

A magyar szociofotó történetének jelentős alakjaként ismert Müller Miklós nem volt tényleges tagja a Szegedi Fiatalok mozgalmának. A szegedi egyetem joghallgatójaként igen korán – szinte az alakulás pillanatától – felfigyelt a kollégium széles hatósugarú aktivitására. Először Radnótival, majd Ortutayval, Barótival, Budayval került barátságba. Annak ellenére, hogy ekkor már Kárász Judit számított a csoport fotósának, a náluk három-négy évvel fiatalabb Müllert is megbízták feladatokkal, hiszen a fotográfus következetesen kereste is a kapcsolatot Buday Györggyel. Ahogyan ő fogalmazott: *„Annak idején pl. az első szegedi szabadtéri játékok fotóit – Mascagnit és az énekeseket, Serly Tibort stb. s a Hont Feri által rendezett Az ember tragédiáját is én csináltam"* (Lengyel, 1989: o.n.; 32. jegyzet). Több kiváló fotója készült Budayról, Ortutayról és Radnóti Miklósról, akivel egy albérletben is lakott. E képek a Radnóti-ikonográfia fontos darabjaiként maradtak fent az utókorra (Lengyel, 2017: 47).

Müller szegedi korszaka rövidnek tekinthető, hiszen 1936-os diplomázása után a Kollégium legtöbb tagjához hasonlóan ő is elhagyta a várost. Rövid időre visszatért szülőhelyére, Orosházára, közben tartotta a kapcsolatot Budayékkal, hiszen tele volt kiállítási és kiadvány-tervekkel. 1937-ben Féja Géza *Viharsarok* című szociográfiájának a borítójára került egyik kubikust ábrázoló képe (Lengyel, 1988: 425). *„A könyv címlapjául az egyik képemet választották, ami egy mezei munkás meztelen felsőtestét ábrázolta, amint egy talicskát tol. A fényképen csak a felsőtestet és a férfi erőfeszítésének vad kifejezését lehetett látni. A könyv szenzációként keltett az országban; bombaként hatott az emberek lelkiismeretére"* (Müller, 1994: 49). Ugyanebben az évben jelent meg Ortutay Gyula: *Parasztságunk élete* című kötete, szintén az ő reprodukcióival. 1938-ban Müller is elhagyta Magyarországot, Párizsban egy ideig Robert Capa és Brassai támogatták, majd Tangerben, később Spanyolországban élt, ahol a hispán kultúra egyik legismertebb fotográfusává vált.

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumával kapcsolatban vezetőjüknek, Buday Györgynek a szegedi grafikusi működésére is ki kell térnünk. A kolozsvári születésű Buday már a Tisza-parti városban, jogászhallgatóként, 1929-1930 körül kezdett a fametszéssel foglalkozni, felismervén a technikában rejlő aktív társadalmi célú lehetőségeket, miközben a szegedi egyetemisták Bethlen Gábor Körének vezetője volt (1927-1932). Illusztrátori tevékenysége 1930-tól vált programszerűvé, amikortól évente jelentek meg a *Szegedi Kis Kalendárium* füzetecskéi (1938-ig), melyekben stílusának érlelődési folyamatát is nyomon követhetjük. A hatalmas, gazdag oeuvre-nek tulajdonképpen meglehetősen kicsi, de fontos része köthető Szegedhez. Buday meglepően gyorsan, egy-két év alatt rátalált sajátos, egyéni útjára, hiszen a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának első kiadványaként megjelent *Boldogasszony búcsúján* (1931) már grafikusi arzenáljának teljes vértezetében lépett színre (Nátyi, 2017a). Még abban az esztendőben A Magyar Bibliophil Társaság az év legszebb könyve kitüntető díjjal ismerte el a füzetet. Az 1931-ben kiadott *Boldogasszony búcsújától* az 1936-os római ösztöndíjig jóformán öt esztendőre szűkül ez a periódus. Ebben az időszakban indítja el a *Szegedi Kis Kalendárium* sorozatot, készülnek el metszetei Arany János *Balladái*hoz, majd a *Székely népballadák*at illusztrálja, továbbá több más munka mellett fametszetekkel díszíti Sík Sándor *Advent* című szavalókórus-drámáját, illetve Radnóti Miklós *Újhold* című verseskötetét is. 1935-ben kinevezték az egyetem grafikai lektorának. Ekkor már dolgozott *Az ember tragédiája* illusztrációin, illetve még ugyanebben az évben a gyomai Kner-nyomdában elkészült Buday és Ortutay újabb közös kötete, a *Nyíri és rétközi parasztmesék* is.

Ahogyan a bevezetőben említettem, Buday György művészi tevékenységéről a mai napig nem készült monografikus igényű összefoglalás. Az 1950-es évektől ugyan számos munka született a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának történetéről, melyben természetesen a szerzők kitértek Buday vezető, szervező szerepére is, de ezekben művészi pályájának kérdéseit csupán érintették (Csaplár, 1967; Miklós, 2011; Vajda, 2012). Jó példa lehet mellőzöttségére, hogy az 1936-ban a Collegium Hungaricum ösztöndíját elnyerő művészre a római iskolával foglalkozó művészettörténeti irodalom sem fordított kellő figyelmet. Az Urbsban töltött szakaszra vonatkozóan a kutatók voltaképpen nem számoltak ottani működésével. P. Szücs Julianna a témáról írt monográfiájában a szövegben sem ismerteti munkásságát és egyetlen reprodukcióval sem szerepel, mindösszesen a függelékben közölt ösztöndíjasok listáján kapott helyet neve (P. Szücs, 1987: 123). Pedig a Collegium Hungaricum kurátorának, az iskola spiritus rectorának, Gerevich Tibornak (1882-1954) külön elképzelései is voltak Budayval kapcsolatban. A jeles művészettörténész, nagy respektussal rendelkező kultúrpolitikus nemcsak kapcsolatrendszerének kiépítésében segédkezett, hanem Buday korábbi grafikái alapján a monumentális műfajok, a freskófestés irányába igyekezett terelni őt.

Buday mellet Vadász Endre volt a városból indult modern grafikusok másik jelentős személyisége. A progresszív magyar grafikai tendenciák két meghatározó, egyéni stílusú alkotója a köztük lévő alig hat esztendő ellenére teljes mértékben eltérő életpályát futott be. Ez a különbség nemcsak választott művészi technikájukban tért el markánsan, hiszen a fiatalkorától következetesen művészi hivatására készülő Vadász az elsősorban gyakorolt rézkarc mellett fa- és linóleummetszeteket is készített, de emellett elismert festő volt, miközben az autodidakta Buday jóformán kizárólag a fametszésben fejezte ki magát. Míg Vadász az aprólékos részletek, a hétköznapi élet mozzanatainak, a létezés finom rezdüléseinek kitűnő, már-már anekdotikus megfigyelője és bravúros rajztudású rögzítője, addig Buday a drámai tömörítések, a lényegre törő, sallangmentes tartalmak robusztus erejű, sommázó megjelenítője volt (Nátyi, 2019b).

Vadász viszont a Szegeden dolgozó Heller Ödön (1878-1921) festőművész szabadiskolájában eltöltött rövid tanulmányait követően (1918-1919) húsz esztendős korában elhagyta a várost, hogy 1921-től a fővárosban fotografálást tanuljon, majd 1922-től 1927-ig a Képzőművészeti Főiskolán folytatta képzését.

A tragikusan rövid életű művész már a húszas évek közepétől elismert, sikeres grafikusnak számított. Ezt jelzi, hogy 1925-ben a Szépművészeti Múzeum már vásárolt tőle munkákat, ráadásul még ugyanebben az évben elnyerte a Szinyei Társaság Fruchter-díját is. Az Ernst Múzeum vagy a Nemzeti Szalon tárlatain folyamatosan, évről-évre szerepelt műveivel. Egykori mestere, Glatz Oszkár (1872-1958) 1926-1927-ben rábízta a főiskola mohácsi művésztelepének vezetését. Diplomája megszerzésének évében tagja lett a Magyar Rézkarcoló Művészek Egyesületének. 1927-ben a Wolfner Gyula népéleti díjat, majd 1929-ben a Tavaszi Szalonon a Szinyei Társaság Nemes Marcell-féle utazási díját nyerte el (Sz. Kürti, 1982: 4). Tanulmányai elvégzése után, 1928 nyarán költözött Debrecenbe, ahol az Izraelita Gimnázium rajztanári állását töltötte be. A sokat utazó és számos helyen kiállító alkotó festményei, grafikái már ekkor a világ szinte minden tájára eljutottak. Szülővárosával ebben az időszakban is intenzív kapcsolatokat ápolt, amelyek családján kívül elsősorban a szegedi műpártoló polgársághoz (Déry Ernőné, Kolozs Lajos, Dr. Lusztig István, Dr. Némedy Gyula) kötötték, akik szívesen gyűjtötték egyedi hangulatú rézkarcait vagy készíttették vele exlibriseiket (Sz. Kürti, 1986).

Buday és Vadász harmincas évekbeli ténykedése összefügg a magyar grafika „első aranykorával". Mindketten vidéki bázisukból a helyi művészeti élet megteremtésén fáradoztak. Sajátos hangvételükkel, a sokszorosítóművészet különböző ágaiban alkotva fölzárkóztak az ország élmezőnyéhez. Míg Vadász mellett Debrecenben egy egész grafikus kör (Bánszki Tamás, Berki Irma, Gáborjáni Szabó Kálmán, Menyhárt József, Nagy Ferenc, Petry Béla, stb.) alakult ki, addig Buday gyakorlatilag szinte egyedül – Bordás Ferencet kivéve – jelentette az akkori szegedi grafikai mezőnyt. Működésük, könyveik, mappáik, egyedi lapjaik a korszak színvonalán álló, az európai grafikai művészet élvonalába tartozó alkotásokként óriási szerepet játszottak abban, hogy a főváros mellett Debrecen, valamint Szeged is fölkerülhetett a kortárs magyar grafika térképére (Nátyi, 2019b).

A különös, egyedi utakat járó alkotók közül mindenképpen meg kell, hogy említsük Erdélyi Mihály (1894-1972) művészetét (Szelesi, 1973; Szuromi, 1986). Az 1912-ben a Monarchia haditengerészetében szolgáló Erdélyi úti élményei ihletésére kezdett el festészettel foglalkozni. 1920-tól a Képzőművészeti Főiskola hallgatójaként Révész Imre mellett dolgozott a kecskeméti művésztelepen. 1923-ban itáliai tanulmányútra indult, Firenzében festészetet, majd Palermóban szobrászatot tanult, az akadémista képzettségű eklektikus Archimede Campini (1884-1950) mellett (Csabai Pataj, 1966: 218). 1926-tól a következő tizenkét évet különböző európai országokban töltötte (Franciaország, Németország, Olaszország, Svájc). 1934-ben ugyan műteremlakást kapott Szegeden, de még négy évet Baselban töltött, és csak 1938-ban költözött vissza szülővárosába (Vidos, 1968: 168-169).

Festői stílusát nehéz kategorizálni. A lendületes expresszivitás mellett valószínűtlen gyöngyházfényben fürdő jelenetek, meseszerű, színes kompozíciók, valami sajátos naiv gyermeki báj, sziporkázó ötletesség és elevenség jellemzik legjobb alkotásait. Vásznai sokat köszönhetnek Maurice de Vlaminck (1876-1958) és Raoul Dufy (1877-1953) dinamizmusának, egyszerűsítő, élénk, mozgalmas tájköltészetének. Erdélyi művészetét a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében igen gazdag anyag képviseli. Ebben az időszakban Velencében készült műveinek almazöld tónusai, a finom rózsaszín fényben egy lebilincselő, színes világot mutatnak. *A halászbárkák*, vagy a *Bejárat a kikötőbe* című festmények a lagunák városának egyedi képét varázsolják elénk. Később, hazaköltözve témái a szegedi környezethez igazodtak, a velencei lagúnát, a csatornákat, az Alpok hegyvonulatait felváltják a különböző Tisza-parti látomások, de ezek vizsgálata már túl van megszabott időhatárunk keretein.

Nagyjából Erdélyi hazatérésének az idején a fiatalabb generáció egyik legsokoldalúbban képzett festője, Vinkler László is akkor tért vissza római ösztöndíjának lejártával a városba. A Képzőművészeti Főiskolán Karlovszky Bertalan (1858-1938), később Glatz Oszkár (1872-1858) voltak Vinkler mesterei. Az ígéretes tehetség 1933-ban festett *Nagyanyám* című portréjával elnyerte a Balló-díjat, később a Glatz csoportban festett egyik aktjára pedig megkapta a Fényes-díjat. Az utolsó akadémiai évében (1935) a római Collegium Hungaricumban kapott ösztöndíj nélküli műtermet és lakást (Szelesi, 1975: 249). Az örök városban töltött nyolc hónap egész későbbi oeuvre-jére meghatározó jelentőségűnek bizonyult. *„Stílusomat, az önkifejezésnek ezt a magamból kialakított velejáróját, Itáliában a kollektivizmus és az individualizmus ellentéte alapozta meg. Ezt a kontrasztot nem kikiáltani, hanem kibékíteni és feloldani szeretném..."* – nyilatkozta 1940-ben (Tóth, 1940).

A korábbi portréfestői ambíciói az Urbsban fokozatosan átalakultak. Az antik művészettől a reneszánszon és barokkon keresztül minden stíluskorszak érdekelte. A Palazzo Falconieriben összebarátkozott a szobrász Amerigo Tottal (1909-1984), Búza Barnával (1910-2010), Chiovini Ferenccel (1899-1981). Az Accademia di Belle Arti-n a korszak neves mesterétől, Feruccio Ferazzitól (1891-1978) freskófestészetet tanult.[15] Tanulmányait befejezve 1936-ban költözött vissza Szegedre. A római

iskola *capo maestro*-ja, Aba-Novák Vilmos (1894-1941) éppen ekkor festette a *Hősök kapuja* freskóit. A Ferazzitól tanultak és Aba-Novák inspirációjának befolyására ez idő alatt fordult érdeklődése a falfestészet irányába, amikor Szegeden a legnagyobb igény jelentkezett a reprezentatív, nagyszabású feladatok megoldására (Muladi, 2001: 9-10). Aba-Novák egyébként a város több művészére befolyással volt, többek között Buday Györggyel is jó kapcsolatokat ápolt (Nátyi, 2019c).

Vizsgált korszakunk végéig ezek a murális megbízások kötötték le Vinkler alkotóereje jórészét, ahol európai igazodása, a korabeli művészeti áramlatokra érzékenyen reagáló figyelme számos esetben megmutatkozott. Az 1937-es *Párizsi világkiállítás* megtekintésekor az egyik legnagyobb élményét Picasso modernizmusa jelentette. Ennek következményeként eszköztára egyszerűsödött, ecsetkezelése nagyvonalúbbá vált, a fegyelmezett szerkezet uralja a szimmetrikus elrendezést. A visszafogott színezés, a lényegesre szorítkozó, egyszerű rajz, a lakonikus tömörségű fogalmazás csak az esszenciális tartalmakra koncentrál, amint azt például a Somogyi-telepi templom *Utolsó vacsora*-ábrázolásán látjuk (Nátyi, 2019a: 299-301). Az európeer műveltségű, a művészettörténetben, modernista irányzatokban tájékozott Vinkler pályája végéig egyfajta *pictor doctus* szerepet töltött be a szegedi festészetben. Félévszázados festői munkásságában az avantgárd eredményei éppúgy megjelentek, mint ahogy a klasszikus tradíciók is megbecsült helyet kaptak művészetében.

A művész barátságot ápolt a szegedi egyetem akkori klasszika-filológus professzorával, Kerényi Károllyal (1897-1973), aki egész életére meghatározó szerepet játszott a festő szellemi igazodásában. 1941 és 1943 között Polgár utcai műtermében csütörtökönként gyűlt össze az a baráti társaság, melynek Kerényi Károly mellett Szent-Györgyi Albert tudós, Rusznyák István belgyógyász, Bálint Sándor néprajzkutató, Baróti Dezső irodalomtörténész és Sík Sándor is tagja volt (Gáspárné Zauer, 1985: 188). A római ösztöndíj (1936) után hazatért fiatal művész későbbi pályájának alakulására alapvető jelentőségű volt e szellemi körrel való kapcsolata. A társaság tagjai közül többnek az arcképét is megfestette. László Gyula professzor lényeglátóan közelítette meg Kerényi befolyását a fiatal festőre: *„[...] Kerényi Károly görög élménye, szinte csak egyik változata az archetipus létének: a görög istenek is bennünk élnek és bennünk születnek ujjá, embervoltunk kiteljesedésének menetében. Itt kapcsolódik bele e mélylélektani világba Vinkler László ember-képzetének megformálása. Az a görög világ, amelybe ő elmerül, a mi világunk, a minden korban élő világ, Vinkler László tehát a múlt ürügyén hozzánk szól és magatartása időtlen: korunkban élő időtlen ember ő"* (László, 1985: 209). Kerényiről készített – a tudóst fehér köpenyben, valószerűtlen fénybe állító, éteri – arcképe ennek a mindkettőjük életében meghatározó, inspiratív szellemi kapcsolatnak állít emléket.

A Képzőművészeti Főiskolán már Karlovszky Bertalannak is feltűnt a növendék kiemelkedő portretirozó tehetsége, akiből második László Fülöpöt szeretett volna képezni. Az ifjú festő ennek a szándéknak ellenállt, átiratkozott Glatzhoz, de később a sokoldalú, művelt, évtizedekig a szegedi főiskolán oktató, tanszékvezető

művész számára az arcképben rejlő lehetőségek folyamatos inspirációként szolgáltak. Ebben az időszakban érdeklődése a kubizmus és a futurizmus irányába fordult. A *Kentaurok és Lapithák harca* színeiben a fekete alakos görög vázák tanulságát mutatja, míg a *Tavasz* két változatban elkészített, dinamikus kompozíciói igen jól érzékeltetik a klasszikus leány mítoszok szürreális, illetve kubisztikus-futurisztikus patrafrázisait. Ebben az esetben a készítő saját bevallása szerint Kerényi nász mítoszának újraértelmezése jelentett számára motivációt. *„Életművem valójában magában hordozta a kérdés magvát, választ a továbbiakban már sohasem kerestem rá Kerényi nélkül"* (Vinkler, 1980: 393-410; 403; 12. lábjegyzet).

1942. december 13-án, a Dugonics Társaság szervezésében megrendezték Vinkler első gyűjteményes kiállítását a szegedi Közművelődési Palotában, melyet Sík Sándor nyitott meg. A tárlaton a baráti kör több tagjának portréját is bemutatták, így Szent-Györgyi Albert és Kerényi Károly arcképét is láthatta a közönség.

A teljesség kedvéért ehelyütt kell megidéznünk Gábor Jenő (1883-1968) alakját, akinek sorsa, művészpályájának formálódása szoros összefüggésben alakult korával a huszadik század első két harmadával (Hárs, 1968; Pataki, 1994). A pécsi születésű festő a Képzőművészeti Főiskola (1911-1915) elvégzése után Liptószentmiklóson, Gyergyószentmiklóson, Szakolcán és Körmöcbányán rajztanárként dolgozott. 1919-ben Pécsre költözött, ahol kapcsolatba került a Bauhaus fiatalabb generációjának olyan személyiségeivel, mint Forbát Alfréd (1897-1972) vagy Breuer Marcell (1902-1981). Legszorosabb barátságot Molnár Farkassal (1893-1945) ápolt ebben a periódusban. Később a Martyn Ferenccel történt beszélgetések folyományaként az absztrakt festészetre is fölfigyelt. Pécsi időszakában végig rajztanárként működött. Saját stílusának kibontakozása idején, a húszas években a magyar avantgárd Kádár Béla (1877-1956) vagy Scheiber Hugó (1873-1950) által fémjelzett, dekoratív áramlatához csatlakozott. A húszas-harmincas években Párizsban (1926, 1937) és Berlinben (1931) járt tanulmányúton. Tagja volt a KUT-nak, majd az UME-nek is. Ebben a szakaszban képeit az expresszív formanyelv jellemezte, de a kubizmus és a szürrealizmus jegyei is fölismerhetők munkáin. Az évtizedeken keresztül rajzpedagógusként tevékenykedő alkotó 1941-től hat éven át élt Szegeden (Nátyi, 2017c: 115-119). 1947-től Budapestre költözött, ahonnan 1966-ban tért vissza Pécsre. Utolsó korszakát Martyn Ferenc befolyására – illetve akkori baráti társasága hatására, akik közé Kassák Lajos és volt középiskolai tanítványa, Gyarmathy Tihamér is tartozott – a nonfiguratív alakításmód jellemezte.

A művész 1966 márciusában a Janus Pannonius Múzeum számára papírra vetett visszaemlékezésében így vallott szegedi éveiről: *„Egészen más világba kerültem, más festőkollégákkal kerültem kapcsolatba. Szívesen költöztem Szegedre, mert érdekelt a Tisza „vízenjáróinak": a halászoknak, hajósoknak az élete. Nagy hévvel vetettem magam az új témakörbe, és néhány eléggé érdekes kép született meg. De a légkör nem volt az, ami Pécsett volt. A festőkollégák a divatos festőiségben úsztak, és engem idegennek éreztek"* (Gábor, 1966).[16]

Ugyanebben a fogalmazványban, oldalakkal hátrébb visszatért szegedi éveire, ahol levetkőzve előbbi óvatosságát, már a következőképpen fogalmazott: „[…] *A vízenjárók életéből sok képet festettem. Halászok, hajóvontatók, homokos hajók a kubikusokkal, hajóácsok és hasonlók. Ezek voltak a sztárok. Sok érdekes kép készült el, de szelídebbek voltak, mint a pécsiek, hiányzott belőlük a szigorú stílus, a keménység. Ezeken a szegedi képeken kissé a festőiség dominált és ez lágyabbá tette őket… 1947-ben, az utolsó szegedi évemben az egész nyarat konstruktív és nonfiguratív képek festésére szenteltem, mert éreztem, hogy magamrahagyottságomban beleveszek a divatos moderneskedő festőiségbe. Ezek a nonfiguratív képek voltak előfutárai a pár év múlva bekövetkezett fordulatnak, amikor pontot tettem 3 évtized törekvései után, és munkásságomat ott folytattam, ahol az 1930-as években abbahagytam*" (Gábor, 1966).

Ebben az időszakban stílusa a harmincas évek festményeihez képest továbblépést jelez a monumentalitás irányában. Plasztikus, erőteljes figurái nagyvonalúak, egyszerűsítésükben szinte a falképfestészet megoldásait elevenítik fel. A konstruktív szerkezetesség valóban oldódik képein, a festőiség felé bizonyos engedményeket tesz, annak ellenére, hogy intenzív erőkifejtés közben ábrázolt alakjai nyersességükben megőriznek egy jó adag feszességet. Ekkori művei elsősorban munka- és munkásábrázolások. Érdemes kiemelni, hogy később, az ötvenes években, abban az időpontban, amikor a szocialista realizmus doktrínája kényszerítőerővel hatott a magyar művészekre is, Gábor Jenő elfordult az általa elfogadhatatlannak tartott realizmustól és bátran fordult a nonfiguratív festészet irányába. Sok grafikát, linó- és fametszetet is készített Szegeden.

Később, feledve a negatív élményeket, valószínűleg a pozitív emlékek kerültek túlsúlyba, hiszen 1965-ben a *Szegedi halászok* című képét a Móra Ferenc Múzeumnak adományozta. Annak ellenére, hogy a művész számára a szegedi évek festészetileg bizonyos mértékig visszalépésként értelmezhetők, a helybéli témaválasztás zökkenőmentes folytatását jelentette a harmincas évek figurális csoportkompozícióinak. A Tisza partján, a lokális környezet gravitációs erejének engedve érdekes színfolttal gazdagodott életműve, és mint láttuk, az utolsó Szegeden töltött hónapok hozták meg a megújulás ígéretét és lehetőségét a nonfiguratív tanulmányokkal.

Gábor Jenő 1947-es fővárosba költözését képletesen egy korszak lezárásának is tekinthetjük Szeged képzőművészetében. A magyar képzőművészeti élet tendenciáival párhuzamosan, azzal korrelációban, ahogyan az akkori kortárs áramlatok, illetve a nemzetközi modernista irányzatok – egészen a hatvanas évek végéig – országszerte háttérbe szorultak, így Szegeden is hasonló folyamatok érvényesültek.

* * *

A bevezetőben rögzített megállapítás, mely szerint a művészeknek az 1900-as évek első évtizedében és a világháború időszakában színre lépő generációja (Csáky, Moholy, Gergely, Bánszky) ugyan a városból indult, de oeuvre-jük nem

itt teljesedett ki, korlátozottan az 1920-as, 1930-as évektől induló művész életutak egy részére is érvényes. Láthattuk: a város nem tudta megtartani legprogresszívebb művészeit. Bánszky művészete szinte teljesen elfelejtve várja az újra felfedezését, Kóródy munkássága pedig egyáltalán nem szervesült a város képzőművészetének történetében. Bäck Manci korai nyugdíjba vonulásától (1949) egészen negyven évvel később történt haláláig hátat fordított a képírásnak és Szegednek, lányával Budapesten élt. 1989. január 9-én bekövetkezett halála után tért vissza a városba, a Belvárosi temető díszsírhelyébe temették. Szinte a véletlennen múlt, hogy az utókor nem feledkezett el teljesen róla: Gömör Béla professzor kitartó szorgalmának köszönhető, hogy a feledés mindent elleplező homályából sikerült egy időre a figyelem fókuszába helyezni az ouevre-t. 2003-ban áttekintő kötet jelent meg művészetéről (Gömöri, 2003). Kárász Judit dániai száműzetésből 1949-ben tért haza, a Múzeumok Országos Központjában, majd évtizedekig az Iparművészeti Múzeumban készítette magas szintű műtárgy reprodukcióinak végtelen sorát. Sohasem adatott meg neki, hogy folytassa a fiatalkorában megkezdett programját. Budaynak és Müllernek csak egyre növekvő külföldi hírneve, nemzetközi elismertsége jutott el hazánkba.

A modern grafika úttörői közül Vadász Endre és Buday György is elhagyta a várost, bár Budayék Művészeti Kollégiuma az 1930-as évek első felében kétségtelenül jelentős erőfeszítéseket tett, hogy Szeged szellemi élete minél színesebb és sziporkázóbb lehessen, de ennek legfőbb bázisa az volt, hogy a tagok egyetemi tanulmányukat töltötték a városban ebben az időben. Képzésük befejeztével, gyakorlatilag rövid időn belül fel is oszlott ez a két világháború közötti időszakban létrejött, országosan is meghatározó szellemi mozgalom.

A velük párhuzamosan startoló festők közül (Vinkler, Erdélyi) főiskolai képzésük után a széles európai igazodásnak, külföldi tanulmányútjaiknak (Franciaország, Olaszország) köszönhetően kinyílt a világ. Akkori életművükben megfigyelhetők a nyugat-európai művészet divatos irányzataihoz történő igazodások – azzal a kitétellel, hogy mindketten egy-két évtizedes késéssel kapcsolódtak ezekhez. Ez volt az egyik oka, hogy Buday, illetve a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagjai és Vinkler között nem történt közeledés, annak ellenére, hogy mindketten – egy év különbséggel – elnyerték a Római Magyar Akadémia ösztöndíját. Vinklert – manuális tehetsége és professzionális felkészültsége ellenére – ekkor még konzervatív, akadémista művésznek tartották a Kollégium tagjai. Mint láttuk, a modern művészethez történő igazodása 1937-es párizsi útja, illetve a Kerényi professzor körében betöltött szerepének köszönhető. Ekkor viszont már csak virtuálisan létezett a Kollégium. Igaz, hogy egykori mentoruk, Sík Sándor, illetve egy tagjuk, Baróti Dezső – valamelyes kontinuitást biztosítva – a Kerényi- és Vinkler-féle baráti társaságban is képviselte a Fiatalok szellemiségét és vitte tovább az európai igazodás pislákoló lángját. A korszakban szinte egyetlen számottevőnek tekinthető betelepülés, Gábor Jenő Szegedre költözése sem a város pezsgő képzőművészeti élete szirén hangjainak hívószavára, hanem a történeti szükségszerűség okán történt.

Ez a terjedelménél fogva vázlatos, szűkre szabott összegzés, amely a kapcsolatrendszereknek, a művészek egymásra hatásának, a történések összefüggéseinek, a rejtett koincidenciáknak legfőljebb csak felvillantására ad lehetőséget, talán arra mégis alkalmas, hogy érzékeltesse milyen gazdag volt az előző századelőn Szeged képzőművészete. Elgondolkodhatunk azon, milyen sok szálon kapcsolódtunk akkor Európa legmodernebb mozgalmaihoz, irányzataihoz. Ha az utókorban tudatosodik az elődök elismerésre méltó munkássága, akkor talán a kortárs művészetre is árad valami ebből a dicsfényből, szellemi muníciót adva a jelen és a jövő munkájához.

Felhasznált irodalom

A kultuszminiszter döntése a Ferenc József ösztöndíjpályázat ügyében (1917). In: *Délmagyarország*, 1917. május 17., 7.

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma (1933). In: *Délmagyarország*, 1933. augusztus 29., 5.

Apró Ferenc (1978): *Szöri József 1878-1914*. Szeged: Somogyi-könyvtár.

Apró Ferenc (1983): Szegedtől Londonig. Emlékezés Góth Imre festőművészre. In: *Délmagyarország*, 1983. március 5., 7.

Apró Ferenc (1986): *Gergely Sándor az aktivisták szobrásza. Szeged Művelődéstörténetéből 3*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum.

Apró Ferenc (1988): Adatok Csáky József pályakezdéséhez. Párizs, 1908-1914. In: *Tiszatáj*, 1988/10., 56-66.

B. Nagy Anikó (2007): Táncosok Bäck Manci képein. In: Gömör Béla (szerk.): *Bäck Manci. Korai fotográfiák a XX. századból*. Budapest: Fővárosi Képtár – Kiscelli Múzeum, o.n.

Bajkay Éva (1987): Kárász Judit fotói. In: *Tiszatáj*, 1987/7., 69-73.

Buday György – Ortutay Gyula (1970): *Buday György fametszetei*. Budapest: Magyar Helikon.

Csabai Pataj Mihály (1966): Látogatás Erdélyi Mihály festőművésznél. In: *Tiszatáj*, 1966/3., 218-219.

Csáky József (1972): *Emlékek a modern művészet nagy évtizedéből (1904-1914)*. Budapest: Corvina, 1972. 28-29.

Csáky József pályakezdése – önéletrajzi részlet – III. (1964b) In: *Tiszatáj*, 1964/6., 4.

Csáky József pályakezdése – önéletrajzi részlet II. (1964a) In: *Tiszatáj*, 1964/5., 4.

Csaplár Ferenc (1967): *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Irodalomtörténeti Füzetek, 52*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Csaplár Ferenc (1970): Arcképvázlatok a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának történetéhez: Reitzer Béla (1911-1942), Kárász Judit szociofotói. In: *Tiszatáj*, 1970/7., 653-658.

Csaplár Ferenc (1995): *Buday világa. Buday György fametszetei*. Budapest: Kassák Múzeum.

D. Fehér Zsuzsa (1972): Van-e szegedi műhely? In: *Művészet*, 1972/8., 14-16.

Délmagyarország (1920a). 1920. május 15., 2.

Délmagyarország (1920b). 1920, november 9., 5.

Endre Béla (1912): Hol a Kulturpalota? Aktuális gondolatok. In: *Vásárhelyi Reggeli Újság*, 1912. március 28., 1-2.

Fejér Zoltán (2005): Az író mint modell. In: *Fotóművészet*, 2005/1-2., 112.

Gábor Jenő kéziratos visszaemlékezése (1966). 1966. március 15. A Janus Pannonius Múzeum részére.

Gáspárné Zauner Éva (1985): Kerényi Károly szegedi évei. In: Juhász Antal (szerk.): *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 1985*. Szeged. Móra Ferenc Múzeum, 188-197.

Góth Imre itthon (1922). In: *Szeged*, 1922. december 28., 2.

Gömör Béla (2003): *Bäck Manci – az elfeledett szegedi fotográfusnő*. Budapest: GMR Reklámügynökség.

Három szegedi festő kiállítása a kultúrpalotában (1920). In: *Délmagyarország*, 1920. február 22., 5.

Hárs Éva (1968): Gábor Jenő. In: *Művészet*, 1968/11., 48.

Juhász Gyula (1908): Szöri Józsefnél. In: *Az Idő*, 1908. február. 8.

Juhász Gyula (1919a): Műteremkiállítás. In: *Délmagyarország*, 1919. október 30.

Juhász Gyula (1919b): Gergely Sándor és Moholi Nagy László műterem tárlata. In: *Szeged és Vidék*, 1919. október 31., 2.

Juhász Gyula (1920): Három szegedi festő kiállítása a kultúrpalotában. In: *Délmagyarország*, 1920. február 22., 5.

Kaszás Gábor (2017): A láthatatlan légió – magyar kubisták Párizsban. In: *Párizs-Budapest 1890-1960. képzőművészeti kapcsolatok Párizs és Budapest között*. Budapest: Virág Judit Galéria, 59-78.

Kitüntetések (1917). In: *Délmagyarország*, 1917. szeptember 12., 6.

Kukovetz Nana Hódmezővásárhelyen (1912). In: *Délmagyarország*, 1912. március 26., 5.

Kukovetz Nana képkiállítása (1911a). In: *Délmagyarország*, 1911. december 10., 4.

Kukovetz Nana képkiállítása (1911b). In: *Délmagyarország*, 1911. december 12., 8.

Kukovetz Nana képkiállítása (1911c). In: *Délmagyarország*, 1911. december 17., 5.

Kukovetz Nana képkiállítása (1911d). In: *Délmagyarország*, 1911. december 19., 6.

Kukovetz Nana képkiállítása (1911e). In: *Délmagyarország*, 1911. december 21., 4.

László Gyula (1985): Vinkler László rajzairól. In: Juhász Antal (szerk.): *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 1985*. Szeged. Móra Ferenc Múzeum, 208-212.

Lengyel András (1981): Hevesy Iván és Moholy-Nagy László. In: *Életünk*, 1981/12., 1098-1110.

Lengyel András (1988): Féja Géza és a Szegedi Fiatalok. In: Juhász Antal (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 397-428.

Lengyel András (1989): *Egy nagy magyar fotográfus: Müller Miklós*. Békéscsaba: Békés Megyei Könyvtár.

Lengyel András (2014): Müller Miklós. In: Tóth István (szerk.): *A szegedi zsidóság és a fotográfia*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 45-51.

Lengyel Vilma (1932): Szeged ötven éve. Megnyílt a Szegedi Fészek Klub nagyszabású Kiállítása. In: *Délmagyarország*, 1932. december 25.

Magyar Művészet 1890-1919, I-II. (1981). Budapest: Akadémia Nyomda.

Május 1-én nyílik meg a tavaszi tárlat (1913). In: *Délmagyarország*, 1913. április 23., 7.

Miklós Péter (2011): *A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben*. Szeged: Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány.

Muladi Brigitta (2001): *Vinkler László*. Szeged: Művészetért, Oktatásért Alapítvány.

Müller Miklós (1994): Életem. In: Anderle Ádám (szerk.): *A megszelídített fény*. Szeged: József Attila Tudományegyetem, 9-85.

Nátyi Róbert (2017a): Buday György: Boldogasszony búcsúja című fametszetes könyvének jelentősége. In: *Szeged*, 2017/11., 40-45.

Nátyi Róbert (2017b): Egy elfeledett magyar „kubista". Bánszky Sándor (1888-1918) szegedi szobrász. In: *Veritatis Imago*, 2017/2. Elérhető: http://veritatisimago.hu/Vill-Natyi_R.pdf A letöltés időpontja: 2019. október 30.

Nátyi Róbert (2017c): Gábor Jenő festőművész szegedi évei (1941-1947). In: *Tiszatáj*, 2017/10., 115-119.

Nátyi Róbert (2017d): Moholy-Nagy és a szegedi avantgárd. In: *Tiszatáj-online*. Elérhető: http://tiszatajonline.hu/?p=102212 Letöltés időpontja: 2019. október 30.

Nátyi Róbert (2018): "Bäck Manci fényűzése…". In: Herczeg Tamás (szerk.): *A Reök első évtizede 2007-2017. Szegedi Szabadtéri Játékok*, 27-34.

Nátyi Róbert (2019a): „… most kell nekifogni, különben elfut az idő…" Murális törekvések Vinkler László festészetében (1936-1943). In: M. Pelesz Nelli (szerk.): *Tudomány, oktatás, kultúra a két világháború közötti Magyarországon*. Szeged: Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, 278-302.

Nátyi Róbert (2019b): Két szegedi grafikus, Buday György és Vadász Endre kapcsolata. In: Bárkányi Ildikó (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, Új folyam/6., 413-424.

Nátyi Róbert (2019c): „Személyes teljesítményednek megfelelő elismerést szerezni – ez mindenki dolga". Aba-Novák Vilmos és Buday György szegedi kapcsolata. In: *Tiszatáj*, 2019/3., 116-120.

Nyitray József (1907): A legfiatalabb művészet. In: *A Hét*, 1907. jún. 9., 398.

Orbók Attila (1914): „A függetlenek kiállítása". In: *Délmagyarország*, 1914. március 25., 20.

P. Szücs Julianna (1987): *A római iskola*. Budapest: Corvina.

Passuth Krisztina – Szücs György – Gosztonyi Ferenc (szerk.) (2006): *Magyar Vadak Párizstól Nagybányáig 1904–1914*. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria.

Passuth Krisztina (1974): *Magyar művészek az európai avantgarde-ban 1919-1925*. Budapest: Corvina.

Passuth Krisztina (2002): A festő és modellje. Henri Rousseau: Joseph Brummer portréja. (1909) Kép és recepció. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 2002/3-4, 225-249.

Pataki Gábor (1994): Engedelmes közkatona? In: *Új Művészet*, 1994/1., 46-48.

Péter László (1983): Moholy-Nagy László pályakezdéséhez. In: Péter László: *Szegedi örökség*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 441-456.

Pótnyomozás Góth Imre eltűnt festményei után. Hogyan tűnt el Szegeden a Berlinben élő művész több értékes képe (1936). In: *Délmagyarország*, 1936. december 25., 4.

Regénybe, sőt mesébe való hír (1938). In: *Délmagyarország*, 1938. december 18., 9.

Réti István (2004): *A nagybányai művésztelep*. Budapest: Vince Kiadó.

Róka Enikő (2005): A fametszet nagymesterei: Buday György, Gáborjáni Szabó Kálmán, Molnár-C.Pál. In: Róka Enikő (szerk.): *A modern magyar fa- és linóleummetszés. A Miskolci Galéria könyvei 22*. Miskolc: Miskolci Galéria.

Soós Aladár (1914): A tavaszi tárlat. In: *Szegedi Napló*, 1914. máj. 10., 12.

Sz. Kürti Katalin (1979): Vadász Endre (1901–1944) kisgrafikái. In: Dankó Imre (szerk.): *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1978*. Déri Múzeum: Debrecen, 319-352.

Sz. Kürti Katalin (1982): *Vadász Endre 1901-1944. Emlékkiállítás*. (Kiállítási katalógus). Debrecen – Budapest: Magyar Nemzeti Galéria – Déri Múzeum.

Sz. Kürti Katalin (1986): Vadász Endre szegedi kapcsolatai. In: Juhász Antal (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1984/85-1. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 325-346.

Szalay János (1911a): Tavaszi képkiállítás. In: *Délmagyarország*, 1911. február 19., 4.

Szalay János (1911b): Joachim és Csáky. In: *Délmagyarország*, 1911. február. 23., 4-5.

Szász Ferenc (1945): „Túl minden kínon és halálon..." Ma egy éve vetett véget tragikus életének Kilényi Irma, Juhász Gyula múzsája, a halott költő emlékének leghívebb ápolója, kultuszának hivatott terjesztője. In: *Délmagyarország*, 1945. augusztus 12., 4.

Szeged kulturális élete és a modern művészet - A szintézis szükségessége: beszélgetés Vinkler László festőművésszel (1963). In: *Délmagyarország*, 1963. március 21., 4.

Szegedi művész sikere Párizsban (1912). In: *Szegedi Híradó*, 1912. április 30., 6.

Szegedi művészek idegenben. Joachim Ferenc, Brummer József, Csáky József sikerei, küzdelmei (1911). In: *Délmagyarország*, 1911. augusztus 19., 1.

Szegedi művészek sikere a külföldön. „La Nouvelle Revue Joachim Ferencről. Brummer a Rodin tanítványa. Csáky elismerése (1913). In: *Délmagyarország*, 1913. április 20., 4-5.

Szegedi szobrászból párisi nagykereskedő (1910). Brummer József karrierje. In: *Délmagyarország*, 1910. október 29., 4.

Szegedi szobrászok Párizsban (1914). In: *Délmagyarország*, 1914. március 27., 9-10.

Szegediek – Párisban. Egy-két művészről és monsieur Balog-ról. Dankó Pista nótája a Café l'Avenue-ben (1912). In: *Szegedi Híradó*, 1912. május 26., 8–9.

Szelesi Zoltán (1968): Rudnay Gyula szegedi művésztelepe. In: Bálint Alajos (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1968.* Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 189-204.

Szelesi Zoltán (1969): Kukovetz Nana. In: *Tiszatáj*, 1969/8., 738-742.

Szelesi Zoltán (1969): Párizsba induló szegedi művészek a század elején. In: Trogmayer Ottó (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1969-1.* Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 131-151.

Szelesi Zoltán (1972): Festészet a Tisza partján. In: *Művészet*, 1972. augusztus. 13.,

Szelesi Zoltán (1973): Szeged festő Színbádja volt... In: *Művészet*, 1973/3.

Szelesi Zoltán (1975): *Szeged képzőművészete. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1972/73-2.* Szeged: Móra Ferenc Múzeum.

Szelesi Zoltán (1981): Szegedről indult híres művészek. In: Juhász Antal (szerk.): *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében.* Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 153-159.

Szelesi Zoltán (1986): Moholy-Nagy szegedi szárnybontása. In: *Délsziget Almanach*, 1986/5., 38-41.

Szelesi Zoltán (é.n.): Egy elfelejtett szegedi szobrász: Bánszky Sándor. In: *Tiszatáj*, 10., 970-971.

Szuromi Pál (1986): Dalol a tenger, dalol a múlt (Erdélyi Mihály művészetéről). In: Juhász Antal (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1984/85-1. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 347-373.

Szücs György (2006): Kukovetz Nana. In: Passuth Krisztina – Szücs György – Gosztonyi Ferenc (szerk.) (2006): *Magyar Vadak Párizstól Nagybányáig 1904–1914.* Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 267.

Tavaszi tárlat Szegeden (1912). In: *Délmagyarország*, 1912. május 12., 7.

Tóth Károly (2008): Kóródy Elemér és Ferentzy Márta. Egy elfelejtett magyar festő-házaspár a párizsi avantgárd bűvkörében. In: *Ars Hungarica. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetének közleményei.* 2008/1–2., 245-268.

Tóth Károly (2010): „... nem is tehet másként jó ízlésű művészember!" Tornyai János helyzetértékelése 1907 szeptemberében. Egy újonnan előkerült Tornyai-levél. In: Tüskés Anna (szerk.): *Ars Perennis. Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája, Budapest, 2009. CentrArt Művészettörténeti Műhely Tanulmányok. Primus Gradus tanulmányok.* Budapest: CentrArt Egyesület, 355-361.

Tóth László, ifj. (1940): Ezüst ködben úszott az Etna. Látogatás Vinkler László festőművésznél. In: *Szegedi Új Nemzedék*, 1940. október 30.

Tóth Miklós (1967): Moholy-Nagy László Szegeden. In: *Délmagyarország*, 1967. január 1.

Vajda Tamás (2012): Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. In: Kiss Róbert Károly – Vajda Tamás (szerk.): *Egyetemi ifjúsági egyesületek Szegeden 1919 és 1944 között.* Szeged: Universitas-Szeged Kiadó, 80-100.

Vidos Zoltán (1968): Erdélyi Mihály. Művészek a Tisza partján. In: *Tiszatáj*, 1968/1., 168-169.

Víg és szomorú művészlevél Párisból (1912). In: *Délmagyarország*, 1912. október 24., 5-6.

Vinkler László (1980): Művészet és mitológia. In: Trogmayer Ottó (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1978/79-1. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 393-410.

Zsürimentesek országos egyesülése (1914). Új magyar egyesület párisi mintára. In: *Délmagyarország*, 1914. július 12., 6-7.

Források

Kiállítás:

„Angyalszárnyon vigyed azt tovább". Vadász Endre 1901-1944. Debrecen: MODEM, 2015.

Dokumentumok:

Gépelt levél, autográf aláírással, keltezett, melléklete: előfizetési felhívás Kárász J. részére, borítékkal. Könyvrendelés: Kárász Judit: 15 km c. szociofotó-képeskönyvére, valamint Radnóti Miklós Lábadozó szél c. kötetére. 1933.04.27. A Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjteményéből. MFM Itsz.: 99.32.1.

Jegyzetek

1 Jelen tanulmány a *Szeged európai képzőművészeti kontextusban* című, *A szegediség változásai – Szeged 300* konferencián elhangzott előadásom kibővített, szerkesztett változata.
2 A kiállítás 2015. március 5-től május 31-ig volt látogatható.
3 Mai napig a legteljesebb feldolgozás: Buday György – Ortutay Gyula: *Buday György fametszetei* (Buday-Ortutay, 1970) című album, melynek köszöntőjét Ortutay írta és egy rövid visszaemlékezést pedig a művész jegyzett. A legalaposabb tanulmány pedig: Csaplár, 1995: 9-31. (A művész kiállítását kísérő katalógus.) Legutoljára: Róka Enikő: *A fametszet nagymesterei: Buday György, Gáborjáni Szabó Kálmán, Molnár-C.Pál* (Róka, 2005) című tanulmánya foglalta össze röviden működését.
4 Szöri József: *Interieur*, 1910-13 körül. Olaj, vászon, 71x85 cm. Jelezve jobbra lent: Szöri. A Móra Ferenc Múzeum Gyűjteményéből. MFM ltsz.: 50.99.1.
5 Kukovetz Nana: *Lovagló férfi*, 1906-1908 között. Olaj, vászon, 76x86,5 cm, j. j. f.:Kukovetz Nana. A Móra Ferenc Múzeum Gyűjteményéből. MFM ltsz.: 55.136.1.
6 Bánszky József ceruzavázlatait lásd: a Móra Ferenc Múzeum gyűjteménye. MFM ltsz.: 92.3.31.; MFM ltsz.: 92.3.32.; MFM ltsz.: 92.3.34.
7 Bánszky Sándor: *Kacsa*, 1917. Kő, 12x9x7 cm. A Móra Ferenc Múzeum Gyűjteményéből. MFM ltsz.: 99.65.1423.
8 A szakirodalomban korábban *Galamb* címen említették a munkát. Így jelent meg a reprodukciója: Szelesi, 1975: 101; illetve Magyar Művészet 1890-1919 II., 1981: 428, 912. kép.
9 Pályájának, művészetének eddigi, legteljesebb összefoglalása: Tóth, 2008
10 Vö. Szegediek – Párisban. Egy-két művészről és monsieur Balog-ról. Dankó Pista nótája a Café l'Avenue-ben, 1912: 8–9; 68. jegyzet.
11 Jelenleg letétként a Móra Ferenc Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményében szerepel.
12 Szülei a gyermek négyéves korában költöztek Szegedre, így Hevessy 1897-től tíz éven keresztül a városban lakott.
13 Szász Ferenc: „Túl minden kínon és halálon..." Ma egy éve vetett véget tragikus életének Kilényi Irma, Juhász Gyula múzsája, a halott költő emlékének leghívebb ápolója, kultuszának hivatott terjesztője (Szász, 1945).
14 Gépelt levél, autográf aláírással, keltezett, melléklete: előfizetési felhívás Kárász J. részére, borítékkal. Könyvrendelés: Kárász Judit: 15 km c. szociofotó-képeskönyvére, valamint Radnóti Miklós Lábadozó szél c. kötetére. 1933.04.27. MFM Irodalomtörténeti Gyűjtemény, ltsz.: 99.32.1.
15 1935 után az ösztöndíjas művészeknek kötelezővé tették, hogy az Accademia di Belle Arti óráit is látogassák. A legtöbben, eredeti pályázati céljaiknak megfelelően Ferazzi falkép festészeti kurzusát részesítették előnyben.
16 Köszönet illeti Kosári Aurél urat, hogy publikálásra átengedte a tulajdonát képező dokumentumokat.

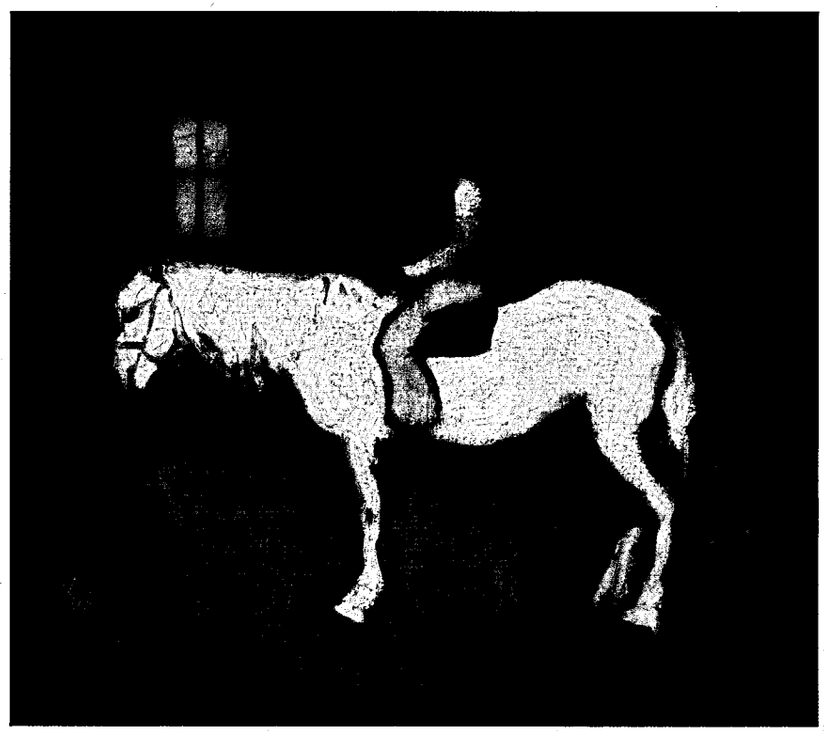

Kukovecz Nana: Lovagló férfi (MFM 55.136.1.)

Szőri József: Dolgozó parasztasszonyok (MFM 70.127.1)

Jegyzetek

1 Jelen tanulmány a *Szeged európai képzőművészeti kontextusban* című, *A szegediség változásai – Szeged 300* konferencián elhangzott előadásom kibővített, szerkesztett változata.
2 A kiállítás 2015. március 5-től május 31-ig volt látogatható.
3 Mai napig a legteljesebb feldolgozás: Buday György – Ortutay Gyula: *Buday György fametszetei* (Buday-Ortutay, 1970) című album, melynek köszöntőjét Ortutay írta és egy rövid visszaemlékezést pedig a művész jegyzett. A legalaposabb tanulmány pedig: Csaplár, 1995: 9-31. (A művész kiállítását kísérő katalógus.) Legutoljára: Róka Enikő: *A fametszet nagymesterei: Buday György, Gáborjáni Szabó Kálmán, Molnár-C.Pál* (Róka, 2005) című tanulmánya foglalta össze röviden működését.
4 Szöri József: *Interieur*, 1910-13 körül. Olaj, vászon, 71x85 cm. Jelezve jobbra lent: Szöri. A Móra Ferenc Múzeum Gyűjteményéből. MFM ltsz.: 50.99.1.
5 Kukovetz Nana: *Lovagló férfi*, 1906-1908 között. Olaj, vászon, 76x86,5 cm, j. j. f.:Kukovetz Nana. A Móra Ferenc Múzeum Gyűjteményéből. MFM ltsz.: 55.136.1.
6 Bánszky József ceruzavázlatait lásd: a Móra Ferenc Múzeum gyűjteménye. MFM ltsz.: 92.3.31.; MFM ltsz.: 92.3.32.; MFM ltsz.: 92.3.34.
7 Bánszky Sándor: *Kacsa*, 1917. Kő, 12x9x7 cm. A Móra Ferenc Múzeum Gyűjteményéből. MFM ltsz.: 99.65.1423.
8 A szakirodalomban korábban *Galamb* címen említették a munkát. Így jelent meg a reprodukciója: Szelesi, 1975: 101; illetve Magyar Művészet 1890-1919 II., 1981: 428, 912. kép.
9 Pályájának, művészetének eddigi, legteljesebb összefoglalása: Tóth, 2008
10 Vö. Szegediek – Párisban. Egy-két művészről és monsieur Balog-ról. Dankó Pista nótája a Café l'Avenue-ben, 1912: 8–9; 68. jegyzet.
11 Jelenleg letétként a Móra Ferenc Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményében szerepel.
12 Szülei a gyermek négyéves korában költöztek Szegedre, így Hevessy 1897-től tíz éven keresztül a városban lakott.
13 Szász Ferenc: „Túl minden kínon és halálon..." Ma egy éve vetett véget tragikus életének Kilényi Irma, Juhász Gyula múzsája, a halott költő emlékének leghívebb ápolója, kultuszának hivatott terjesztője (Szász, 1945).
14 Gépelt levél, autográf aláírással, keltezett, melléklete: előfizetési felhívás Kárász J. részére, borítékkal. Könyvrendelés: Kárász Judit: 15 km c. szociofotó-képeskönyvére, valamint Radnóti Miklós Lábadozó szél c. kötetére. 1933.04.27. MFM Irodalomtörténeti Gyűjtemény, ltsz.: 99.32.1.
15 1935 után az ösztöndíjas művészeknek kötelezővé tették, hogy az Accademia di Belle Arti óráit is látogassák. A legtöbben, eredeti pályázati céljaiknak megfelelően Ferazzi falkép festészeti kurzusát részesítették előnyben.
16 Köszönet illeti Kosári Aurél urat, hogy publikálásra átengedte a tulajdonát képező dokumentumokat.

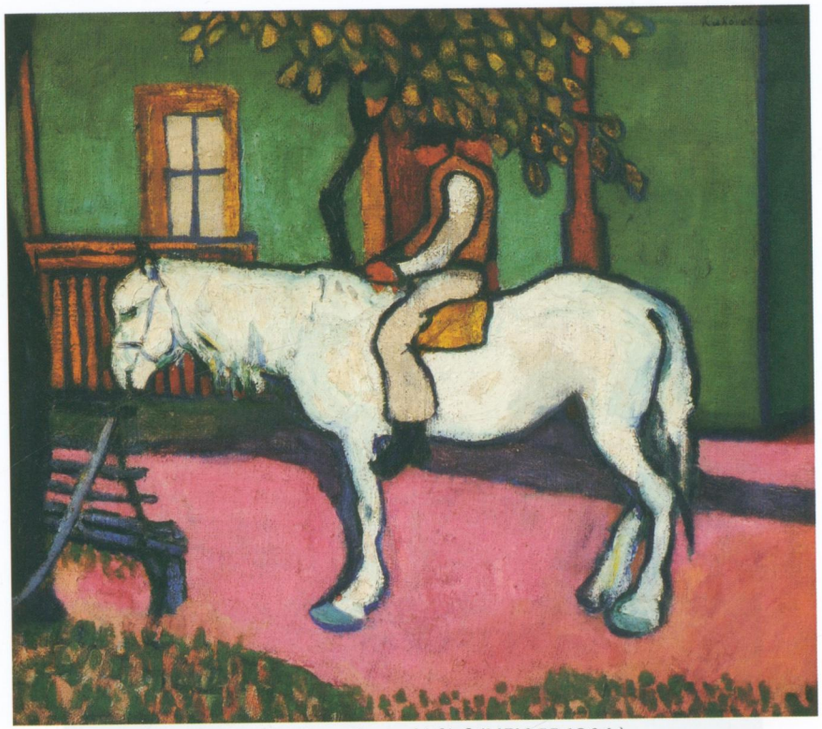

Kukovecz Nana: Lovagló férfi (MFM 55.136.1.)

Szőri József: Dolgozó parasztasszonyok (MFM 70.127.1)

Bánszky Sándor: Kacsa (Galamb). Fotó: Markos Anna (MFM 99.65.1423)

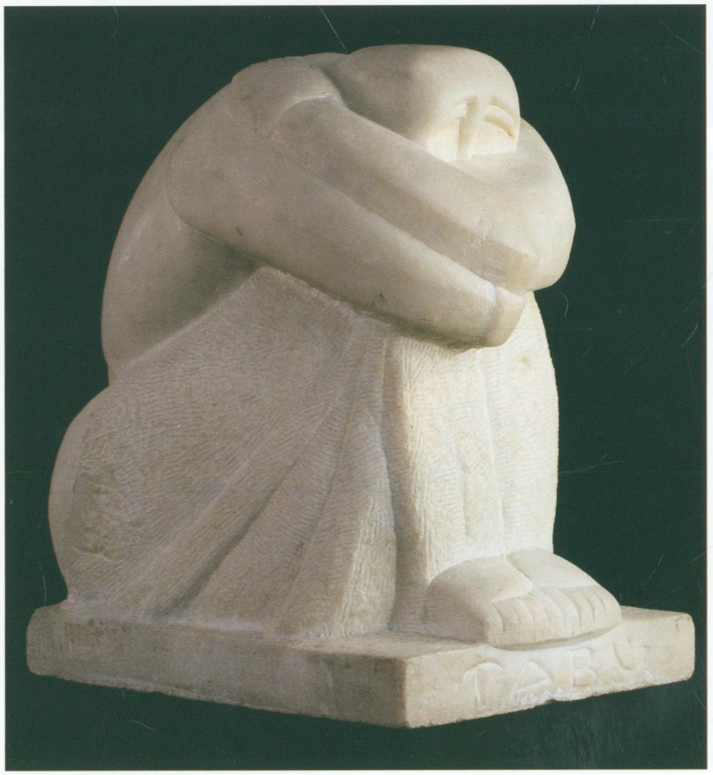

Gergely Sándor: Tabu (MFM 60.187.1)

Moholy-Nagy László: Juhász Gyula (MFM T_57.33.1)

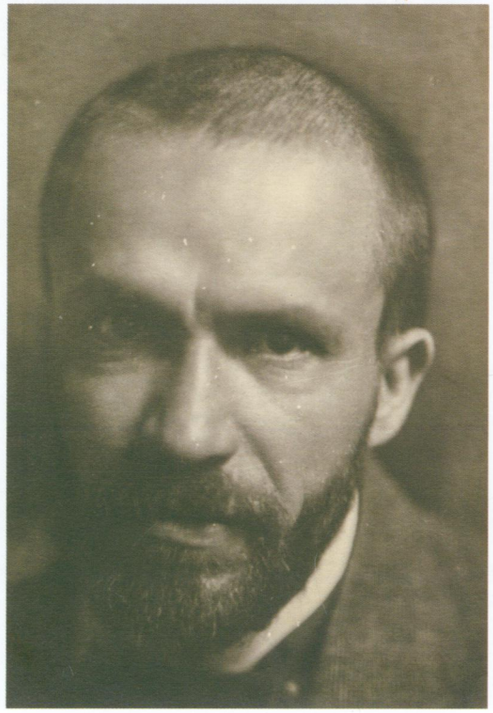

Bäck Manci portréja Juhász Gyuláról.
(MFM it_61_103_a)

A híd ívei, 1930 körül. Bäck Manci felvétele. (MFM td 96.2.10_a)

Városnéző autóbusz Szegeden, az Indóház téren 1930 körül. Bäck Manci felvétele. (MFM 96_2_12_a)

Piac az egykori Rudolf téren, háttérben a Móra Ferenc Múzeum épülete, 1930 körül. Kárász Judit felvétele.

Szeged a Dóm tornyából szemlélve, 1933 körül. Kárász Judit felvétele.

Kölcsönhatásban: írók, költők és Szeged

Bíró-Balogh Tamás

Szakirodalmi közhely, hogy a város pusztulással teremtődött: az 1879-i árvíz így természetesen a kultúrára, azon belül az irodalomra is hatott. Az addig mezőváros-jellegű Szegeden óriási mértékben fejlődött az írott szó vidéke is. Volt olyan időszak, amikor négy napilap is megjelent a városban, nem véletlen, hogy országosan ismert újságírók szerződtek le kisebb-nagyobb időre Szegedre.

A századelőn mégis volt ellenvélemény. Nem is akárkitől. *„A városnak nem volt és nincs irodalma, mert nem volt története, múltja és nincs egyéni jellege. Szeged nem volt soha irodalmi fészek. A magyar irodalom itt nem időzött, nem táborozott és nem kötött békét soha"* (Juhász, 1906). Juhász Gyula írta e kemény sorokat. A huszonhárom éves fiatal – ekkor budapesti! – egyetemista hozzáteszi: *„A szegedi városi írókat – ha érnek valamit – előbb-utóbb úgyis meglátja és – elnyeli Budapest. / Ki tudja, talán támad egyszer egy szegedi író, aki Budapestet nyeli el! De annak meglehetősen óriásnak kell lennie. Addig marad Szeged, ami volt: a magyar írók feltételes megállóhelye."* Juhász soraiban azonban önellentmondás rejlik, hiszen ha valaki megáll egy időre Szegeden, az már itt is „időzik" valamennyit. Kérdés, hogy mennyit. Másrészt Juhász ifjúi hevében nem számolt az olyan, nem is oly sokkal korábban Szegeden időző írókkal, mint pl. Mikszáth, Gárdonyi, vagy saját kortársaival, Tömörkénnyel, Mórával. És habár cikkében sok részigazság van, az egész mégis torzít, ezért is lehet, hogy az érettebb Juhász később árnyalt véleményén.

Merthogy éppen erről van szó: egy város irodalma több szegmensből áll össze. Szegedé meg pláne. Mert ha csak a valóban itt élő, helyi írókat néznénk, ha nem is szegény, de jóval szegényebb lenne a korszakban a város kultúrája: legnagyobbrészt az itteni napilapok munkatársai, három kiemelkedő író: Tömörkény, Móra és Juhász. (Hármójuk közül ráadásul csak Juhász az igazi „bennszülött", Tömörkény Cegléden, Móra Kiskunfélegyházán született.) Hozzájuk csatlakozott valamivel később „átutazóként" József Attila és Radnóti Miklós, majd immár egy másik korszakban Baka István: ő előbb szintén átutazó (1967–1972 között járt az egyetemre), majd egy rövidebb szekszárdi életszakasz után 1974-től haláláig Szegeden élt – viszont Baka *„közismerten szülővárosában, Szekszárdon érezte jól magát, a szegedi kisvilághoz ambivalens módon kapcsolódott"* (Olasz, 2010).

Szeged irodalmához természetesen hozzátartoznak azok az alkotók is, akik rövidebb-hosszabb ideig tartózkodtak a városban. Elsősorban a Szegedre 1920-ban Kolozsvárról áttelepült egyetemnek volt nagy vonzóhatása, emellett pedig a főiskolának. (Az első sokáig József Attila nevét viselte, az utóbbi pedig Juhász Gyuláét – előbbi mára elvesztette ezt.) Érdemes belegondolni: Radnóti Miklós például csakis addig volt

„szegedi", amíg egyetemi hallgató volt: a beiratkozás előtti napon érkezett életében először a városba, majd utolsó vizsgáinak letétele után már nem is jött vissza, csak néha-néha, vendégszereplőként vagy látogatóba. Radnóti négy évig járt a bölcsészkarra – József Attila azonban még az egyetemi időszakát sem töltötte ki teljesen. Egészen konkrétan szegedi életszakasza mindössze egy tanév volt: 1924 őszén érkezett Szegedre, 1925 júniusában azonban már Budapestre költözött. (A Szegedhez közel fekvő Makón is mindössze két évet élt, 1922–1924 között – igaz, innen alkalmanként be-bejárt meglátogatni Juhász Gyulát.) József Attila szegedi periódusának idején éppenhogy nem volt a korszak reprezentatív költője – még városi viszonylatban sem! Lengyel András idézem: *„Az indulás azonban minden alkotó életében különlegesen fontos életszakasz, s ennek sikere vagy kudarca sokáig kihat rá. Szeged irodalmi életének belső dinamizmusát mutatja, hogy ezt az indulást József Attila számára meg tudta könnyíteni. Megajándékozta a költői elhivatottság majdnem egy életre szóló nagy élményével, s lehetővé tette számára, hogy ebben az oly fontos életszakaszban megszerezze orientációjának több fontos elemét"* (Lengyel, 1994). Radnóti költészete is később teljesedett csak ki.

Felsorolni is hosszú lenne azon írók-költők és irodalomtörténészek-kritikusok nevét, akik a szegedi felsőoktatásban végeztek. Elég csupán a harmincas években működő élcsapatra, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumára gondolni, vagy a hatvanas évektől működő Ilia-iskolára. Szeged hatása vissza-visszaköszön szinte majd' mindenki írásaiból.

És Szeged irodalmi életéhez hozzátartoznak azok az alkotók is, akik csak alkalmanként fordultak meg a városban. Ők népszerűségük, vonzásuk vagy presztízsük miatt voltak hatással a helyi kultúrára. Leggyakrabban irodalmi rendezvényen vettek részt – előadáson, felolvasáson, köszöntésen –, de nemegyszer csak látogatóba jöttek valakihez.

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a lokalitás nem esztétikai mértékegység és a lakcímkártya nem minőségjelző lakmuszpapír: attól, hogy valami „szegedi", még nem lesz jó. Természetes, hogy vannak közepes és kifejezetten gyönge minőségek is, a helyi lakosok között is, a városban időző egyetemisták között is. De az irodalomnak szüksége van erre a másod-, harmadvonalra is, mert közülük kerülnek ki a kismesterek és próbálkozók. Sőt, *„az irodalmi élet valóságos közegét nem utolsósorban ezek a kisebb írók alkották, s ennek a mezőnynek a viszonylagos erejét jelzi, hogy mindegyik csoportnak – a kismestereknek éppúgy, mint a torzóvá lett próbálkozóknak – megvolt a maguk szerepe. A kismesterek valódi irodalmat teremtettek, értékeket alkottak, a próbálkozók pedig – ha többet talán nem is, de – egy új életérzést, irodalmi habitust megszólaltatni próbáltak, s a maguk módján az irodalom új törekvéseit képviselték e vidéki közegben. Kudarcaik legalább annyira tanulságosak, mint eredményeik"* (Lengyel, 1994). Az irodalom szükségszerűen kitermeli a sokadvonalat is: rengeteg név van a korabeli lapokban, amelyeket a jótékony feledés fed azóta is. (És fedi majd el a mai „írók, költők" egy részét is.) Szegeden fontos viszonyítás a várost körülvevő Körtöltés – aki és ami azon túljut, az a mondás értelmében már valamiképpen minőség. Mások pedig belül ragadnak a Körtöltésen; nekik meglehet, nagy a városi „hírük", de a Körtöltésen kívül nem látszanak.

Az úgynevezett „szegediség" kérdéséhez érdemes szúrópróbaszerűen mélyfúrásokat végezni az itteni irodalmon. Nézzük meg a reprezentatív élcsapat, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának összetételét ebből a szempontból:

Ádám László Mezőtúron született, Szegedre egyetemi évei kötik, aztán visszaköltözött szülővárosába, később pedig Budapesten telepedett le.

Árvay Erzsébet a Kolozsvárhoz közeli Buzán született, Szegedre egyetemre jött, itt ment férjhez Kalmár Lászlóhoz és a városban éltek ezután.

Balla Sándor Gyulán született, Szegeden tanult, egy ideig még itt volt újságíró, könyve is jelent meg itt, majd a fővárosba költözött.

Baróti Dezső az erdélyi Tordán született, és valóban sokáig élt Szegeden, az egyetem rektora is volt; később Budapesten lakott, a Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatójaként ment nyugdíjba.

Berczeli Anzelm Károly szegedi családban született, 1939-ben költözött Budapestre.

Buday György Kolozsváron született, családja 1924-ben költözött Szegedre, de ő 1937-ben előbb Olaszországban, majd 1938-tól végleg Angliában telepedett le, s ott lett világhírű fametsző.

Erdei Ferenc Makón született, és bár a szegedi egyetemen tanult jogot, sosem élt Szegeden, naponta járt be Makóról; később ő is Budapestre költözött.

Gáspár Zoltán a felvidéki Rozsnyón született, szegedi egyetemi évei után nem sokkal Budapestre költözött, a *Szép Szó* szerkesztője lett.

Hont Ferenc Szegeden született, a harmincas években egy ideig párhuzamosan rendezett szegedi és budapesti színpadokon, később már csak a fővárosban, mert ott élt.

Kárász Judit is szegedi családban született, az egyetemi évek után Németországban és Dániában élt, végül Budapesten telepedett le.

Ortutay Gyulának az apja, Ortutay István is a szegedi irodalom része, itt volt újságíró; Gyula azonban az egyetem elvégzése után Budapestre költözött, miniszter is volt.

Radnóti Miklós Budapesten született, a négy egyetemi év után azonnal visszament a fővárosba, és csak alkalmilag rándult le tanulmányainak városába.

Reitzer Béla Szegeden született, itt is nőtt fel, de az egyetem elvégzése után Budapesten kapott állást, ott élt.

Széll István Szegeden született, orvostanhallgató volt, majd jogot tanult, később Budapestre költözött.

Tolnai Gábor Kunszentmiklóson született, Szegeden csak egyetemi évei alatt élt, aztán a fővárosba költözött, az akadémikusságig vitte.

Tomori Viola Budayhoz hasonlóan kolozsvári származású, Szegedre jött egyetemre, de egy ideig itt is dolgozott, majd egy külföldi ösztöndíj után Budapesten telepedett le, aztán egy ideig ismét Erdélyben élt, végül Tiszaújvárosba költözött, ott is halt meg.

Látható: a reprezentatív szegedi írócsoport tizenhat tagja közül mindössze hat született Szegeden, viszont csak egy tag maradt végleg a városban, de ő meg nem itt született. A legtöbben az egyetemi éveik után Budapesten, illetve külföldön telepedtek le. A Művkoll azonban nevében is szegedi, alighanem a „helyi" irodalom legerősebb korszakát jelenti.

Hasonló eredmény mutatkozik meg, ha megnézzünk a hetvenes-nyolcvanas évek két reprezentatív szegedi költői antológiáját, az 1979-ben megjelent, Szigeti Lajos Sándor által szerkesztett *Gazdátlan hajók*at, illetve az 1983-ban Vörös László szerkesztette *A hazatérés lehetőségei*t. Előbbiben – ezt szokás az Ilia-iskola „nagy generációjának" nevezni – Baka István Szekszárdon, Belányi György Garcson, Géczi János Monostorpályiban, Petri Csathó Ferenc Szegeden, Téglásy Imre Békéscsabán, Zalán Tibor Szolnokon született (és Abonyban nőtt fel). A második, pár évvel későbbi antológia négy szerzője közül a tragikusan fiatalon meghalt, és a kötetben már csak posztumusz jelenlévő Herbszt Zoltán Sopronban, Hévizi Ottó Budapesten, Józsa Fábián Hartán, míg a Vecsernyés Imre néven publikáló Dlusztus Imre Szegeden született. Tehát mindkét antológiában egy-egy szegedi születésű költő van, igaz, ők meg is maradtak a városban. A többiek Baka István kivételével az egyetem elvégzése után elköltöztek Szegedről.

Ma szintén sok író és költő van Szegeden, doyenjük Simai Mihály és Horváth Dezső, a legfiatalabbak a Törzsasztal Íróműhely köré csoportosulnak. A teljesség igénye nélkül sorolok pár szegedi lakos szerzőt: Bencsik Orsolya, Bene Zoltán, Becsy András, Gyukics Gábor, Hász Róbert, Kelemen Zoltán, Kollár Árpád (bár ő Szentmihályon él), Lanczkor Gábor, Latzkovits Miklós, Lázár Bence András, Lengyel Zoltán, Orcsik Roland, Plugor Magor, Szilasi László, Veszelka Attila.

Ez a névsor azonos kvalitású azzal a névsorral, amikor olyan neveket mondok, akik itt tanultak, de az egyetem vagy a főiskola elvégzése után elmentek Szegedről: itt tanult Ambrus Lajos, Dékány Dávid, Géczi János, Gimesi Dóra, Grecsó Krisztián, Győrei Zsolt, Háy János, Hevesi Judit, Keresztesi József, Kiss László, Kiss Ottó, Pál Sándor Attila, Schlachtovszky Csaba, Szijj Ferenc, Totth Benedek (egy szemeszter), Temesi Ferenc és Turi Tímea. Darvasi László és Podmaniczky Szilárd szintén itt tanultak, de nem mentek el rögtön a városból, évtizedeket éltek itt, mielőtt a fővárosba, illetve a Balaton partjára költöztek.

Az első névsorból – az itt élők közül – csak ketten szegedi születésűek: Latzkovits Miklós és Lázár Bence András, a másodikból hárman: Dékány Dávid, Gimesi Dóra és Temesi Ferenc, akik az egyetem elvégzése után költöztek el Szegedről.

Ez a vegyesség, mondani sem kell talán, jót tesz Szegednek. A ma itt élő alkotók sok helyről érkeztek – Erdély, Vajdaság, Dunántúl, Tiszántúl, Budapest –, az ott szerzett tapasztalataikkal színesítik a szegedi kultúrát. És fordítva: a Szegeden tanult szerzők pedig az országos kultúrát színesítik egy kis szegediséggel.

Ennek leglátványosabb fajtája az úgynevezett Szeged-regény. Az Ilia-tanítványok közül hárman is írtak ilyet, Temesi Ferenc a *Port*, Géczi János az *És kezét reá tevé, hogy lássont*, Ambrus Lajos pedig az *Eldorádót*. A mai középgenerációból Darvasi László *Virágzabálók* és *Taligás*, Szilasi László *A harmadik híd*, és Trenka Csaba Gábor *Érinthetetlenek* című regényét kell kiemelni. Legújabban az idén megjelent Grecsó Krisztián-regény, a *Vera* gyarapította a Szeged-témájú szépirodalmat.

És a harmadik csoport, a városba látogató írók-költők. Hát, szerencsére sokan vannak. Leginkább a Grand Café, a Somogyi-könyvtár, a Szegedi Tudományegyetem, a Millenniumi Kávéház és a Jazz Kocsma szokott helyet adni a rendezvényeknek. Felsorolni sem lehet azokat az ismert és elismert alkotókat, akik a városba látogatnak, könyvbemutatót, felolvasó estet tartanak, úgyhogy nézzük csak ezt a hetet. Hétfőn a Margó-díjas Totth Benedek, kedden a Kossuth-díjas Bodor Ádám és József Attila-díjas Cserna-Szabó András, tegnap a Libri Irodalmi-díjas Tompa Andrea, ma fél öttől „Apa-lánya est" a Prima Primissima-díjas Lackfi Jánossal és Lackfi Margittal, öt órától pedig a Magyar Irodalmi Díjas Balla Zsófia és a József Attila-díjas Báthori Csaba lépett, illetve lép föl Szegeden. Ezen írói látogatások majdani irodalomtörténeti feldolgozásához azonban már nem a sajtót kell fellapozni – mert a kulturális újságírás erősen hanyatlófélben van, úgymond –, hanem a Facebook-eseményeket.

Történetileg – és most hasraütés-szerűen mondok egy példát – Pál Sándor Attila szegedi kötődése semmiben sem különbözik Radnóti szegediségétől: mindketten vidékről érkeztek egyetemistának a városba, majd annak elvégzése után rögtön tovább is álltak. Radnóti ráadásul utálta is a várost, ő Pesten akart maradni, nem függetlenül Gyarmati Fannitól, de a numerus clausus miatt nem járhatott a budapesti egyetemre. 1930. július 20-án írta Fanninak: *„Valószínűleg Szegedre vesznek csak fel. Hát nem őrület ez? Szeged. Hát mit csináljak én Szegeden?"* (Ferencz, 2009: 162). Elhatározta, hogy amint lehet, egy vagy két félév után, lelép innen. De addig is, a dedikációinak összegyűjtött sorozatából látszik, hogy nagyon is jól tudta, mit kell csinálni: azonnal megpróbált barátokat, szövetségeseket szerezni, és azonnal adott a *Pogány köszöntő*ből dedikált példányt a tanárainak is. Ugyanakkor pedig rögtön belépett a nevében is szegedi Művkollba, és később „növelő közösség"-nek nevezte a városi csapatot.

Sokat kapott a várostól – és sokat adott neki. Ez a leggyakoribb képlet. A város és mindenkori írói kölcsönhatásban vannak.

Felhasznált irodalom

Ferencz Győző (2009): *Radnóti Miklós élete és költészete*. Budapest: Osiris.

Juhász Gyula (1906): A szegedi irodalom. Szeged és Vidéke, 1906. júl. 15. In: Grezsa Ferenc és Ilia Mihály (szerk.): *Juhász Gyula összes művei 5. Prózai írások 1898–1917*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 81-84.

Lengyel András (1994): Irodalom. In: Serfőző Lajos (szerk.): *Szeged története 4. 1919–1945*. Szeged: Csongrád Megyei Levéltár, 623–689.

Olasz Sándor (2010): Irodalmi élet és irodalom. In: Blazovich László (szerk.): *Szeged története 5. 1945–1990*. Szeged: Csongrád Megyei Levéltár, 697-714.

Tömörkény István portréja (MFM T11064)

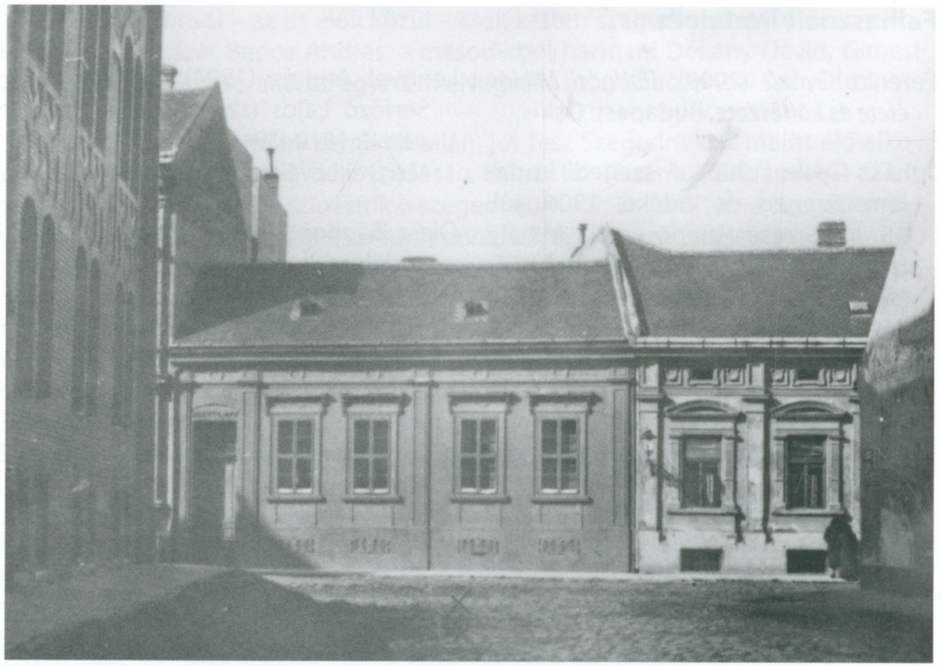

Tömörkény István háza az Oroszlán utcában. A felvétel 1905-ben készült. (MFM T12934)

Juhász Gyula 1923. május 20-án ünnepelte negyedszázados pályafutását. A képen József Attila, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Móra Ferenc is látható. (MFM T13270)

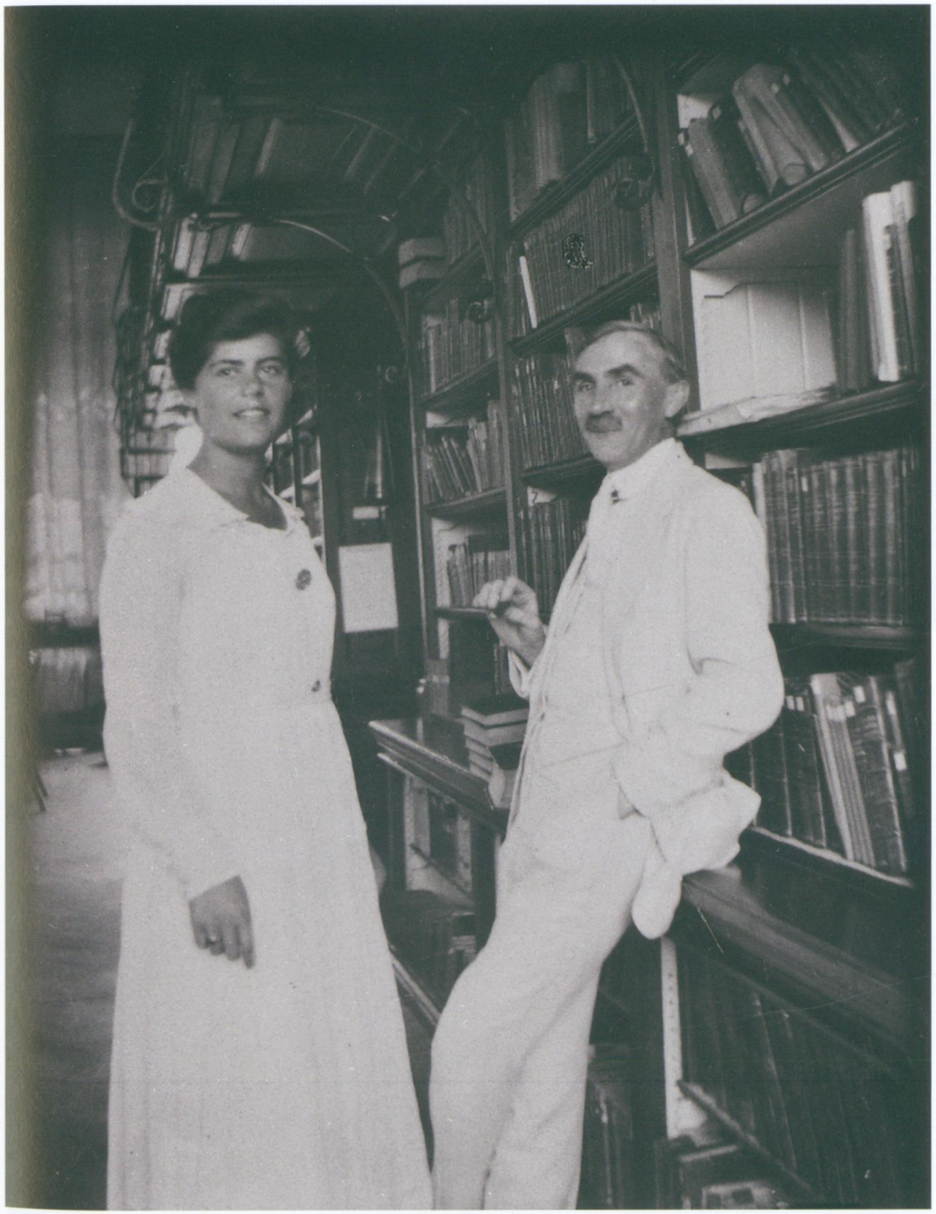

Móra Ferenc és Fischhof Ágota a Kultúrpalota könyvtárában, 1919 körül. (MFM T27674)

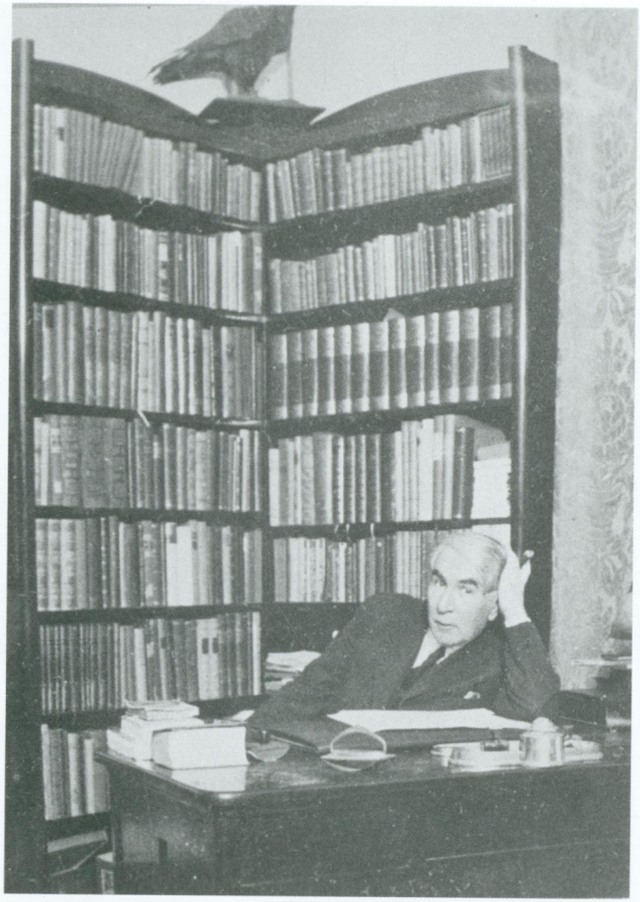

Móra Ferenc szeretett könyvei között, 1933. (MFM T13245)

1930 körül készítette Kárász Judit a fotót, melyen a cséplést végzik egy Szeged környéki gazdaságban. (MFM T13128)

Táncosnők tartják kezükben a szegedi Dóm téren Hont Ferencet. Liebmann Béla fotója 1935-ből. (MFM T5210)

József Attila Szegeden Baumgartner-díjas írók között. Egy szerencsétlen időzítés miatt Babits Mihály, a díj egyik kuratóriumi tagja József Attilát kivette a díjazottak közül 1936-ban, így csak jutalmazott lett. A képen a költő Berta János, Halász Gábor, Nagy Lajos, Telkes Béla, Szerb Antal, Weöres Sándor, Füst Milán és Karinthy Frigyes társaságában látható. (MFM T13271)

Szeged hosszú 18. százada

Marjanucz László

A címben jelölt időszak kezdő dátuma lehet 1686, Szeged török alóli fölszabadulása; záró évszáma pedig az új városháza fölállítása (1808), mely szimbolikusan jelzi a *„szabad út"* révbe, a polgárosodás korába érkezését, lezárulását. A török utáni kor megerősödését, a további fejlődést megalapozó tendenciákat takarja. Sajátos történeti helyzetről van szó, amennyiben a városi jogállás fokozatos középkori kiterjedését megtörte a török uralom, s a 18. században emléke fölélesztéséért és visszaszerzéséért valóságos küzdelmet kellett folytatni. Jelentőségét bizonyítandó elég, ha röviden kitérünk arra, hogy mi veszett el a török alatt.

Nem teljes részletességgel, de itt vannak azok a főbb kiváltságok, amelyek Szeged városi érettségének különböző szintjeit jelenítik meg királyi rendeletek formájában. IV. Béla 1247-ben a szegedi hospeseknek adományozta Tápé lakatlan földet és Vártó halastavat. Zsigmond király 1389-ben megerősítette a szegedi polgárok vámmentességét, 1409-ben a szegediek kereskedelmi és bíráskodási kiváltságait, 1430-ban pedig a szegediek szabad mozgását az egész országban, vám- és adómentességét. 1458-ban Mátyás király biztosította a szegediek régi kegyúri jogát a Szent Demeter és Szent György plébániák fölött, majd 1473-ban a kunokéval azonos legeltetetési jogot engedélyezett számukra a Duna-Tisza közén, 1486-ban pedig az évenkénti bíróválasztás jogát adományozta a városnak. Végül következett mindezen egyedi kiváltságok megkoronázása: 1498-ban II. Ulászló király Szegedet – kiváltságait egybefoglalva – a szabad királyi városok közé iktatta. Városunkat 1514-ben említik először a becikkelyezett és elidegeníthetetlen királyi jószágok között. E státusát a török szüntette meg 1543-ban (Blazovich, 2014).

Szeged hadikormányzat alatt (1686-1715)

A Szeged életét szervező tényezők közül a török kiesett 1686-ban. A De la Vergne vezette császári had október 3-án első rohamra elfoglalta a Palánkot, míg a vár hosszabb ostromot igényelt. Október 22-re azonban a folyamatos ágyúzás lehetetlenné tette a várba zárt törökök helyzetét és kapitulációra tettek ajánlatot. Másnap, október 23-án napkeltekor a szegedi várból 200 szekéren 600 török vonult ki Temesvár felé, s ezzel Szegeden, egyúttal Csongrád megyében is a török hódoltság megszűnt (Reizner, 1899-1900: 213).

Új szervező erő lépett a török helyébe: a császári sereg, illetve az Udvari Kamara (Bécs) önkényeskedése. De la Croix de Paitis mérnökkari tiszt térképe a városról (1713) valószínű, hogy a török előtti világot rögzíti, mert a *„keleti egykedvűségnek"* hódoló törökök nem változtattak a város arculatán. Szeged kis város, a vár és város egymástól elszigetelve van, a Tisza folyton fenyegeti. A lakott helyeket mocsarak

veszik körül, ezekből emelkedik ki a Vár, a Palánk, Alsó- és Felsőváros. A felszíni viszonyokhoz való szükségszerű alkalmazkodást tükrözi a városkép: a Vár és a Palánk a Tisza mellett fekszik, előbbit vizes árok és fal veszi körül, a Palánkot pedig árokból és földbástyából álló sánc. A hídfőnél (a mai Roosevelt téren) volt a lathran (piactér), a vízi közlekedésnek, kereskedelemnek, a tiszai átkelésnek helye. Itt volt a kocsiutak csomópontja, s itt állt a katonai élésház, amely a később annyira jelentőssé vált polgári gabonakereskedelemnek kibontakozását segítette elő (Bálint, 1959: 29).

A vár és az előváros lakossága 1686 után katonákból, magyar és szerb határőrökből állt. A várból elvonult török helyére a bécsi irányítású osztrák Várparancsnokság érkezett jelentős számú (500 fős) helyőrséggel, míg a Palánkot elhagyó törökök helyére 300 magyar huszárt és 300 szerb hajdút telepített be az Udvari Haditanács a török elleni védekezésül. A szegedi helyőrség magyar miliciája 1687-ben és 1688-ban részt vett a török ellen Belgrád körül folyó sikeres harcokban. Később katonai feladatuk csökkent, az 1693-i tatár támadáskor Szeged környéke elnéptelenedett, s ennek következtében újabb rác bevándorlók érkeztek a városba (Reizner, 1899-1900: 213-217).

Szeged másik irányító hatósága a Csongrád megye területét – ebbe tartozott városunk is – innen adóztató és igazgató Kamarai Felügyelőség (Prefektoratus) volt. 1697-ben tűzvész pusztította el a Palánkot, ahol a Főhadbiztosság és a Felügyelőség székháza is elhamvadt, az ugyancsak itt elhelyezkedett Profuntházzal együtt, amely a török ellen még Dél-Magyarországon harcoló császári csapatok élelmezését intézte. Ezek leégése a dél-magyarországi császári katonai-kamarai igazgatás központját érintette, mivel azok székhelye a Palánkban volt. A városrész újjáépítését azonnal megkezdték, s az 1715-ig fönnállt új településszerkezetről telekkönyv készült 497 telek leírásával (Kenéz-Szakály, 1984: 29-159). Ezekből tudjuk, hogy a Palánkot 1697-ben magyarok és rácok lakták, telekkönyvi minősítésük szerint a következő megoszlásban: 60% katona, 26% kereskedő és kézműves polgár, 5,8% hivatali alkalmazott, 8,2% egyéb. Katonai jellege kétségtelen, míg a kamarai irányítás a polgári státusokat felügyelte. A nagyszámú elaprózódott telek oka, hogy a tulajdonosok több mint fele nem civil városlakó (szekeres polgár vagy gazda), hanem egy lóval bíró huszár vagy hajdú. Amikor 1741-ben, a Határőrség fölosztalása után sokan visszaköltöztek származási helyükre (Szerbia), Szegeden újabb telekrendezést hajtottak végre, s a korábbi 497-ről a 18. század közepére 236-ra csökkent a telkek száma (Máté, 2014: 13).

Vár és város szemben álltak egymással, mert a civil életet hadi reguláknak vetették alá, illetve a hatalmasabb fél, a katonai erő sok városi javadalmat a maga hasznára sajátított ki. Az ellentétek fő oka ez volt. A szegedi városparancsnokság részt vett a város beneficiumainak birtoklásában (pl. a tisztek kocsmát, mészárszéket nyitottak). A város népének ezzel is keserves gondot okozott a katonaság. A vár tele volt őrséggel. Ezen kívül 5 század helyőrségi katonát kaszárnyák hiányában a polgároknál szállásoltak el. A határőrségi családok nem vettek részt a közteherviselésben, de lelegeltették a lakosság rétjét (Farkas, 1985: 35). A Szeged

régi státusáért indított küzdelem egyik oka e sérelmek elszenvedése volt. Sikeres kimenetelét azonban több körülmény is befolyásolta, közülük is a legfontosabb Szeged katonai jellegének lassú elsúlytalanodása.

Az 1699 januárjában megkötött karlócai békeszerződés a magyar-török államhatár mai Csongrád megyei szakaszát a Tisza és a Maros folyók medrében jelölte ki. Bécsi kormányszervek az új államhatáron 1699-1702 között létrehozták a Tiszai, illetve a Marosi Határőrvidéket. Az előbbihez tartozó magyar és rác határőrség Szegeden és Röszkén helyezkedett el lovas (huszár) és gyalogos (hajdú) századokban (Reizner, 1899-1900: 295-309). Szomorú történeti vonatkozása az új katonai intézménynek, hogy a török határ védelmére rendelt rác katonaságot Schlick tábornok, a magyarországi osztrák haderő főparancsnoka a kurucok ellen fordította. A kurucok először 1704-ben (Rákóczi Ferenccel), majd 1706-ban próbálkoztak a szegedi vár bevételével. A Palánkon mindkétszer túljutottak, de a várat nem tudták bevenni, az végig császári birtokban maradt.

Katonai csapások után jöttek a természetiek. Közülük is kiemelkedik az 1712-i árvíz, mely rettenetes pusztulást okozott. Csak a Palánk menekült meg magasabb fekvése miatt, de Alsó- és Felsőváros házai összeomlottak. A földönfutó nép egy része Makón, Hódmezővásárhelyen, illetve az akkor még törökföldi Szőregen, Kiszomborban telepedett le. Az a magyar városok történetében páratlanul álló kolonizáló készség és folyamat, amely Szeged népét az utolsó két évszázadban annyira jellemezi, ezzel a kényszerű kivándorlással kezdődik. A megmaradt nép ideiglenes viskókban kénytelen meghúzódni, az 1715-20-i összeírás városképe ezért oly lehangoló: a város épületei semmiben nem különböztek a falusi házaktól: aprók, vályogból épültek, tetejük nád. Az árvíz után sokan azt gondolták, hogy Szeged végképp elpusztult, s nem támad már föl soha. Arról beszéltek, máshová kell telepíteni: a tervezett új erődrendszert a Maros torkolatánál akarták fölépíteni. A Haditanács azonban a meglevő vár újjáépítése mellett döntött. Az ezzel a munkával együttjáró hatalmas gazdasági konjunktúra biztosította aztán a város fennmaradását. A munkára kényszerített nép itt maradt, sőt, 1716-tól megindult a nyugati iparosság bevándorlása is (Bálint, 1959: 48).

1699-től Szeged határváros és frontvonal, katonai gyülekezőhely, az 1687-ben fölállított rác határőrségnek Arad mellett másik központja. A vár előtti térséget stratégiai jellegűnek tekintették az osztrákok, beépíteni nem lehetett, de békében piacot (Nagypiac) engedélyeztek rajta.

A Vár a pozsareváci békéig (1718) elsőrangú katonai erősségnek számított. 1714-1716 között épült az Eugenius-árok, a csillagsánc, mely a XVIII. század végéig állt fönn, s a fokozatos betelepülés során enyészett el (Máté, 2014: 15). Szeged katonai funkciója pedig a Temesköz fölszabadulása után (1718) vész el, mert megszűnt elsőrangú stratégiai helyzete. Ennek következményeként a vár modernizációja elakad, a Tiszai Határőrvidékre, a Szegedi Parancsnokság kivételes hatalmára tovább már nincs szükség. Végre elkövetkezhetett a polgári korszak.

A szabad királyi állás visszaszerzése

Szeged város, miután fölszabadult a török megszállás alól, a szabad királyi jogállás megszerzésére törekedett. Nem tűrhették, hogy a várparancsnok és a kamarai tisztek Szegeddel a fegyveres foglalás elve szerint bánjanak. Visszaminősítették mezővárosnak, lakóit pedig „királyi szabadosnak" (kamarai jobbágyok) tekintették, vagyis úgy adóztatták őket, mint a földesúri jobbágyokat. Tetézte a gondokat, hogy az 1687-i országgyűlés eltiltotta a szabad királyi városok számának növelését. Csakhogy Szeged célja nem egy ilyen rang kivívása volt, hanem korábbi ilyen állásának a visszaszerzése. Az érte folytatott küzdelem 30 évig tartott. Elsőként régi jogait gyűjtötte össze a város, hitelesen bizonyítandó, hogy Szeged már a középkorban sem volt *„akárki"*. A királyi döntésekből fakadó városi közszabadalom fokozatos kiterjesztését eredeti dokumentumokkal támasztották alá. A kérvényekhez csatolt különböző kiváltságlevelekről fizetett bécsi ügynöke, Strauss Mihály tájékoztatta a Királyi Kancelláriát. A lassú, de bölcs és céltudatos kiváltság-visszaszerzésbe a levéltári források fölvonultatása mellett anyagi áldozattal (megvendégelések, ajándékok) járó lobbi-tevékenység is belefért. Ennek köszönhető, hogy Szeged 1702-ben az Újszerzeményi Bizottságnál lefizette a fegyverváltságot korábbi birtokaiért: Tápéért és Vártóért, ami a nemesi jogállás elismertetésének első lépése volt. Ezután Temesváry János városi jegyző Nagy János ferences gvárdiánt küldte császári útlevéllel (folyt ui. a Rákóczi-szabadságharc) Bécsbe, aki elérte, hogy Szeged 1708-ban (1553 óta először!) királyi meghívást kapott az ún. labanc-országgyűlésre, Pozsonyba. I. József 1710. július 30-án kiadott ugyan egy kiváltságlevelet, tartalmazva II. Ferdinánd 1631-es hasonló, a Buda és Székesfehérvár polgárait illető jogokat Szeged számára kiterjesztő diplomáját, ám e jogok konkretizálásának elmaradása miatt a Szegedi Kamarai Felügyelőség nem tekintette az oklevelet teljesnek. Így a lakosságot továbbra is jobbágyként kezelték (Farkas, 1985: 87).

Következő lépésként a tanács panaszt emelt a Királyi Kancelláriánál a helyi kamarai felügyelő, Cometh ellen a város kiváltságainak megsértése, a polgárok zaklatása miatt. Egyben kérte, hogy a kormányszék a város kiváltságait Buda és Székesfehérvár módjára adja ki. Különböző hatóságok foglalnak állást az ügyben és mindegyik (a Kancellária, a Haditanács, Eleonóra, az özvegy régens) kíméletre szólítja föl a Kamarát. Sőt, a királyné egyben elrendeli, hogy – amennyiben érvényesek – tartsák meg Szeged régi jogait. Már csak egy lépés volt hátra a szabad királyi városi jog visszaállításáig: az 1710-i szabadalomlevél kiegészítése a város régebbi jogainak fölsorolásával. Gróf Herberstein városparancsnok és Cometh kamarai felügyelő még ugyan sokat kellemetlenkedtek 1711-12-ben (italmérés, húsmérés katonatisztek kezébe adása, a bánáti [akkor még török oldalról] való tiszai átkeléshez saját kiadású útlevelek kényszer-kiváltatása), de III. Károly 1712. február 2-án kelt leiratában Szeged követeit meghívta a koronázó országgyűlésre az egységes, új kiváltságlevél megadásának kilátásba helyezésével. Végül az 1713. május 13-i ülésszakon a rendek kimondták: Szeged szabad királyi városi jogait a török megszállás okozta másfélszázados jogszünetelés nem csorbította. Ezzel az országgyűlési nyilatkozattal a *„Tekintetes Karok és Rendek"* Szeged város szabad

királyi jogait elismerték és törvénybe iktatását elfogadták. A régi újszerzeményi ajánlat (Szeged népe kérje kollektív fölvételét a Határőrségbe, mert így csökkennének a terhek, a hadi státus pedig nagyobb jogvédelmet ad, mint a kiváltságlevél) végképp elúszott, ellenben az 1715. évi 37. törvénycikk becikkelyezte Szeged kiváltságait, a 107. törvénycikk pedig leszögezte: *„a karok és rendek Szeged városát volt rangjába, szabad királyi városi jogállásába ismételten visszafogadhatónak határozzák meg"* (Farkas, 1985: 88-89).

A szabadalmas diploma

Fönti törvény végrehajtása azonban a közben kirobbant török háború miatt késett. Így III. Károly csak 1719. május 21-én adta ki a Szeged város jogait és kötelességeit tartalmazó díszoklevelet. A rangból részben közjogi, részben magánjogi természetű jogok és kötelességek származtak. Legfontosabb közjogi kiváltsága volt, hogy Szegedet, mint az ország 4. rendjének tagját, valóságos nemes embernek tekintették, az országgyűlésre *„regalissal"* (királyi meghívó-levél) hívták meg. Saját területén földesúri jogok illették meg, azaz senki más földesurat elismerni nem tartozott a királyt kivéve, eladni vagy elzálogosítani nem lehetett, s nemesi jogállásából következett, hogy a tanácsot és a polgárok egyetemét az ország igazi, kétségtelen nemesének tartották (Csizmadia, 1940: 63).

A nemesi jogállásból következett továbbá, hogy területén kívül is földbirtok ura lehetett (Tápé, Kistelek), s gyakorolhatta a földesúr hasznos jogait (pusztabérlet, legelőhasználat, szántóföld- és réttulajdonlás). Tápé földesuraként Szeged küldöttei elnökölték a falu tisztújítását, s a megválasztott bírót is a szegedi tanács erősítette meg. Röszke esetében még közvetlenebb volt a város irányító szerepe, mert a tanács egyszerűen megbízott 3 helybeli lakost a falu igazgatásával (Vincze, 1942: 9). Tápé és Kistelek lakói 1848-ig jogilag úrbéres jobbágyok. A szőregi uradalom 1781-1831 között Szeged földesúri joghatósága alatt állt különböző jogállású néppel: Szőreg, Gyála, Újszentiván úrbéres jobbágy, Rábé és Térvár szerződéses kertész, Ószentiván árendás kertész, Újszeged csak házhellyel bíró, gyalogrobottal és cenzussal tartozó letelepült zsellér státusban. Hivatalos adatok szerint 1773-ban Újszegeden 14 háztelek volt (Máté, 2014: 16).

Megillették a várost a királyi kisebb haszonvételek (borkimérés, korcsmáltatás, húsmérés, malomjog, téglaégetés, sörfőzés, stb.), melyek egy része ma is megvan, mint a földbirtoktól elválasztott önálló államhatalmi jogviszony. Közülük a XVIII. században legértékesebb a bormérés volt, mert az számított a lakosság fő jövedelemforrásának. Jóllehet a polgár egyhuzamban legföljebb pár hétig mérhette saját borát. Szeged a téglaégetési jövedelmet maga élvezte, a téglaégető kemence a városé volt, az égetésért jövedelmet húzott. A malomjog helyzete sajátosan alakult, mert a diploma elismeri a magántulajdonú malmokat, de a város díjat szedhet utánuk.

A közügyek szabadságát elsősorban a szabad bíró- és tanácsválasztás, illetve a kegyúri jog garantálta. A városi önállóság alapja, hogy a bíró a 12 fős esküdt-testülettel gyakorolta a joghatóságot. Az esküdtek kollégiuma gyűjtőnéven: szenátus. E tanács állandó, azaz életfogytig választott tagjai a nem hivatásos tanácsnokok, akiket a Szent György napján tartott tisztújításkor helyeztek hivatalba, *„az erényre és értelemre alkalmasabb egyének közül"*. A város és a várparancsnokság korábbi súrlódásai indokolták még 1723-ban is a következő önérzetes megjegyzést a tanács részéről: *„mert ámbár szűrkankóban járunk, azzal nem vagyunk parasztok, hanem privilegiatus polgárok"* (Bálint, 1959: 55). Polgárnak lenni rangot jelentett, épp ezért a tanács óvatos volt a polgárfölvételeknél. Nem találta elégnek a polgárosítási díj (24 Ft) lefizetését, vizsgálatok alátámasztotta erkölcsös előéletet, anyagi fedezetet és két polgár ajánlását (mint morális kezességet) írt elő a jelentkezők számára. Polgárlevél nélkül viszont a céhek sem fogadtak be senkit, a közéletre való hatásgyakorlásra sem lehetett jogosultságot szerezni. A polgárrá nyilvánításkor még esküt kellett tenni: ha nőtlen, rövidesen megnősül, másrészt nem csinál semmiféle adósságot. E kettővel elejét lehetett venni annak, hogy a város, mint erkölcsi kezes, valamelyik polgára miatt kénytelen legyen a hitelezőt kielégíteni. Nem véletlen tehát, hogy 1828-ban Szeged népességéből (32 000 fő) 1373 fő a polgárjogú lakos, ez az adózók alig 1/4-e. Ugyanis a gyakorlat az volt, hogy a meglévő kiváltságok ellenére csak azok igyekeztek polgárjogot szerezni, akiknek erre föltétlen szükségük volt, mint pl. a mesteremberekeknek (Farkas, 1985: 501). A többiek a kiváltságok-nyújtotta előnyöket mérlegre tették annak terheivel.

Városszerkezet és igazgatás

A királyi kiváltságlevél a modern közigazgatás szükségességét is maga után vonta. A város igazgatási központja a török időkben Alsóváros volt, ott állt a tanácsháza. Viszont a megyeháza (Provinzhaus) a török időkben a mai szerb templommal szemben állt ideiglenes megyegyűlések színhelyeként. Vagyis Csongrád megye központja is a városban működött, ha nem is állandó jelleggel. A városháza viszont a török után a központba került, mert a régi palánkban a bevándorló lakosság szaporodásával már nem volt megfelelő hely. Az új városháza a nyugat felé való terjeszkedésnek mutatott irányt. Erre az építkezésre más szempontból is szükség volt. Mint láttuk, a város ebben az időben sokat küzdött önállósága, sajátos fejlődésének biztosítása érdekében a várbeli katonai parancsnoksággal. A közigazgatás megsokasodott feladatainak ellátása mellett már tekintélyének védelmében is gondoskodnia kellett egy reprezentatív jellegű városházáról. Ez – az akkor még vízjárta mocsaras részen, szemben a várral – 1728-ban egy katonai mérnöki terv alapján föl is épült. Az Eugenius árka is nyugat felé, épp a tanácsház körül terjesztette ki a Palánk területét. A bevándorló német lakosság itt telepedett le. Egy 1739-es tervrajzon a régi Palánknak „Raitzenstadt", a frissen megszállott területnek „Deutsche Stadt" (Külpalánk) volt a neve. A kifejezések domináns arányra utalnak, egyébként itt is-ott is vegyesen laktak. A szerbek, bunyevácok a török időkben kezdenek betelepedni, de bevándorlásuk a tiszai határőrvidék megalapításával éri el csúcspontját. Az Eugenius árkával körülhatárolt terület a régi Palánkot négyszeres

nagyságúra növelte, s így igen sok értékes beltelek képződött. A 18. sz. közepére már kialakult a mai Klauzál tér déli vonala, s bontakozik a Kárász, Kígyó és a Háromkorona utca (Máté, 2014: 16).

Miközben megnagyobbodott a két külváros is, kialakult Szeged legelső újkori városrésze, Rókus. Ott 1731-ben kezdődtek el a házhely-kiosztások. A város népfölöslege, illetve a bevándorló idegenek szegényebb rétege telepedett itt meg. Törzslakossága leginkább Felsőváros, kisebb részben a Palánk és Alsóváros szegény népéből került ki. Vízjárta föld volt, ami miatt a terület nem alkotott összefüggő települési egységet. A szegénységgel küszködő lakosság új, céhes képesítéshez nem kötött, de a városi fejlődéssel szükségessé váló iparágakat teremtett meg: megjelent a juhászat és cincárság (birkavágó mesterség), a sziksósöprés, amiből jött a szappanfőzés. A 18. század végén föllendülő kukoricatermesztés nyomában a disznóhízlalás, a húsipar válik Rókus nevezetes foglalkozásává. Ez fejeződik ki a Kukoricaváros ragadványnévben (Bálint, 1959: 62).

Átrendeződtek az utak is. A régi Palánk főutcájától (Oskola) nyugatabbra került Szabadkai kapun át a Széchenyi térre vezető Kárász utca alakult ki. Az 1776-ból való Balla-térkép mutatja, hogy Szeged az 1713-as lakott terület 2,5-szörösére terjedt. Ezzel párhuzamosan 1776-ra Felsőváros és Alsóváros elérte az Eugenius-árkot, vagyis a mocsárból kiemelkedő földhátak kezdtek összefüggő városterületté állni. Az észak-déli, tehát a Tisza vonalához igazodó kiterjedés meghaladta a 6 km-t, míg a kelet-nyugati vonal 2 km hosszú volt. Ez megfelelt az ebben az irányban formálódó Rókus Tiszától mért területi távolságának (kb. 2 km). Fontos szerkezeti sajátosság rejlik a térkép föltüntette házszám (2985 db), illetve az 1787-es népszámlálás házszám adata (4043 db) mögött. A különbség oka, hogy a népszámláláskor a külterületet is Szegedhez számították, míg 1776-ban a térkép a megszilárdult telekjogot szemléltette, ami alapján megindult a polgárosodás, s Szeged igazi városi jelleget öltött (Máté, 2014: 17). A különbséget az is magyarázza, hogy Szeged egykori kertesváros jellegéből adódóan a pusztának nem volt állandó lakossága, mert télire beköltözött a pusztai nép a városba, lakóházába.

Új városszerkezeti elemnek tekinthető, hogy a Dugonics utcában 1766-ban egy német és magyar iskola működött. Már a várparancsnokság (1686-1715) is erősen támogatta a bevándorló idegenajkú, főleg német elemek beköltözését, akik hamarosan polgárjogot szereztek Szegeden. Belgrád török kézre jutása után (1739) tovább gyarapodott Szeged német lakossága onnan idevándorolt iparosokkal, kereskedőkkel. Mindez hasznára vált a város gazdasági fejlődésének, közművelődésének nem kisrészt iskoláztatásuk révén.

1766-ban nyílt meg a Dugonics téri búzapiac és a Palánk új kapuja, amely a Kálvária-hegyre vezetett rá. Az 1720-ban megszerzett plébániai és oktatási jog birtokában a piaristák a Szent Dömötör templom mellett alakították ki rendházukat és iskolájukat, de 1793-ban elkezdődött új iskolájuk építése is az Oskola utcában. Ezzel, s az 1800 utáni új városházával, valamint a rókusi közkórházzal szépen gyarapodott a modern középületek száma. Sok új, a polgárosodó élethez tartozó épület jelent meg társadalmi szinten is, mint pl. a klasszicista Sulkowski-ház vagy Szeged legrégebbi lakóháza, a régi megyeházának helyet adó Török-Damján-ház (Oskola utca). Az épített kultúra polgári iránya ellenére még a 19. század elején is a házak 1 családot befogadó, földszintes, nádtetős vagy zsindelyezett, a házvégekkel utcára néző, melléképületekkel egybeépített, sár anyagú és földpadlós épületek voltak (Máté, 2014: 17).

Az 1799-es céhlevél rajzolata barokkos templomokat, jól megépített házakat, gazdag növényzetet, Tiszán úszó nagy hajókat és hajómalmokat mutat, tehát a gyarapodó város új adottságait és épített alkotásait számszerű növekedésében, rendezett elhelyezkedésében, élénk gazdaságú forgalmi hely jellegében kapcsolja egybe.

Szeged életére jelentősen hatott központi helyzete. Először Nádasdy László püspök szerette volna (1711), hogy Szeged – a viszontagságaiban is jelentős város – legyen a Csanádi Püspökség székhelye. Sokat kellett harcolnia a katonai parancsnoksággal, a bécsi hatóságokkal, de még a város tanácsával is, amely azt hitte, hogy a püspöki tized kivetése újabb teher lesz a szabad lakosság vállán. 1718 után az egyházmegye újra elérte középkori kiterjedését. Ez reményt jelentett a szegedi székhelyre, de Nádasdy halála utána a püspökség végül Temesvárra került (Bálint, 1959: 51). Csongrád megyében a közgyűléseket a megye újjászervezése után, 1723-tól Szegeden tartották, majd fölváltva a megye városaiban és községeiben. Állandó székhely hiányában Szeged tett 1758-ban javaslatot arra, hogy a *„Nemes Vármegye háza"* ne Csongrádon, hanem városunkban épüljön föl. Az érvek között szerepelt: 1/ Szeged nem csak királyi város, de *„oltalom alatt áll"* (azaz erődítése van), mely nagyobb ellenséges támadás ellen is *„bátorságot"* (biztonságot) nyújt; 2/ míg Csongrád *„csak az uraságnak tetszőleges időig bírja a pusztákat"* (népesedésének alapját), addig *„Szeged városa kiváltsággal bírja széles pusztáit"* (vagyis a népesség növekedésének tág határai vannak); 3/ ha Szegeden lesz a megyeháza, *„a gyűlésekkel járó alkalmatosságokat illendőbb jó móddal lehet a királyi városban biztosítani, embereket piacra, vendégfogadókra és a maguk erszényére igazítani."* Vagyis: *„Díszesebbnek tetszik királyi városban, mint paraszt helyen nemes vármegye házán lenni"* (Blazovich, 1985: 233-234).

Ennek ellenére a főúri érdek (Károlyi Sándor) a jelentéktelen Szegvárra helyezte a megye központját. Pedig a vármegye területén egyedül itt voltak értelmiségi, népjóléti és egészségügyi intézmények (kórház, patika), orvosok, vendégfogadók. Itt volt gimnázium a maga színes társadalmi vonzerejével, könyvkultúrájával. Itt kapott helyet a sókamara és szolgált a helyőrség részben idegen, de európai műveltségű tisztikara. Mindez alkalmassá tette volna Szegedet a megyei közélet kibontakoztatására. A vármegye döntésében közre játszhatott a felvilágosodás eszményeitől, Szeged ezirányú kisugárzásától való félelem is. A döntés hátrányos volt Szeged további városképi és társadalmi fejlődésére, miközben Szegvár nem látta hasznát, mert ott hiányoztak a városiasodás föltételei. A saját erejére

támaszkodó város így, a maga emberségéből volt kénytelen a török hódoltság kényszerű mulasztásait helyrehozni, egyben a művelődés korszerű formáit meggyökereztetni. Az elmaradt lehetőségek mérgelésével megállapíthatjuk, hogy a szegedi barokk alkotásai annál derekasabbak, mert itt egy polgárváros önérzetes erőfeszítéséiről van szó, amelyet a feudalizmus a maga anyagi erejével nem támogatott. Így aztán Szeged a maga bontakozó energiáival ha kissé lassabban is, de annál biztosabban illeszkedett bele ismét az európai kultúra vérkeringésébe, korszerű stílusába. Eszményeit inkább a nyugati felvilágosodásból, a bécsi barokkból, saját népi hagyományaiból merítette, semmint korának hazai feudális szelleméből (Bálint, 1959: 53).

A határ kialakulása

A XVIII. századra Szegednek 200 000 holdas határa alakult ki. Mamuthatárának jelentőségét adta, hogy Szeged gazdasági életének alapját az állattenyésztés tette ki, így a város elsődleges feladata a legelőkről való gondoskodás volt. A régi rangjáért folytatott küzdelem párosult az egykori birtokok megerősítésének törekvésével. A Tápé és Vártó fölötti földesúri jog elismertetésével nem volt gond, Dorozsma és Szentmihálytelek azonban Szeged közvetlen szomszédságában elterülő kun puszta volt, s egyben kérdéses, hogy ezek Szeged ősi határait jelentették-e. 1702-ben I. Lipót zálogba adta a jászkun területeket a Német Lovagrendnek, s az új birtokos nem ismerte el Szeged Mátyás királytól kapott jogát a kun puszták közös legeltetésére. Orczy István, a jászkunok főkapitánya 1716-ban az állatállomány elkobzásával fenyegette meg a dorozsmai pusztán legeltető szegedieket. Bár a szabadalomlevél 1719-ben elismerte a város jogát a kun puszták közös használatára, hiába, mert még ez évben betelepítették Dorozsmát Mátra-vidéki jobbágyokkal. Innentől kezdve Dorozsma már nem puszta, hanem lakott falu, melynek házhely-tulajdonosai bitorlónak tekintették Szegedet. Az ebből keletkezett per 1737-ben azzal az eredménnyel zárult, hogy Szeged határait hitelesítették. Dorozsma elesett, mert a Jászkunkerület falujának maradt. De Alsó- és Felső-Csengelét a városhoz csatolták, keleti határának a már 1728-ban rögzített Tápé és Algyő-felőli vonalat erősítették meg. 1731-ben királyi adomány útján Kistelek, Röszke, Zákány és Csorva puszták birtokába jutott. Egy év múlva Szeged alsóvárosi határa Röszke hozzácsatolásával vált véglegessé, amikor a szerb határőrök korábbi jogtalan foglalását a demilitarizálás során fölszámolták (Farkas, 1985: 174-175).

A Temesközből 1718 után állami tulajdonba került Szőreg és vidéke, amelyet kincstári uradalommá szerveztek, s amely 1778-ban a Bánság megszűnése után Torontál megye része lett. II. József a kincstári birtokokat 1781-ben elárvereztette, köztük a szőregi uradalmat is, amely Szeged zálogos birtokába jutott. Szőreg azonban nem volt olyan úrbéres községe Szegednek, mint Tápé vagy Kistelek, mert csak a Kamara felügyelete mellett gyakorolhatta földesúri joghatóságát. Szőreg zálogbirtoka jelentősen hozzájárult Szeged fölvirágzásához a XVIII-XIX. század fordulóján (az 1781-1806 közötti házi kezelés alatt), mert a gabona, dohány és élőállat iránti kereslet fokozódása ugrásszerűen megnövelte a földesúri jövedelmet.

Utána magánbérlőké lett az uradalom, jóllehet Szeged a zálogidő (1831) lejárta előtt emlékiratot terjesztett a király elé. Ebben érveket sorolt föl annak igazolására, hogy miért lenne indokolt a szőregi uradalom tulajdonjogának megszerzése a város részére. A zálogidő alatt Szeged népessége gyarapodott, Újszegedet 1796-ban mezővárossá emelték, a temesvári országútként is használt szőregi töltést fölépítették. Jelentősége összefonódott az előzményként létesült, az újszegedi mocsarakat áthidaló, tölgyfa lábakon álló, több mint 3 km hosszú ún. százlábú híddal. Úgy a szőregi töltés, mint az ártéren átvezető híd a Bánság felé nyitott összeköttetést. Azt Magyarország Tiszán-inneni, Pest felé vivő részével kapcsolta össze mindkét létesítmény, állandósítva és stabilizálva az akkor még szekérrel és kocsival lebonyolított szárazföldi szállítást (Máté, 2014: 16).

Végül Szeged az uradalomból csak Újszegedet kapta meg 1836-ban, a többitől végleg elesett. Ellenben Újszeged lett Szeged harmadik jobbágyfaluja – ámbár Torontál megye területén, így a település oda is fizette a megyei adót. Hosszú ideig az Újszegedre települők csak házhelyet (fundus) kaptak, külső telket (szántót, rétet) nem. Ezért a betelepülők az úrbériség bevezetését, azaz önálló gazdálkodás lehetőségét kérték a tanácstól, az ezzel járó szolgáltatásokkal (korcsma, mészárszék, stb.).

Így összességében Szeged 200 000 hold birtoklású határt mondhatott magáénak a XVIII. század végére. Ehhez párosult a városi lakosság személyes szabadsága, jobb minőségű szántókat, kaszálókat foglalhatott le magának, a legelőn pedig korlátlanul legeltethette állatait. Kialakult az övezetes határhasználat az állattartás érdekét szolgáló beosztással. A városhoz legközelebb eső területek és réti földek a Tisza és a Maros árterében mindvégig (1848-ig) a város tulajdonában maradtak, és minden évben kiosztották (nyilasok) az adózók között nádvágás és fűkaszálás céljára. Szegedet ezen kívül magánbirtoklású szőlőhegyek (pl. Franciahegy) és kertek (pl. Bánomkert) vették körül. A városból kifelé haladva ezen belső kultúrsávon túl húzódott a határ első övezete, az ún. nyomás, az igás és kezes jószágok legelője, városrészenként (alsó, fölső, rókusi) tagolódva. A belső legelőt a felső és alsóvárosi szántók övezete követte, az ún. *„Feketén"*. Szántóföldi művelés a hatalmas területhez képest elenyésző hányadot tett ki: 1785-ben 185 000 holdból 7%-ot, 13 000 hold található magánbirtokosok használatában. A harmadik övezetet a szállásföldek alkották, amelyek 2-3 mérföldnyire (10-20 km) feküdtek a várostól, mind *„tiszta homokság"* –írták róla–, s közel 73 000 holdra rúgott. A szállásföldek az 1710-es években még nem tanyát, nem földműves telepet jelentettek, hanem a legelőt és födelet a jószágoknak. Az első időkben még dívott az ingyenes fölosztás, később, 1750 tájékán a közbirtokból, pusztából már csak illő áron lehetett saját részt szerezni.

A magántulajdonban levő szállásföldeket a pusztai legelők bérlete követte mint külső vagy 4. övezet. Ez Szeged határát „V" betűs alakban két nagy részre osztotta: egyik szára alsó, a másik fölső pusztára terjedt ki. Távolságuk a várostól elérte a 4-5 mérföldet (30-40 km-t), s korszakunkban végig városi tulajdonban maradtak.

A tanács 1743-ban megtiltotta a közlegelő rovására történő további szántó- és kaszálófoglalásokat, s ezzel az örökföldtulajdonosok bővülését (Farkas, 1985: 183-187). A város földterülete igen becsessé vált, ami magyarázza Szeged vonakodását a puszták benépesítésétől. Csak fölsőbb (kamarai) utasításra járult hozzá Kistelek telepítéséhez (1776), s ezzel mintegy 12 000 kh-t engedett át a jobbágyoknak a fölsőtanyai pusztából. A puszták fönntartása ugyanis egyformán érdeke volt földesúrnak és parasztnak. Egy-egy gazda vagyoni állapotát döntően az állatállomány nagysága határozta meg. Az örökség kiadásának, a házasságkötésnek fedezete az állatállományba invesztált tőke volt. Ez indokolta a civisek ragaszkodását a közlegelők fönntartásához. Azonban a népesség növekedése sokáig nem tolerálhatta ezt az érdeket. Míg a szállásövezet (tanyák) mérete folyamatosan nőtt, de ezen belül a szántók aránya nőtt a legintenzívebben (ötszörösére), mert a lakosságszám gyarapodása együtt járt a gabonaszükséglet emelkedésével. Ezt az állandósult keresletet csak a szántó növekedése ellensúlyozhatta, arra viszont csak a tanyaföldeken nyílt mód, mert ott nem volt jogi akadály, mint a közösségi gazdálkodás alá eső belső területeken (Farkas, 1985: 188).

A fejlődés tényezői

A fejlődés legfontosabb eleméről, a földről volt már szó. Jelentőségét abból a sajátos szegedi hagyományból merítette, hogy itt a nyomásos (közösségi) gazdálkodás nem nyert teret, ellenben az egyéni birtoklásnak a törökkorig visszamenő gyökerei voltak. Egyebek között ez a helyzet is elősegítette a kertkultúra fontos növényének, a dohánynak a termesztését a XVIII. század végén. Olyannyira, hogy a szegediek az ország első termesztői közé tartoztak. A dohánytermelés indította útjára a délvidéki kirajzást (*„szögedi nemzet"*) 1730-1860 között, hozzájárulva ezzel a török utáni lakatlan térségek benépesítéséhez. Mivel sok kiköltöző megőrizte szegedi lakhelyét is, Szegednek továbbra is fizettek adót, gyarapítva a város bevételeit. Mindeközben erős differenciálódás vette kezdetét a város társadalmán belül: vagyoni felhalmozódás egyik oldalon, napszámból élő háztulajdonosok és nincstelenek a másik oldalon. A szociális feszültségek levezetésének egyik módja a folyamatos kiköltözés volt: miután a XVIII. század közepére Szegeden a szabad földek elfogytak, addig a szomszédos kincstári és magánföldesúri pusztákon még bőven állt rendelkezésre lakatlan terület.

Szegeden elsőként a röszkei határrészen terjedt el a dohánykertészet, de megjelent a szállásövezetben is árendás kertészek révén. A dohány térhódítása a gabona rovására történt, ezért a tanács a dohányföld minden holdjára tizedváltságot vetett ki – azonban még így is megérte a kertésznek, mert az átlagosan 4-5 holdas dohányföld utáni tiszta jövedelem tizenkétszer volt nagyobb a gabonáénál (Farkas, 1985: 233-235). De az ebből befolyt adó is tetemes összegre rúgott.

Mint szabad királyi város, Szeged élvezte a *„caducitas-jogot"* (szállományi jog), miszerint a magtalanul elhalt családok örökösének számított. E mód a városi vagyon növelésének egyik forrása volt.

A társadalom polgárrétegeit a kézművesek és kereskedők adták. Az idegenek főleg a céhes kézművesiparban, míg a törzsökös szegedi nép a céhszerű képesítéshez nem kötött iparágakban keresett lehetőséget. Így a Délvidék híres dohánytermelésében úttörő és végig vezető munkát végzett. Maga a város a tiszai és marosi vízi úton való uralmával hamarosan a középkorihoz fogható közgazdasági és ennek nyomában szellemi középponttá vált: postahivatalt kapott 1717-ben, valamint megkezdte működését a szegedi országos sókamara is (1711). Ezzel kapcsolatosan föllendült a vízi és szárazföldi fuvarozás, amely a javak nagyarányú cseréjét tette lehetővé és a várost a zárt népi önellátás világából fokozatosan kiemelte. A faipar is hatalmas lendületet vett, főleg a Tisza felső vidékéről ereszkedő tutajok révén: a szegedi vásárokra a legközelebbi erdővidékekről sok szekeret, kocsit, ekét, bútort hoztak. A tiszai faeresztés nyomán kezdett kibontakozni Szegeden is a hajóácsipar (superek készítette gabonáshajó, vízimalom), asztalos, zsindelyvágó, talicskakészítő ipar, amely kinőtt a helyi keretekből. A táj népi szerszámkultúrájára ekkortól lett jellemző a fa.

A barokk világ felépítésében kiváló részük volt az újjászülető céheknek. Tagjaik az első időkben jórészt bevándorolt németek, kisebbrészt a fölvidékről, a hazai barokk szülőföldjéről idevándorolt magyarok. Ezek a mesterek (asztalosok, ácsok, kőművesek, kékfestők, gombkötők, órások, muzsikusok) a barokk stílus formáit, a nyugati ízlés organikus elemeit hozták magukkal, amelyek hatással voltak a házformákra, berendezési és viseleti kultúrára, ugyanakkor alkalmazkodtak a helyi társadalom kultúrájához is. A helyi ízléshagyomány és a behatoló nyugati barokk stílusdivat, a céhes formavilág párhuzamos fejlődése és egyben cseréje, kiegyenlítődése is megfigyelhető volt. A viseleti iparban a 19. század végéig elvált egymástól a magyar, illetve német szabómesterség; a magyar-német tímár-; a magyar-német szűcs-; illetőleg a bocskoros, papucsos mesterség a német cipésztől. Elvált egymástól a háziiparként régebben űzött vászonszövés, illetve a bevándorolt kékfestőipar is. A magyar mesterségek elsősorban a színmagyar, paraszti sorban élő polgárságnak, főleg Alsóváros gazdatársadalmának, a népesedni kezdő szállások pásztorainak, továbbá a halászoknak és vízenjáróknak dolgoztak, akiknek élete, munkája jórészt kint a szabadban telt el, s akiknek az időjáráshoz és a fizikai foglalkozáshoz (vagyis a helyi környezethez) alkalmazkodó, kiérett viseleti hagyományuk volt. A német jelzővel illetett szakmák a műveltebb iparos, kereskedő, hivatalviselő réteg finomabb igényeit elégítették ki és a nyugati ízlés beáramlását tükrözték. Például ezt a párhuzamosságot mutatja a házépítés: annak ősi technikáját, egyszerű formáját őrizték és a szegényebb lakosság szükségleteit elégítették ki a barkácsoló, céhbe nem tartozó ezermesterek: házrakók, falverők, tapasztók; míg a polgári jólét és műveltség kibontakozásával együttjáró művészibb, differenciáltabb fokozat anyagokban és formákban megmutatkozó, európai igényeit a céhes kőművesség szolgáltatta (Bálint, 1959: 55-57).

A városi céhek nagyrésze kezében tartotta szinte az egész Délvidéket (kötélverő, lakatos, puskaműves, pék, borbély). E céhekben, s rajtuk keresztül Szeged politikai és közgazdasági életében is hosszú ideig a bevándorolt németeknek volt jelentős szavuk és helyzeti előnyük. Ezt a javukra billenő különbséget a bennszülött magyarság

a 18. század végére kezdi kiegyensúlyozni. A törzsökös szegedi nép főleg a szabad iparágakban helyezkedett el: halászat, hajózás, hajóépítés, molnárság, szappanfőzés, dohánykertészet, később paprikaipar. A két folyamat a század végén egyesült; a város gazdasági élete ezen a ponton már rohamosan haladt az önellátás világából a modern társadalmi munkamegosztás és a mezőgazdasági kapitalizmus felé.

A korszak záróakkordjaként foghatjuk föl Vedres István szegedi teljesítményeit, melyekkel előkészítette úgy műszakilag, mint társadalmilag a következő évszázadot. A tervei alapján épített tanácsháza alapkövét 1799-ben rakták le. Az ez alkalomra írt *Hármas Kistükör* versezetben mondja el a város földrajzi viszonyait, küzdelmes múltját, rajzolja meg társadalmi képét, gazdasági erőfeszítéseit. Találó szavakkal mutat rá az állattenyésztés, a dohánytermesztés, kertészet, faipar és a víziközlekedés rohamos fejlődésére csakúgy, mint Szeged virágzásának tényezőire. A felvilágosodás ökonomikus szelleme árad soraiból: a város páratlan föllendülése messze túlhaladja a rendi állam viszonyait, feudális előítéleteit és gazdasági kötöttségeit (Bálint, 1959: 83). Az 1808-ban fölépült tanácsháza stílusában, gondolatiságában is egy új korszak nyitánya: a klasszicizmusé és a polgárosulásé.

Felhasznált irodalom

Bálint Sándor (1959): *Szeged városa*. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.

Blazovich László (szerk) (1985): *A honfoglalástól a polgári forradalom és szabadságharc végéig - Csongrád megye évszázadai.* Történelmi olvasókönyv 1. Szeged: Csongrád Megye Tanácsa VB Művelődési Osztálya – Csongrád Megyei Levéltár.

Blazovich László (szerk.) (2014): *Magyar Várostörténeti Atlasz 3.* Szeged: Csongrád Megyei Honismereti Egyesület

Csizmadia Andor (1940): *A magyar városi jog*. Kolozsvár: k.n.

Farkas József (szerk.) (1985): *Szeged története 2.* 1686-1849. Szeged: Somogyi-könyvtár.

Kenéz Győző-Szakály Ferenc (1984): A szegedi Palánk-városrész 1697-es telekkönyve. In: Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből VIII.* Szeged: Csongrád Megyei Levéltár, 29–159.

Máté Zsolt (2014): Szeged 16-18. százada. In: Blazovich László (szerk.): *Magyar Várostörténeti Atlasz 3.* Szeged: Csongrád Megyei Honismereti Egyesület.

Reizner János (1899-1900): *Szeged története IV.* Szeged: Szegedi Szabad Királyi Város közönsége.

Vincze Sándor (1942): *Szeged város gazdaságpolitikája a XVIII. század első felében*. Baja: Kézirat.

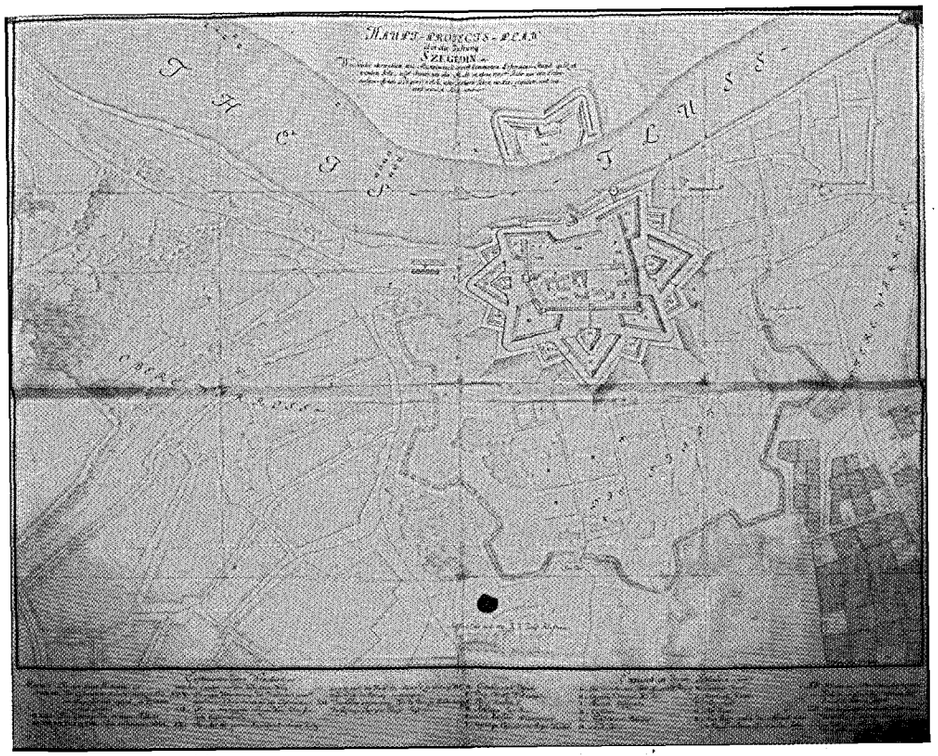

A szegedi erőd térképe, 1644. (G I h 3216)

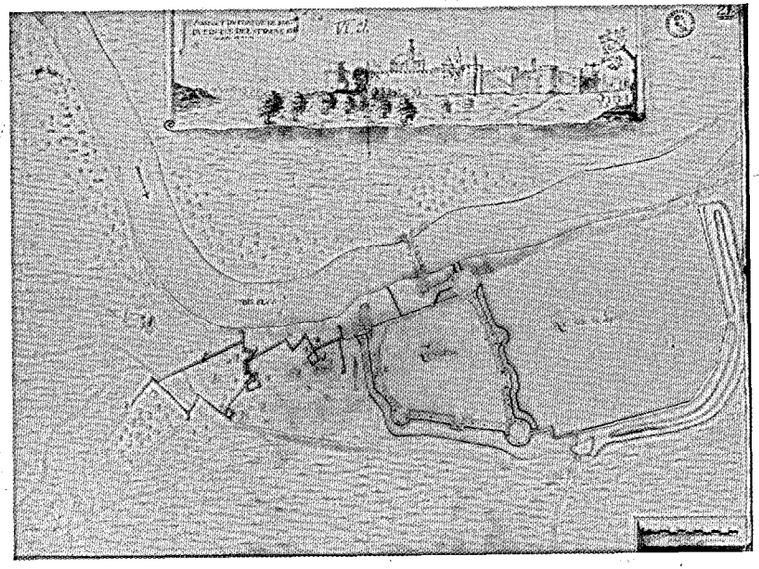

A szegedi vár látképe és alaprajza 1686-ból. (G i h 203)

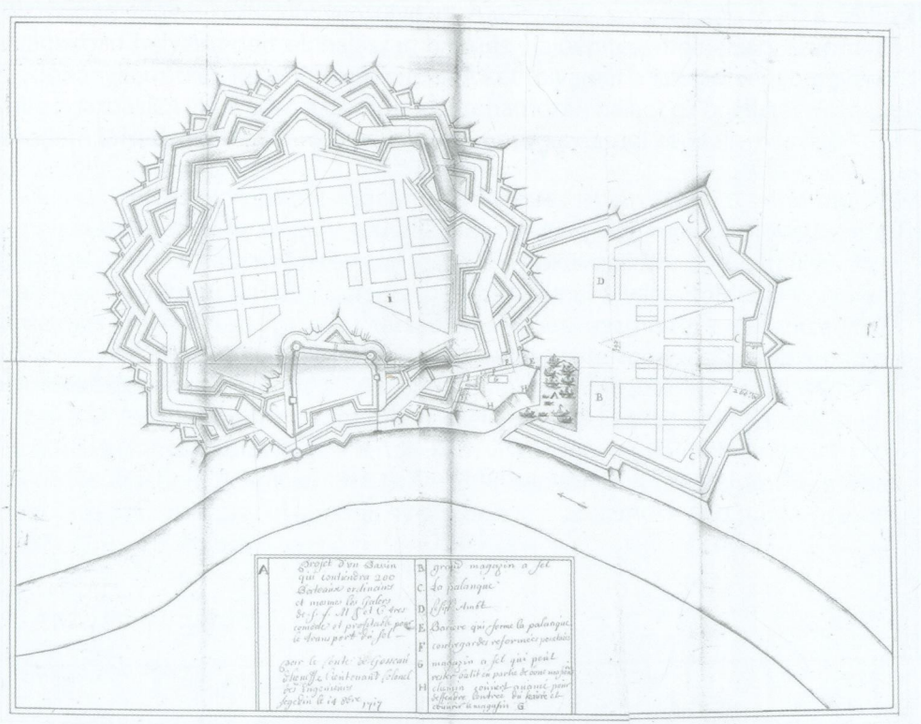

A szegedi vár erődítési terve, 1717. (G I h 3373)

Szeged 1799-ben a Tisza bal partjáról tekintve (Régi céh levél fejléce). (MFM c_4_2)

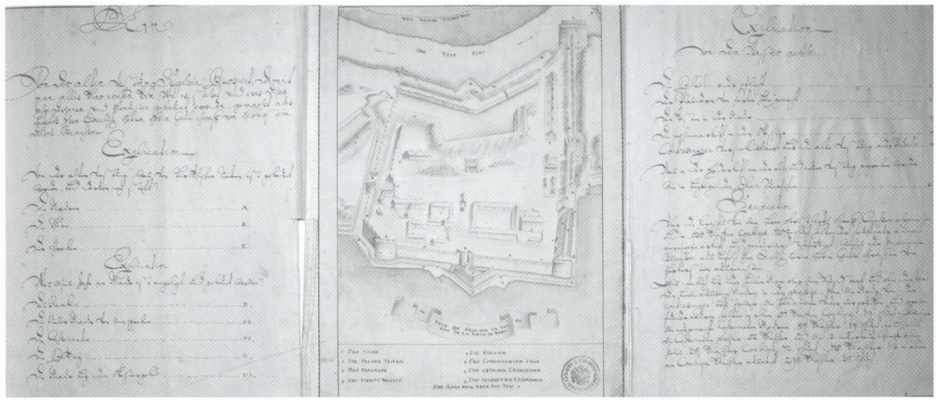

A szegedi vár alaprajza leírással. (G I h 3371)

Rákfarkas sisak a XVIII. századból (MFM T.202.169.1.)

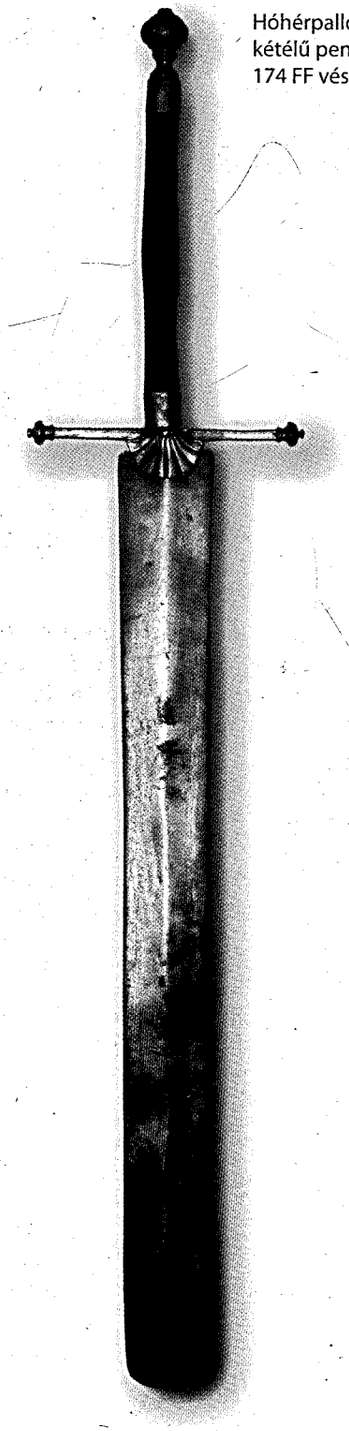

Hóhérpallos a XVIII. századból. Egyenes, kétélű pengével. A penge felső részén 174 FF vésett írással. (MFM T.74.46.1.)

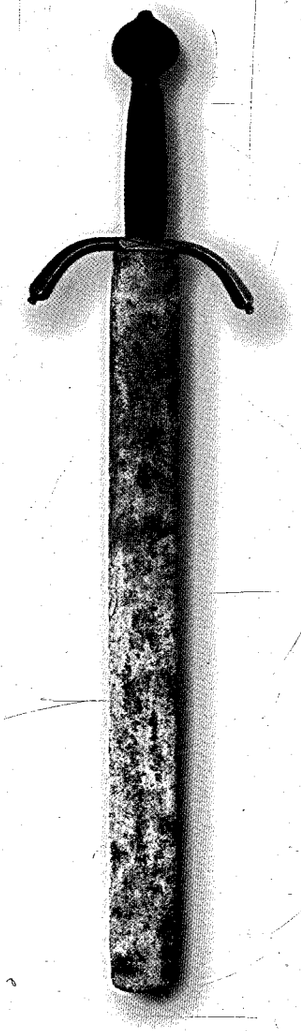

Hóhérpallos a XVIII. századból. (MFM T.74.47.1.)

A szegedi vár bontása. A vár helye és szerepe a szegediek gondolkodásában

Horváth Ferenc

A nagy Víz még el sem tűnt a város utcáiról, amikor 1880. május közepétől 1882 őszéig teljesen lerombolták a legalább 600 éves múltra visszatekintő szegedi várat, az Alföld legnagyobb középkori eredetű téglavárát, amely néhány nappal korábban még sokszáz szegedinek adott menedéket a pusztító ár elől. Egyes részeit már 1876-tól lebontották, például a vízibástya és a vár délkeleti sarka közötti falszakaszt, valamint 1878-ban a nyugati kapu melletti térparancsnoksági épületet.

Plohn Illés közvetlenül az árvíz idején készült művészi felvételei, majd 1881-ben a várbontás előtt, a városvezetés fölkérésére a Lauscher Lipót készítette fényképsorozat hűen megörökítette az építmény utolsó pillanatait.

Legelőször a délnyugati tömböt rombolták le a saroktoronnyal és az egykori – középkori – királyi/úri ház (palota) maradványával (1. kép), majd a keleti (2. kép) és északkeleti kazamatasor, az úgynevezett *Zwinger* (3. kép) következett. Ez után a déli kaputorony az előtte álló tűzérlaktanyával (4. kép), majd a Vízitorony (5. kép), a helyőrségi kaszárnya és az utoljára hadapródkaszárnyának használt egykori parancsnoki épület (6. kép), az akkor már jó ideje raktárként használt vártemplom (7. kép) és az északnyugati és nyugati (8. kép) várfalak következtek.

A *Hon* című hírlap 1881. február 11-i száma a következőképp tudósít: *„A vár bontása szépen halad előre; délutánonkint tompa moraj hallatszik a vén fészek környékén, az erősebb falazatokat a munka megkönnyítése czéljából dynamittal robbantják szét, azután forog csak százával a csákány. A vár egy részének lebontására vállalkozók szép összeget sepernek be a falakból kiszedett ép téglákból… E vállalat tehát mint látjuk, jól kifizeti magát. S így a városnak is szép jövedelme lesz, akkor, midőn majd saját felügyelete alatt fogja majd szétbontani a vár megmaradt nagyobbik részét."*

Bár a bontás nagyrésze már 1881 végére elkészült, a munka még jó ideig tartott. Alapfalait ugyanis egy méter mélységben kibányászták, tégláit az újjáépülő Szeged palotasora nyelte el. A kikerülő tetemes mennyiségű törmelékkel és földdel a környező utcákat és a Rudolf teret töltötték föl. Lechner Lajos följegyzései szerint a vár lerombolása összesen 63.319 Ft 90 krajcár költségbe került a városrendezéssel kapcsolatos 5.752.528 Ft 88 krajcár költségen belül. A lebontott vár értékes telkét magánbefektetőknek adták el, csupán egy színházépület és egy monumentális katolikus templom helyét tartotta volna meg a város.

Nem sokkal ezután Reizner János – a város volt főjegyzője, a Somogyi-könyvtár könyvtárnoka – az említett fényképfelvételeket gondosan számozva, s a lebontott vár alaprajzát is mellékelve bőséges magyarázat kíséretében megküldte az éppen 1881-ben megalakult Műemlékek Országos Bizottságának. Hiszen törvény, az 1881. XXXIX. tc. először írta elő a műemlékek védelmét.

A képeket nézve felmerül a kérdés, miért került sor erre a hatalmas munkával járó rombolásra. Szeged miért ragaszkodott a város egyik legősibb, legjelentősebb, az akkor mintegy hatszáz éves épületének lerombolásához? Ha erre kielégítő választ akarunk adni, meg kell vizsgálni, milyen kapcsolatban volt a városvezetés és a lakosság a várral az egyes korszakokban. Hogy a város, a lakosság és a vár – mint intézmény és mint városszerkezetet alakító objektum – viszonyát megértsük, legelőször is azt kell megnézni, kik voltak a birtokosai és milyen intézményeknek adott helyet.

A középkori vár és a város

Röviden vissza kell tekintenünk a legkorábbi időkig, azaz a vár valószínű felépítésének idejéig. Jelenlegi ismereteink – pontosabban Petrovics István kutatásai – szerint ez a 13. század utolsó harmada. Éppen az a kritikus történeti időszak, amikor a királyi vármegyerendszer és a várispánság végérvényes kettéválása után a királyi vármegyerendszer nemesi megyerendszerré alakult át. II. András, majd IV. Béla tatárjárás utáni birtokpolitikája, a királyi birtokok eladományozása a magánföldesúri hatalom, az arisztokrácia megerősödéséhez vezetett. Ilyen történelmi helyzetben jött létre a szegedi vár. A történetírás általában az 1241-ben elpusztult csongrádi ispáni vár szerepének átvételét látja ebben a mozzanatban. Nem véletlen, hogy a 12. század folyamán a megye legjelentősebb központjává fejlődött Szeged gyakorlatilag alternatíva nélkül kínálta ezt a megoldást, hiszen a város két fontos szárazföldi út (É-D, K-Ny) és két jelentős víziút (Tisza, Maros) találkozásánál fekszik; fontos tiszai átkelőhely (a Tisza 6-10 km-es ártere itt teljesen összeszűkül); egyházi központ (kalocsai érsekség főesperessége); királyi birtok; királyi sóközpont; megindult a preurbánus fejlődés útján; hospesei (vendégek, telepesek) Székesfehérvárral és Pesttel azonos városi jogokat kaptak 1242-47 között; 1282-től kezdődően több esetben királyi kongregáció, azaz országgyűlés színhelye; V. Istvántól kezdődően csaknem minden királyunk megfordult benne. A 15. században már a személynöki városok sorában találjuk. Ez azt jelentette, hogy peres ügyeikben királyi vagy királyi jelenlétet helyettesítő *személyes jelenléti bírósághoz* fellebbezhettek olyan ügyekben, melyek a király bíráskodása alá tartoztak.

Csongrád megyében a várbirtok és királyi birtok megmaradt, ez az egyik oka annak, hogy itt és a régióban nem került sor a tartományúri hatalom kialakulására. A legújabb kutatások szerint ugyanis az erdélyi vajda, Kán László – aki Erdélyben és Délkelet-Magyarország egy részén tartományúri hatalmat épített ki – birtoklása itt nem igazolható. A másik ok az volt, hogy a megye legnagyobb birtokosa, a Bor-Kalán nemzetség Károly Róbert hívének állt.

A Szegedre települt ispáni székhely a királyi politikai hatalom gyakorlásának is színtere volt. Ezért kezdetben a mindenkori szegedi várnagy viselte az ispáni (főispáni) tisztet is. Emellett a vár a szegedi régió királyi magánbirtokainak igazgatási központjaként is működött. A szegényes történeti források miatt a királyi vár (melyet a király általában *castrum nostrum Segediense*-ként említ az oklevelekben) és a királyi város (mely *civitatis nostre Segediensis*-ként szerepel a dokumentumokban) középkori viszonyairól szinte semmi konkrétumot nem ismerünk. Annyi bizonyos, hogy alapvetően a királyi hatalom – királyi magánbirtok – királyi város – nemesi megye viszony határozta meg ezt a kapcsolatot, egészen 1498-ig, a királyi szabad városi rang elnyeréséig. Ezután az előbbiek és a kollektív nemességgel felruházott város viszonya lépett előtérbe.

Kétségtelen, hogy a király mint földesúr, a kiváltságok biztosítása révén a város fejlődésének mentoraként szerepel a kapcsolatban. A nemesi megyeszervezetben a legnagyobb birtokos, a királyhű Bor-Kalán nemzetség kisebb középnemesi családjai a hangadók. Az alispán és három szolgabíró először 1327. október 6-i oklevélben tűnik fel. Ezzel a királyi vár mint intézmény és az annak helyt adó építmény a királyi sóközponttal szervesen illeszkedett a település életébe. A helyben lakók egy része a vár szolgálatában talált megélhetést. Ezt tükrözi az 1522-es tizedjegyzékben szereplő *Palotás* vezetéknév, valamint az igen gyakori *Huszár* (szolgáló nép) és a *Katona* (fegyveres szolga) családnév.

A gyakori királyi jelenlét, az ide összehívott királyi kongregációk, valamint a megjelenő országnagyok – hiszen az elzálogosítások esetében is a királyi környezet előkelőiről volt szó – pozitív ösztönzőként hatottak a város–vár-viszony alakulására. A királyi vár, illetve a hozzá tartozó adminisztráció jelenléte bizonyos biztonságot is nyújtott a városnak. Mindez hozzájárult egy jól követhető városfejlődéshez: először 1469-ben a három városrész jogi egyesüléséhez, majd 1498-ban a királyi szabad városi rang elnyeréséhez vezetett. Az külön vizsgálódást érdemelne, hogy ez a korszak beépült-e, ha igen, miként épült be a szegediek gondolkodásába, történéseiből mennyi maradt meg a közvélekedés szintjén.

A török félhold alatt

1526 mind az ország, mind Szeged életében döntő változást jelentett. A várnak és a városnak ekkor kezdődött meg több mint 300 évig tartó idegen hatalom alatti élete. A 143 éves oszmán uralom alatt a vár és a város viszonya érthetően ellenséges volt. Különösen igaz ez a Tóth Mihály hajdúinak 1552-es, szerencsétlen kimenetelű visszafoglalási kísérlete utáni időszakra, amikor a Palánk magyar lakossága vagy a török bosszújának esett áldozatul vagy – túlnyomórészt – Kecskemétre, Debrecenbe és Kassára menekült. Helyükre balkáni népelemek települtek: 1560-ra teljessé vált a népességcsere. Magyar szóval a Palánkban csak elvétve lehetett találkozni. Szeged török polgári és katonai centrum, a több megyére kiterjedő szegedi *szandzsák* közigazgatási központja lett. A várba többszáz fős őrség települt, így Szeged török katonai bázissá, a török hadak állandó felvonulási, gyülekező te-

rületévé változott. A lakosság szinte az élet minden mozzanata után adót fizetett, a mészárosok kivételével, akik, ha nem is önszántukból, a török postaszolgálatot látták el. Csak súlyosbította a kilátástalan helyzetet a magyar portyázó végvári katonák gyakori hatalmaskodása, pusztítása. Tehát a vár egyértelműen a megszálló török uralom, a kiszolgáltatottság jelképévé lett.

A császári sas árnyékában

A török alóli felszabadulás 1686-ban talán még szorultabb helyzetbe hozta a lakosságot. A várba állandó osztrák helyőrség települt, a város katonai és kamarai igazgatás alá került. Szakály Ferenc találó megjegyzése szerint török garnizonból császári garnizonná alakult át egy jó negyedszázadra. A császári csapatok egyértelműen megszállóként viszonyultak a városhoz. Az csak bonyolította a helyzetet, hogy a német helyőrség mellé a Palánk és a sáncok védelmére rendelt magyar huszárokból álló *nacionálmilicia* és az ide telepített rác határőrség is a lakosság terheit növelte. Lambion hadmérnök beszámolója szerint 1695-ben a Palánkot mintegy háromezer rác és magyar lakta. Az azonban egyértelmű, hogy a város közjogi helyzetének rendezéséig, a 18. század elejéig, a városban a német *kommandásé*, a vár katonai parancsnoké volt a döntő szó.

A katonaság mellett a kamarai prefektúra volt a város életének másik döntő meghatározója. A katonai és kamarai fennhatóság súlyos hatáskör- és tekintélyvesztést jelentett és szinte elviselhetetlen súllyal nehezedett a városra. A csaknem teljesíthetetlen adó- és robotszolgáltatások, a szünet nélkül átvonuló hadak és ellátásuk, a helyőrség túlkapásai és az állandósuló beszállásolások a szegediek számára a török időkénél is súlyosabb terheket jelentettek.

A Rákóczi szabadságharc idején a viszonyok még zűrzavarosabbá váltak. A sikertelen kuruc ostrom után a német várparancsnok, Globitz őrnagy alá besorozott magyar huszárok Rákóczi oldalára álltak, majd az Alsó- és Felsőváros magyar lakosságával és a ferencesek jó részével együtt elhagyták a várost. Rákóczi Kecskeméten és Gyöngyösön telepítette le őket. A vár ekkor is – mint a császári hadak bázisa – a Rákóczi-párti szegediek számára negatív tényezőt jelentett.

Az ellentétek a szabadságharc után Cometh kamarai felügyelő és Herberstein várparancsnok működése alatt csúcsosodtak ki. Ők és a városi tanács egymással versengve vádolták be egymást. Egyrészről a város ellenkezéséért, amellyel úgymond a „határvédelem hatékonyságát" veszélyeztették, másrészről a város jogainak megsértéséért és az osztrákok önkényeskedéséért. Az 1714 és 1716 között felépült Eugenius erőd munkálataihoz a város és környék kényszermunkásainak tömegét, a város téglaégető kapacitásának nagyrészét igénybe vették. A város azonban szívós harcot vállalva 1712-ben az országgyűlésnél érte el régi, még a középkorban megszerzett jogainak elismerését. Majd 1719. május 21-én – az 1543 óta függőben levő helyzete rendezéseként – III. Károly szentesítette a szabad királyi városi jogállását.

A vár az újjáépítése során a 18. században a város centrumalkotó tényezőjévé vált. Az újjáépítés nem csak az erődítésre, hanem a vár külső megjelenésére is figyelemmel volt. A nyugati kapu fölé magas, a város látképét uraló barokk-sisakos óratornyot emeltek. Az előtte levő nagy Lathrán (vásártér) felőli tornyokat és falakat körbefutó ívsoros párkánnyal díszítették. A tér körül épültek föl a város új, jelentős épületei, köztük a nyugati kapuval szemben az – új, megváltozott helyzetére is jelképesen utaló – új városháza.

A jogi helyzet rendeződése a város fejlődése szempontjából bizonyos akadályokat ugyan elhárított, a város és a vár viszonya korántsem vált felhőtlenné. Az újabb várerődítések, leginkább az 1740–1770-es évek közötti építkezések újratermelték a korábbi ellentéteket. A legutolsó várerődítési tervek a hetvenes évek végén még a vár körüli, lőtávolságon belüli – gyakorlatilag a mai Somogyi utcáig terjedő – házakat is lebontással fenyegették. A Palánk lakói között pánik tört ki. A város erre pert indított az Eugénius árkon belüli vásár- és piacterek, valamint a vár telkének városi területként történő elismeréséért, amit a helytartótanács 1786. január 24-i leiratában jóvá is hagyott. Ezt követően II. József megszüntette a vár erődítmény-jellegét.

A börtönkorszak

Az épületegyüttes keleti felét leválasztották és fegyházzá, illetve javítóintézetté (*domus correctorialis*) alakították. Az északkeleti, ugyancsak lekerített szárnyban, a *Zwingerben* a legveszélyesebb, többnyire életfogytiglanra ítélt rabokat tartották. Az első, hajóvontatásra ítélt összeláncolt rabokat 1786 novemberében hozták Szegedre, akiket elsősorban a Maroson használtak föl. Az embertelen körülmények között tartott rabok rövid idő alatt valamennyien meghaltak.

Ezután a török, majd a francia háborúk alatt több száz francia hadifogoly volt a várbörtön lakója. A közöttük pusztító járvány a város lakosságát is komolyan fenyegette. 1793 és 1800 decembere között összesen 370 francia katonát temettek el a „francia foglyok temetőjében". Az 1910-es évekre a járvány elmúltával a fegyelem is lazult, a francia hadifoglyok szinte szabadon járhattak a városban és környékén, éjjelenként a városszéli kocsmákban is feltűntek. Az egyre romló állagú várba 1833 márciusában 600 olasz hadifogoly érkezett. 1848 őszéig voltak a vár lakói, amikoris az elfogott szerb lázadók és az Ozoránál kapitulált horvát tisztek váltották fel őket.

Közben fokozatosan megváltozott a vár külső képe is. Az 1816-os és 1839-es nagy árvizek végképp tönkretették az Eugénius-árok utolsó maradványait is. A feltöltődő árkok partjain az 1840-es évekre már kétoldalt házak épültek, s lassan az addig kiemelkedő vár tömbje is eltörpült a folyamatosan emelkedő házak rengetegében. A vár egyre inkább útját állta a városiasodásnak, napirendre került a vár előtti tér rendezése. A várfal tövében sétányt létesítettek. A *Társalkodó* című lap 1842/11. száma a következőképp ír: *„Szeged egy tekintetben Pestet megelőzte. Csínos sétája van. Ennek létesülését […] leginkább a polgármester úrnak köszönhetni, ki a' vármelletti posványos és dögletes levegőt terjesztő sánczot betölteté, fákat szerze, s a' sétára olly nagy figyelmet fordít…"*

1849 derekán a magyar sereg visszavonulásakor még az osztrák ágyúk a vár falairól lőtték az Újszegedre hátráló honvédeket. A szabadságharc leverése után 1879-ig a vár újra laktanyává alakult. Északkeleti része – a hírhedt *Zwinger* – továbbra is börtönként szolgált. 1869 és 1873 között itt működött a gróf Ráday Gedeon vezette királyi biztosság, amelynek feladata a dél-alföldi betyárvilág felszámolása volt. Ezalatt kétezer betyár, rabló, orrgazda és számos vétlen gyanúsított is a vár rácsai mögé került. A vallatások olyan kíméletlenek voltak, hogy a városi közgyűlés jegyzőkönyvbe vétette: *„a vár közelében lakóknak se éjjelük se nappaluk a várból kihallatszó vérfagyasztó ordítások, üvöltések miatt."* Ráday működésének meglett az eredménye: a közrend helyreállt. A városvezetés néma lojalitással viselte a kormánybiztosságot, de a megszűnését a lakossággal együtt megkönnyebbüléssel fogadta. A vizsgálatok ugyanis 1871-re – tekintet nélkül a helyi érdekekre – a perbefogottak és egyes korrupt közigazgatási és közrendészeti tisztviselők közötti erős összefonódásokra is kiterjedtek. A *Szegedi Híradó* kezdeti pártoló hangneme is csakhamar könyörtelenül támadóvá változott Rádayval szemben. A „lélekidomár" gróf emléke sem vált az öreg vár hírnevének öregbítőjévé.

A nagy Víz

A több, mint hat évszázadot látott romladozó erőd utolsó történelmi szereplése az 1879-es árvíz idejére esett. Egyik bástyájáról 1879. március 6-án, hajnali 6 órakor dördültek el a veszedelmet, a petresi gátszakadást jelző ágyúlövések. Néhány nap múltán, március 12 reggelére az ár már az egész várost elöntötte. A vár falaira – amelyek szigetként emelkedtek ki a vízözönből – sátrakat állítottak föl, s így sokszáz ember életét sikerült megmenteni. Épületei még átmenetileg menedéket is adtak a hajléktalanná vált családoknak, mintegy 750 embernek. A szegediek évszázados álma azonban csakhamar beteljesült. A vármegváltás meg-megújuló pereiben 1783 óta csak a vár telkének tulajdonjogát tudták elismertetni. A fordulat akkor következett be, amikor I. Ferenc József császár március 17-én Szegedre érkezett, s a vártelket az épületek megváltása, azaz a katonaság számára építendő új laktanya fejében végképp a városnak adományozta. A vár sorsa ezzel menthetetlenül megpecsételődött.

Epilógus

Az alapkérdésünkre visszatérve szembeötlő, hogy míg más városok a reformkor óta lokálpatrióta büszkeséggel viszonyulnak középkori váraikhoz, addig Szeged már a 19. század elejétől a régi építmény megszerzésén és lebontásán munkálkodott. Az 1860-as évek óta a helyi sajtóban a *„patkányfészektől a romhalmazig"* a legkülönfélébb becsmérlő jelzőkkel illették.

Visszatekintésünkből azonban világosan látszik, hogy a szegedi várhoz története során inkább negatív, mint pozitív tapasztalatok és képzetek társultak. Nem tapadt hozzá semmiféle olyan, a mítoszok világába emelhető emléke, mint a dicsőséges védelem vagy hősi ellenállás – mint ahogy történt az például Nándorfehérvár, Kőszeg, Eger, Szigetvár és a többi vár esetében. Ehelyett 600 éves fennállása alatt az utolsó, több mint 300 évben a város érdekeivel ellentétes idegen hatalmak birtokában, azok katonai bázisaként szerepelt – terheit pedig a lakosság viselte.

A közösségi emlékezet korlátai miatt a vár középkori létéről a mai értelemben vett történeti kutatás megindulása előtt nem sok mindent tudtak. Általában a török kor volt az a legtávolabbi időszak, amelyre még a kollektív memória vissza tudott nyúlni (kivételt csak Dugonics Andrásnál találunk). Még fölépítését is a gyűlölt oszmán megszállóknak tulajdonították, ami ugyan kevésbé az emlékezetnek, mint Forgách Ferenc 17. századi közlésének köszönhető, amit azután korai történetíróink (Istvánffy Miklóstól kezdve Parschitius Kristófon, Bél Mátyáson át Vályi Andrásig) sorra átvettek, a későbbieket és a nyugati történetírást nem is említve.

A vár iránti ellenszenv talán legmeghatározóbb eleme a 18. század végétől kezdődő börtönkorszak, amelyben az idegen uralom és a feudális hatalom erőszakszervezete együttes jelképként jelent meg. A királyi biztosság, a Ráday-korszak csak tovább rontott a megítélésén. Pozitívumként mindössze azt tarották számon, hogy a belváros közepén, a város legértékesebb telkein feküdt. Lebontásával ezek értéke és a felhasználható építőanyag egyaránt a várost gyarapította. Mindezek persze messze elhomályosították azt az „érdemét", melynek köszönhetően falain a nagy Víz idején közel ezer ember talált menedékre.

A vármaradvány

Mementóként csak az a kis darab maradt meg belőle, amit Mária Terézia-kapunak hívtak. Ez az építmény ugyanakkor sohasem volt kapu: a vár legkésőbbi részeként épült a keleti kazamatasorral együtt 1750 és 1770 között. A város felőli barokk bejáratát már lebontották, amikor valaki megálljt parancsolt a folytatásnak. Ezután kocsmát nyitottak benne, majd a városi tisztviselők egyesületének klubja, azaz kioszk lett belőle.

Bár már Móra Ferenc szorgalmazta, hogy múzeumi célra, kőtárként hasznosítsák, a vármaradvány sorsa csak 1937-ben került újra napirendre. Csallány Dezső régész-igazgató, majd Bereck Péter természetrajzos kutató képviselték a múzeum – és a rom – érdekeit, s rövid időre sikerült is érvényt szerezni az igyekezetüknek. A városi tisztviselők azonban erősebbnek bizonyultak: dr. vitéz Svoy Kálmán indítványára a romot a törvényhatósági közgyűlés a tisztviselőknek ítélte. 1940-ben már nem elégedtek meg azzal, hogy kocsmaként használják, hanem északi oldalához téglafalakkal körülvett, fedett kuglipályát építettek – mégpedig úgy, hogy a bővítés előtt három régi ívtartó pillért is ledöntöttek. *„Lebontották tehát egy olyan részét a műemléknek, melyhez hozzányúlni sem lett volna szabad"* – írta a *Délmagyarország* 1940. augusztus 18-i száma.

A háború azután a kioszkkal együtt a vármaradvány kérdését is lesöpörte a napirendről. Csak 1956. október 7-én tudósít a helyi sajtó, miszerint napirendre került a vármaradvány hasznosítása. 1960. augusztus 20-án végre megnyílt benne

a várostörténeti kiállítás, majd 1965-ben elkészült a várudvar északi és keleti szárnyán az Entz Géza és Szakál Ernő irányításával mintaszerűen berendezett kőtár. A kiállítás felújítására 2008-ban került sor, amikor – kezdeményezésemre – sikerült a várbontás során előkerült kőfaragványok megmentőjének, Kovács Istvánnak is emléktáblát avatni. Ezzel talán a vármaradvány kalandos sorsa is egy időre nyugvópontra került.

1. kép: A vár dél-délnyugati sarka a mai Széchenyi tér felől. Lauscher Lipót felvétele, 1881. január. (MFM Td. 84.15.2.)

2. kép: A vár udvara a Tisza-menti kazamatasor bontása közben. Lauscher Lipót felvétele, 1881. január. (MFM Td. 84.15.8.)

3. kép: A „Zwinger" bontása. Lauscher Lipót felvétele, 1881. január. (MFM Td. 84.15.9.)

4. kép: A várbontás a mai Roosevelt térre nyíló déli kapu felől. Lauscher Lipót felvétele, 1881. január. (MFM Td. 84.15.1.)

5. kép: A vízitorony délről. Lauscher Lipót felvétele, 1881. január. (MFM Td. 84.15.4.)

6. kép: A várudvar – háttérben a nyugati kapu és a városháza. Lauscher Lipót felvétele, 1881. január. (MFM Td. 84.15.6.)

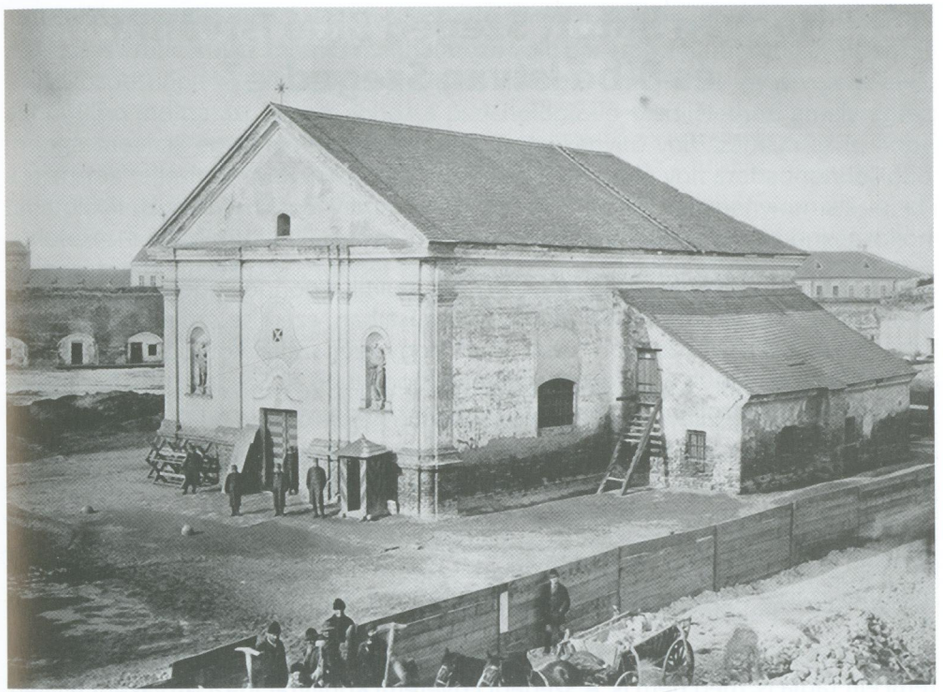

7. kép: A barokk vártemplom a bontás előtt a Tisza felől. Lauscher Lipót felvétele, 1881. január. (MFM Td. 84.15.7.)

8. kép: A vár a nagy Víz idején – előtérben a mai Széchenyi tér, háttérben a Fölsőváros. (MFM Td. 62.8.20.)

Hogyan hatott Szeged Bibó Istvánra és Bibó István Szegedre?

Balog Iván

Bibó István, a XX. század legnagyobb magyar politikai gondolkodója keveset árult el magáról írásaiban és egyéb megnyilatkozásaiban, ezért se születhetett eddig Bibó-életrajz. Annyit azonban tudni lehet, hogy ezer szállal kötődött Szegedhez. Az alábbiakban előbb arra teszek kísérletet, hogy Bibó és Szeged főbb kapcsolódási pontjait felvázoljam (I.), majd azt, hogyan kötődik városunk őhozzá (II.).[1]

I.

1. Bibó Szegedhez mindenekelőtt különböző *személyeken* keresztül kapcsolódik, akikben az a közös, hogy mindannyian hatással voltak politikai nézeteinek formálódására azáltal, hogy impulzusokat kapott tőlük a demokratává váláshoz.

Elsőként szüleit kell említenünk. Édesapja, id. Bibó István egyszerre volt az egyetemi elit tagja is, meg nem is. A Szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatójaként elvileg egyenrangúnak számított a professzorokkal, de mivel náluk rosszabb anyagi körülmények között élt, a gyakorlatban mégsem kezelték egyenlő félként (Huszár-Litván-S. Varga, 1995: 28). Édesanyja, Graul Irén tolsztojánus volt – mint akkor sokan –, és fiába beleneveltе: mindenki egyenlő, az ún. úriember nem eleve különb, mint a „köznép". Ezért Bibó már gyerekkorában furcsállta, majd szégyellnivalónak találta azt, amit osztályának más tagjai természetesnek vettek: hogy nekik van cselédjük, aki velük lakik együtt, de mégsem egyenrangú velük (Huszár-Litván-S. Varga, 1995: 27). (Később nagy zsidókérdés-tanulmányának centrális metaforájává vált a háziasszony és a háztartási alkalmazott közötti felemás, tisztázatlan viszony [Bibó, 1986: 621-811].) Aztán középiskolásként az is feszélyezte, hogy ő kaphatott köztisztviselői ösztöndíjat, míg barátai: Ortutay Gyula és Reitzer Béla nem (Huszár-Litván-S. Varga, 1995: 28). Joghallgató korában pedig lelkiismeret-furdalással töltötte el, hogy amikor vesegyulladása lett, magas beosztású egyetemi tisztviselő fiaként ő használhatta a liftet, „közönséges" hallgatótársai viszont nem részesedhettek ebből a privilégiumból (Huszár-Litván-S. Varga, 1995: 28).

Visszaemlékezései szerint szegedi középiskolájára, a piarista gimnáziumra nem volt jellemző a cím- és rangkórság. Bibó így köthetett barátságot a szegénysorból származó Ortutayval és a zsidó Reitzerrel. Később, a jogi egyetemen pedig a paraszti sorból felemelkedő Erdei Ferenc, a nagy magyar szociológus lett egy életre szólóan Bibó barátja. Ekkor ismerkedett meg a baloldali Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumával is.

2. Bibó Szegeden nemcsak egyes emberi kapcsolatokból merített, hanem *szellemi hatások* is érték. Apja e téren is meghatározó volt: bár csak amatőr tudós volt, sokat foglalkozott néplélektannal (Huszár-Litván-S. Varga, 1995: 23), s így ő volt az első, akitől Bibó indíttatást kapott ahhoz a pszichologizáló szemlélethez, amely egész munkásságának egyik legfőbb jellemzője. Termékenyítő volt számára az is, hogy a piaristák teljesítményelvűek voltak, az iskola pedig tele volt szabadgondolkodó tanárokkal (Huszár-Litván-S. Varga, 1995: 28), akik önálló véleményformálásra, kísérletezésre buzdították diákjaikat. Bibó ennek megfelelően számos önképzőköri dolgozatot írt – ezek közül többet kitüntetéssel abszolvált (Kovács 2004, 24-40) –, és első publikációja is, amelyben a reformáció jelentőségét méltatta (Bibó, 1928), az *alma mater* falai közt született.

A Reitzer Bélával kötött barátság annyiban volt meghatározó Bibó számára, hogy furcsa módon zsidó barátja is megerősítette abban, hogy 1944 előtt a zsidóságot Németh László: *Kisebbségben* (Németh, 1939) című munkájának szemüvegén keresztül szemlélte, hiszen ezzel vele az időközben kikeresztelkedő Reitzer is egyetértett. Ebben a szellemben készítettek a *Március Front* programjához tervezeteket (Huszár, 1991: 78-96). Amikor viszont kiderült, hogy Reitzer munkaszolgálatosként elpusztult, ez – más tényezőkkel együtt - önvizsgálatra késztette Bibót, ami döntően hozzájárult nagy zsidókérdés-tanulmánya megírásához (Balog, 1999; Balog, 2004: 190-271; Bibó, 1986: 621-811).

Az Erdei Ferenccel történt megismerkedésének nagy szerepe volt Bibó politikai nézeteinek átalakulásában. Mint láthattuk, már ekkor sem szimpatizált a rendies rangtudattal, amely az úriembert az ún. „egyszerű emberek" fölé emeli – de ebből nem vont le messzemenő következtetéseket a fennálló rend megváltoztatására vonatkozóan, mert ekkor még nem volt baloldali. Gondolkodásában ekkor erőteljesen volt jelen az az elképzelés, hogy a tömegtársadalom kihívásával szemben szükség van egy minőségi elitre[2] (Huszár-Litván-S. Varga, 1995: 30). Ezért döbbent meg, amikor Erdei rávilágított: a Nagyatádi-féle párt nem is igazi parasztpárt, nem képviseli eléggé a parasztok érdekeit (Huszár-Litván-S. Varga, 1995: 29). Erdei Ferenc ébresztette rá, hogy mennyire társadalomalatti helyzetben van a magyar parasztság, és hogy ezen a kozmetikázás mit sem segít. Így indult el Bibó azon az úton, amelynek végén a *Márciusi Front* programtervezeteinek egyik szerzője, majd parasztpárti politikus lett.

A legjelentősebb inspirációt Bibó István intellektuális fejlődésére Szegeden, a jogi egyetemen tanára, Horváth Barna jogfilozófus nyújtotta. Horváth volt az ún. *szegedi iskola* megalapítója, amelyhez rajta és Bibón kívül más tanítványai: Vas Tibor és Szabó József is tartoztak. Horváth a legnagyobb mértékben szinoptikus jogelméletével (Horváth 1937; Zsidai 2008a; 2008b), illetve az ehhez közel álló ún. társadalmi értéktannal hatott szerzőnkre. Eszerint a végső értékek elménk számára megismerhetetlenek, ezért eldönthetetlen, hogy ellentéteik kibékíthetetlenek-e, avagy sem. A nem végső értékekről viszont annyit tudhatunk, hogy visszavezethetőek egymásra. Ebből következik, hogy ellentéteik is áthidalhatóak (Horváth,

1932: 241-248; Balog, 2004: 19). Ezt a belátást használta fel Bibó, amikor politikai traumatológusként, krizeológusként látszólag antagonisztikus etnikai, világnézeti, politikai konfliktusokban a közvetítő szerepére vállalkozott (Balog, 2004: 17-34).

II.

1. Ami Bibó még életében Szegedre kifejtett hatását illeti, itt időrendi sorrendben haladva előbb államtudományi, majd jogtudományi disszertációját kell említeni. Mindkettő pályájának kezdeti sikerei közé sorolható, és mind *A szankciók kérdése a nemzetközi jogban* (Bibó, 1934), mind pedig a *Kényszer, jog, szabadság* (Bibó, 1935) Szegeden jelent meg. Jogfilozófusi pályájának következő, jelentős állomása is városunkhoz köthető: magántanári habilitációja 1940. június 13-án a szegedi egyetemen történt (Bibó, 1993). Később, Erdély visszacsatolása után, 1941. május 26-án habilitációját Kolozsvárra helyezték át (Kenedi, 1991: 446).

Bibó István szegedi karrierjének, egyúttal egész életének legfényesebb évei a koalíciós időszakra tehetők. 1946. július 22-én nyilvános rendes tanárként a szegedi jogi karon a Politika Tanszék professzora lett (Huszár-Litván-S. Varga, 1995: 342-352), ahol is e minőségében alkotmánytant és közigazgatástant adott elő, ezen kívül a *Bevezetés a politikatudományba* és a *Nemzetközi jog* című kurzusokat, valamint a kar esti munkástanfolyamán a *Bevezetés a jog, állam- és társadalomtudományba* című tárgyat is (Dénes, 2004: 33-215). E tanévben sok előadást tartott a városban is: az egyetem aulájában, a tanárképzőn, a szakszervezeteknél, a protestáns férfiak körében, egy pedagógus-továbbképző tanfolyamon és a Szabadművelődési Felügyelőknél (Huszár-Litván-S. Varga, 1995: 334-338). Szeptember 4-én kari jegyzőnek nevezték ki, az ősz folyamán pedig a Szegedi Közművelődési Tanács tagjai közé választotta (Kenedi, 1991: 446). 1947-ben fővárosi elfoglaltsága miatt egyetemi tanári teendői alól szabadságolták, de úgy, hogy a főkollégium előadásában és a vizsgáztatásban helyettesítették, a kiskollégiumok előadásait és egyéb egyetemi teendőit ellátta (Kenedi, 1991: 446). A következő tanév első félévében heti egy órában *Modern államelméleteket* tanított, valamint a *Demokrácia és szocializmus*, valamint a *Szabadság, képviselet, önkormányzat* című kurzusokat (Dénes, 2004: 215-230), a második szemeszterben hetente 2-2 órában pedig *Közigazgatástant*, *Nemzetiségi kérdést* és *Legitimitást* is (Dénes, 2004: 230-253; Kenedi, 1991: 447). Az élete vége felé Huszár Tibornak adott interjújában így vélekedett a szegedi egyetemről: *„Abban az időben mindenki baloldalinak nevezte magát, aki határozottan nem volt nyilas vagy németbarát. Ilyenek nem sokan voltak Szegeden, s ha voltak, eltűntek. Egészében véve az egyetem egy jellegzetes várakozás-álláspontú, inkább konzervatív középosztálybeli együttes volt, ahol én úgy szerepeltem, mint egy nagyon erősen és agresszívan baloldali elem. Olyan emberek, akik később simán és zökkenő nélkül behódoltak, rettentően a szememre hányták, hogy én a középosztályt gyalázó előadásokat tartok Szegeden"* (Huszár-Litván-S. Varga, 1995: 261). Mindez jól mutatja, miben különbözött Bibó kortársai többségétől. Oktatói munkássága háttérbe szorulását annyiból nem is különösebben bánta, hogy ekkor már érzékelte: a diktatúra bevezetésének közeledtével a kommunisták egyre inkább

bele akarnak szólni abba, hogy mit tanítson (Huszár-Litván-S. Varga, 1995: 261). 1950-ben pedig már el is távolították a karról: szeptember 8-án a kari dékán felsőbb utasításra hivatkozva nyugdíjaztatása iránti kérelem benyújtására szólította fel (Kenedi, 1991: 447). Lett volna alternatíva is: megkaphatta volna a munkajogi tanszéket is, de őt a rendeleti jogágak nem érdekelték (Huszár-Litván-S. Varga, 1995: 263, 389). Október 15-én a szegedi egyetem rendelkezési állományába került, állása pedig az év végével megszűnt. Mivel még nem akart nyugdíjba menni, Budapesten, az Egyetemi Könyvtárban helyezkedett el (Kenedi, 1991: 447).

Mivel Bibó ezek után Pesten élt és dolgozott, Szegedre gyakorolt hatása csak halála után bontakozhatott ki, mert a diktatúra nem engedte se publikálni, se tanítani. A nyolcvanas években, a diktatúra enyhülése, majd különösen a lengyel *Szolidaritás* 1980-81-es sikerei után a második nyilvánosságban megkezdődött Bibó reneszánsza hazánkban (Balog 2010, 23-28). Városunkban is elkezdték olvasni írásait az ellenzéki repülőegyetem előadásain, ahol főleg az életmű lelkes kutatója, Szilágyi Sándor előadásai voltak informatívak az érdeklődők – köztük jómagam – számára (Szilágyi, 1985). 1986-ban aztán a hivatalos nyilvánosságban is részleges áttörés következett be, mert a Magvető Kiadó gondozásában megjelent egy háromkötetes válogatás a szerző legfontosabb írásaiból, igaz, az 1956-os írások nélkül (Bibó, 1986). Ennek nyomán Bibót az egyetemen is tanítani kezdték.

A Bibó-reneszánsz a rendszerváltás évében, 1989-ben kezdődött el az első nyilvánosságban is. Ez az év valóságos dömpinget hozott e téren: egyre-másra jelentek meg az általa jegyzett írások, a róla szóló cikkek, méltatások, egymást követték a megemlékezések. Ezek közül az egyik legjelentősebb Szegedhez fűződik, ezért érdemes részletesebben szólni róla. Ekkor, 1989 májusában került megrendezésre a Bibó István Emlékbizottság rendezésében Szegeden egy nagyszabású Bibó-konferencia, amelyen vezető magyar értelmiségiek mellett az akkor alakulóban levő pártok is képviseltették magukat (Balog 2010, 73-83).

A szervezők Bibó temetésének 10. évfordulója alkalmából, a bibói „népfrontosság" szellemében kívántak fórumot nyújtani egymástól különböző felfogású előadóknak, hogy nézeteiket ütköztessék, de egyúttal – ugyancsak bibói szellemben – közös nevezőt is találjanak. Az emlékezés itt azonban egyúttal konkrétan, itt és most cselekvési programot is magával vont, éspedig olyat, amely hosszú évtizedekre meghatározhatta az ország jövőjét. A Bibó-felejtés ekkorra olyannyira véget ért, hogy Bibó hirtelen a lehető legaktuálisabbá vált. Míg azelőtt a bibóizmus csak a tiltott és a tűrt kategóriában létezhetett, most hirtelen a hivatalos ideológia rangjára kezdett emelkedni. Korábban a margón, maximum félellenzékként hallathatták a hangjukat Bibó hívei. Most jött el a pillanat, amikor „éljen Bibó!"-t kiáltva hatalomra lehetett jutni vagy azt megtartani. Bibó így inkább az apropó volt ahhoz, hogy a rendszerváltás előestéjén a BIEB alakulásán jelen lévő politikai erők a várható gyökeres fordulat utáni időkre készülve felmérjék egymást, és tesztelhessék politikai elképzeléseiket.

A konferencia előadói egyvalamiben egyetértettek, egy másik, szintén alapvető dologban viszont nem. Egyetértettek abban, hogy nemet mondtak a fennálló rendszerre, és igent Bibóra, mint az antikádárizmus szimbólumára. Májusban már mindenki számára egyértelmű volt, hogy ha Bibó hősként ünnepelt kultuszfigurává válik, akkor „az 1956-ban ellenforradalom volt" tétel, ami az egypártrendszerű diktatúra fenntartásának első számú ideológiai alátámasztását nyújtotta, recsegve-ropogva megdől, a pártállami berendezkedéssel együtt.

Az viszont még egyáltalán nem volt világos, hogy az összeomlóban levő régi helyett mi van kiépülőben. Éppen ennek tisztázásához nyújtott kiváló alkalmat Bibó életműve és ezen belül is különösen harmadikutassága. Az ehhez fűződő állásfoglalás lakmuszpapírként mutatta: merre akarnak haladni a felszólaló politikusok, ideológusok, közéleti emberek, és mit érzékelnek zsákutcaként. A vita tulajdonképpen akörül folyt, hogy lehetséges és kívánatos forgatókönyv-e 1989 májusában Magyarország számára a bibói harmadik út.

Aki fél-rendszerváltást, tehát demokratikus szocializmust akart, az igent mondott Bibó harmadikutasságára (Bíró, 1989; Légrádi, 1989; Szalai, 1989). Akik viszont teljes rendszerváltást kívántak, elvetették ezt, és a második utat, a nyugati modellt választották: parlamenti demokráciát és kapitalizmust a magántulajdon mindenféle korlátozása nélkül (Dénes, 1989; Juhász, 1989; Légrádi, 1989; Szabó, 1989; Szalai, 1989; Szilágyi, 1989). A konferencián a demokratikus szocialisták voltak az igazibb bibóisták, mert Bibó is csak a diktatórikus szocializmusra mondott nemet, a kapitalizmus restaurációját azonban ellenezte, még demokratikus, parlamentáris keretek között is. Ez a bibóizmus azonban nacionalizmussal párosult (Bíró, 1989), ami viszont már Bibó eszméinek eltorzításából táplálkozott, mert Bibó mindig is elvetette a harmadik út speciálisan magyar útként való értelmezését. Ez a bibóizmus ráadásul egy „szemmel tartott demokráciát", egy tekintélyuralmi elemekkel vegyített többpártrendszerű berendezkedést erősített volna: a pozsgayzmust. Ez a történelem és egyben a recepció fintora – jól illusztrálva a mondást, miszerint a könyveknek (és szerzőiknek) megvan a maga sorsa (Balog, 2010: 82-83).

Szeged más alkalmakkor és más formában is megemlékezett a nagy politikai gondolkodóról. *Bibó István üzenete* címmel 1998. február 14-én a jogi karon tartottak emlékülést; 2011. november 30-án a szegedi Városháza Dísztermében a Bibó István Közéleti Társaság, Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kara közös rendezésében a szerző születésének 100. évfordulója alkalmából centenáriumi konferenciára került sor; 2014. október 17-én pedig a Grand Caféban a *Nemzet-alternatívák* című szimpózium keretén belül több, az életművel foglalkozó előadás is elhangzott. Bibó alakját Szegeden szobor, nevét utca őrzi, életművének kutatói között pedig ott találjuk Ruszoly Józsefet, Medgyesi Konstantint, Lengyel András, Pál Józsefet és Lengyel Zoltánt is.

Köszönetnyilvánítás

Köszönjük ifj. Bibó Istvánnak a fotók adatolásához nyújtott önzetlen segítségét.

Felhasznált irodalom

A Bibó István Emlékbizottság (BIEB) konferenciája (1989). Szeged, 1989. május 12–14. Kézirat. Szeged: SZTE Egyetemi Könyvtár, Társadalomelméleti Gyűjtemény. Dokumentum-tár. Lista hagyatéki anyagokról, kéziratokról, dokumentumokról. 8-as dosszié.

Balog Iván (1999): Reitzer Béla személyiségének hatása Bibó Istvánra. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről.* Budapest: Osiris Kiadó, 216–224.

Balog Iván (2004): *Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában. Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról.* Eszmetörténeti Könyvtár 2. Budapest: Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely.

Balog Iván (2010): *Bibó István recepciója – Politikai átértelmezések.* Budapest: Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely.

Bibó István (1928): Mit jelentett a reformáció az emberiség számára? In: *Egyházi Híradó*, 1928. november 10.

Bibó István (1934): *A szankciók kérdése a nemzetközi jogban.* A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Jog-és Államtudományi Intézetének Kiadványa 3. Szeged: Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.

Bibó István (1935): *Kényszer, jog, szabadság.* Acta Litterarum ad Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Josephine. Sectio: Juridico-Politica 8. Szeged: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.

Bibó István (1986): *Válogatott tanulmányok I–III.* Vál. és utószó: Huszár Tibor. Szerk. és jegyzetek: Vida István, Nagy Endre. A válogatásban és szerkesztésben közreműködött: ifj. Bibó István. Budapest: Magvető.

Bibó István (1993): A jogelmélet kérdései fő kérdései tegnap és ma. Közreadja: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről.* Pécs: Tanulmány Kiadó, 314–325.

Bibó-emlékkönyv (1991) I-II. köt. Budapest: Századvég – Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.

Bíró Zoltán (1989): Ismét: harmadik út, saját út. In: *A Bibó István Emlékbizottság (BIEB) konferenciája.*

Bozóki András (1989): Hozzászólás. In: *A Bibó István Emlékbizottság (BIEB) konferenciája.*

Dénes Iván Zoltán (1989): Befejezetlen múlt és újra felfedezett jövő. In: *Limes*, 1989/1., 59–66.

Dénes Iván Zoltán (szerk.) (1993): *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről.* Pécs: Tanulmány Kiadó.

Dénes Iván Zoltán (szerk.) (1999): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről.* Budapest: Osiris Kiadó.

Dénes Iván Zoltán (szerk.) (2004): *Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949.* Sajtó alá rendezte, a szövegeket gondozta: Balog Iván, Tóth László Dávid. Debrecen: Debreceni Egyetem – Kossuth Egyetemi Kiadó.

Horváth Barna (1932): *Jogbölcseleti jegyzetek.* Horváth Barna engedélye alapján összeállította: Tézsla József joghallgató. Szeged: Szent István Társulat Könyvkiadó Rt. szegedi fiókja.

Horváth Barna (1937): *A jogelmélet vázlata.* Szeged: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.

Huszár Tibor – Litván György - S. Varga Katalin (szerk.) (1995): *Bibó István (1911-1979). Életút dokumentumokban.* Budapest: 1956-os Intézet – Osiris – Századvég.

Huszár Tibor (1989): *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok.* Debrecen: Kolonel Bt.

Huszár Tibor (1991): *Párhuzamok és kereszteződések. Erdei Ferenc, Bibó István és a Márciusi Front.* Budapest – Makó: ELTE Szociológiai Intézet – József Attila Múzeum.

Juhász Pál (1989): Hozzászólás. In: *A Bibó István Emlékbizottság (BIEB) konferenciája.*

Kenedi János (szerk.) (1991): Bibó István életrajzi adatai. In: *Bibó-emlékkönyv* II. köt. Budapest: Századvég – Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 440–449.

Kovács Gábor (2004): *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig. Bibó István, a politikai gondolkodó.* Budapest: Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely.

Légrádi Tibor (1989): *Hozzászólás.* In: *A Bibó István Emlékbizottság (BIEB) konferenciája.*

Németh László (1939): *Kisebbségben.* Budapest: Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság.

Szabó Miklós (1989): A harmadik út – tegnap és ma. In: *A Bibó István Emlékbizottság (BIEB) konferenciája.*

Szalai Júlia (1989): Új típusú társadalmi feszültségek a nyolcvanas évek Magyarországán. In: *A Bibó István Emlékbizottság (BIEB) konferenciája.*

Szalai Pál (1989): *Hozzászólás.* In: *A Bibó István Emlékbizottság (BIEB) konferenciája.*

Szilágyi Sándor (1985): *A szellemi ellenállás jelképe. Bibó-tanulmányok.* Budapest: ABC Független Kiadó.

Szilágyi Sándor (1989): *Hozzászólás.* In: *A Bibó István Emlékbizottság (BIEB) konferenciája.*

Zsidai Ágnes (2008a): *A Tiszta Jogszociológia. Horváth Barna szinoptikus jogbölcselete.* Budapest: Szent István Társulat.

Zsidai Ágnes (2008b): *Jogbölcseleti torzó. Bibó István jogbölcseleti írásainak rekonstrukciója.* Budapest: Szent István Társulat.

Jegyzetek

1 A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

2 Ezért nem vették fel Bibót a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumába sem.

Bibó István katonaruhában a Retek utca 33. szám alatti lakásukban, 1940 nyarán. A behívó a rövid, egy vagy két hónapos kiképzésre a június végi esküvő után egy héttel érkezett, emiatt hamarabb kellett hazatérnie nászútjáról. Ebben a lakásban 1944. október végéig éltek. (MFM Tkf-2019.1.7.)

Bibó István egyenruhában, 1940 nyara.
(MFM Tkf-2019.1.8.)

Bibó István és felesége az írógépnél, 1943.
(MFM Tkf-2019.1.6.)

Bibó István feleségével és Borsos Miklós szobrásszal
a művész tihanyi nyaralójának kertjében, 1970 körül.
(MFM Tkf-2019.1.3.)

Bibó István feleségével, leányával és legidősebb unokájával, Tegzes Mihállyal, 1973-74 körül. (MFM Tkf-2019.1.1.)

Bibó István menyével, 1973-74 körül.
(MFM Tkf-2019.1.2.)

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma külföldi kapcsolatairól

Lencsés Gyula

A két világháború közötti időszak szellemi életének egyik legfontosabb és legnagyobb hatású csoportosulása volt városunkban a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. A Kollégium aktív működése 1932-es megalakulásától vezetőjük, Buday György Londonba való távozásáig, 1937 végéig tartott.[1]

A Kollégium már ebben a néhány évben is országos hírnévvel és respektussal rendelkezett. Ebben nagy szerepe van az általuk kiadott igényes könyveknek, a széles sajtóvisszhanggal kísért tanyai agrársettlement tevékenységüknek és Buday György grafikusi működésének. Elismertségük 1945 után csak tovább nőtt, köszönhetően a csoportosulás II. világháborút túlélő, Magyarországon maradt tagjai (Ortutay Gyula, Erdei Ferenc, Baróti Dezső, Hont Ferenc, Tolnai Gábor) későbbi politikai és közéleti szerepvállalásának és természetesen Radnóti Miklós költészete egyre erősödő kultuszának.

Keveset tudunk azonban a Művészeti Kollégium külföldi kapcsolatairól a szervezet működésének aktív időszakában. Írásomban ehhez szeretnék adalékokkal szolgálni. A Kollégium tagjai egyénileg már ekkor is eljutottak az ország határain túlra, elég csak Buday György 1936-37-es római ösztöndíjára, vagy Tomori Viola Humboldt-ösztöndíjára gondolnunk ugyanebből az időszakból. Kifejezetten a külföldi közönség elérését célozta meg Buday György 1934-ben megjelent könyve, a *Book of Ballads* (Buday, 1934).

Buday György portréja 1933-34 körül. Készült a Vitkay nővérek műtermében, Szegeden. Forrás: Tomori Viola hagyatéka a család tulajdonában

Volt azonban egy olyan esemény, ahol a Művészeti Kollégium mint közösség jelent meg a külföld felé: az általuk szervezett 1937-es dudari nemzetközi falukutatás.[2] Ennek a legnagyobb jelentősége abban van, hogy itt valóban szervezetként kerültek kapcsolatba egy meghatározó külföldi társadalomtudományi műhellyel, az angliai Institute of Sociology-val. Ez a londoni székhelyű szervezet – a vele szorosan összekapcsolódó Le Play House-szal együtt – a 20. század első felében a brit empirikus társadalomkutatás első komoly, meghatározó műhelye, amely működésének fénykorát az 1930-as évek közepén érte el. Tevékenységük egyik legfontosabb részét a külföldi terepmunkák jelentették, amelyek során 1921 és 1951 között körülbelül 90 kutatóutat bonyolítottak le Európa-szerte. A három évtized során megfordultak mintegy 20 európai országban, de még Algériában is. Kelet-Európába is több alkalommal eljutottak: jártak Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Lengyelországban.

Felmerül a kérdés, hogyan kerültek kapcsolatba a Szegedi Fiatalokkal? A válasz a két szervezetnek a szociális munkához való kapcsolódásában rejlik. A Szegedi Fiatalok elődszervezetének, a Bethlen Gábor körnek a tanyai agrársettlement tevékenysége ugyanis a szociális munka egy speciális formájaként is felfogható, és mint ilyen, szakmai körökben jól ismert volt Magyarországon.

„Kirándulás az agrár-settlementbe, a tanyára… Violkának, Buday György, Szeged, 1930.5.4."
Forrás: Tomori Viola hagyatéka a család tulajdonában

A szociális munka jelentős szerepet játszott az Institute of Sociology működésében is. 1936-ban Londonban ők szervezték meg a Szociális Munka 3. Nemzetközi Kongresszusát (Third International Conference of Social Work, London, 1936).

Ennek a nagyszabású eseménynek a magyarországi előkészítése a Magyar Vöröskereszt égisze alatt folyt, és ebből a célból többnapos konferenciát rendeztek Budapesten 1936. május 25. és 29. között. Erre a hazai rendezvényre a Szegedi Fiatalokat is meghívták, képviseletükben Tomori Viola tartott nagy sikerű előadást többek között Szabó Zoltán és Weis István társaságában. Témája: a szociális munka a parasztság körében. Buday György ezt követően felkerült a londoni konferencia magyar résztvevőinek listájára,[3] azonban apja betegsége miatt végül nem tudott elmenni.

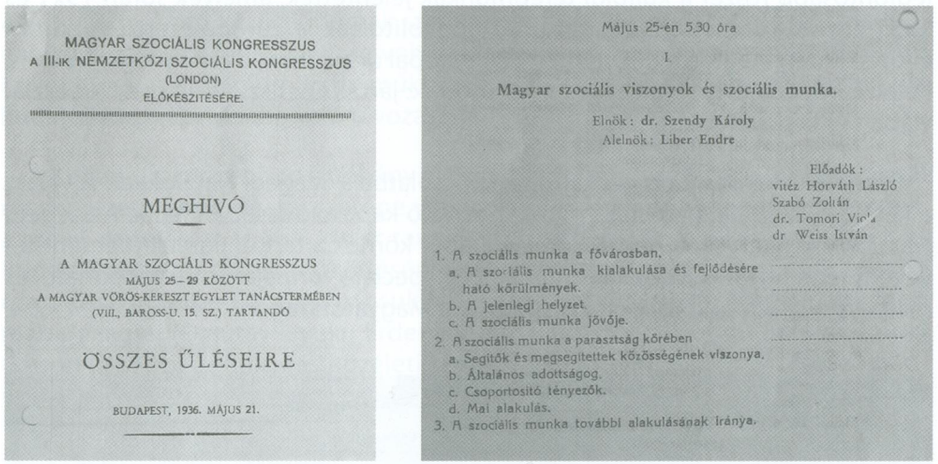

MAGYAR SZOCIÁLIS KONGRESSZUS
A III-IK NEMZETKÖZI SZOCIÁLIS KONGRESSZUS
(LONDON)
ELŐKÉSZITÉSÉRE.

MEGHIVÓ

A MAGYAR SZOCIÁLIS KONGRESSZUS
MÁJUS 25–29 KÖZÖTT
A MAGYAR VÖRÖS-KERESZT EGYLET TANÁCSTERMÉBEN
(VIII., BAROSS-U. 15. SZ.) TARTANDÓ

ÖSSZES ÜLÉSEIRE

BUDAPEST, 1936. MÁJUS 21.

Május 25-én 5.30 óra

I.

Magyar szociális viszonyok és szociális munka.

Elnök: dr. Szendy Károly
Alelnök: Liber Endre

Előadók:
vitéz Horváth László
Szabó Zoltán
dr. Tomori Viola
dr. Weiss István

1. A szociális munka a fővárosban.
   a. A szociális munka kialakulása és fejlődésére ható körülmények.
   b. A jelenlegi helyzet.
   c. A szociális munka jövője.
2. A szociális munka a parasztság körében
   a. Segítők és megsegítettek közösségének viszonya.
   b. Általános adottságog.
   c. Csoportosító tényezők.
   d. Mai alakulás.
3. A szociális munka további alakulásának iránya.

Az 1936-os Magyar Szociális Kongresszus meghívója és részlet a programfüzetből. Forrás: Buday György levelezése, Móra Ferenc Múzeum, Irodalomtörténeti Gyűjtemény

Az Institute of Sociology részéről ekkor, 1936-ban merült fel komolyan egy magyarországi terepmunka lehetősége. A londoni konferencián a magyar küldöttség tagjai a szegedieket javasolták ennek megszervezésére. Az angolok ezt követő felkérésére Buday György és Tomori Viola közösen, a Művészeti Kollégium nevében válaszolt.

Tomori Viola portréja 1933-34 körül. Készült a Vitkay nővérek műtermében, Szegeden. Forrás: Tomori Viola hagyatéka a család tulajdonában

Vincze Pál dudari emlékplakettje. A fotó forrása: Keele University Special Collections and Archives LP/4/1/3/7/10/3 i. (Lencsés, 2019: 434)

Reitzer Béla egy dudari parasztemberrel beszélget, zakóján a dudari kitűzővel. A fotó forrása: Keele University Special Collections and Archives LP/4/1/3/7/10/2 ix. (Lencsés, 2019: 274)

„Társaságunk tagjai főleg az egyetem különböző intézeteiben dolgozó fiatal munkatársak, akiket közös témájuk, a parasztság problémája köt össze, ez képezi tudományos vagy művészi munkájuk tárgyát. Közösségünk tagjai a szakterületüknek (szociológia, néprajz, filológia, pszichológia, stb.) megfelelő különböző módszerekkel foglalkoznak ezzel a közös problémával, a magyar parasztság közelmúltban kialakult helyzetével. Az anyaggyűjtés terepmunka során történik. Elméleti és gyakorlati munkánk eredményeit saját kiadványsorozatunkban publikáljuk. Ugyanitt népballada-, népmese-, népdal-, és hasonló gyűjteményeket is megjelentetünk" (Lencsés, 2019: 513-514).[4]

Az egész dudari falukutatást abban a szellemben szervezték meg, hogy a külföldi kutatók átfogó képet nyerhessenek ne csak a konkrét faluról, hanem a korabeli falusi magyar társadalomról, előtérbe helyezve a kollégium tagjainak személyes hozzájárulását.[5] Így Bartók Béla, Viski Károly és Kerék Mihály mellett Ortutay Gyula, Reitzer Béla és Tomori Viola tartottak előadást, Buday maga is egy elemző tanulmánynak beillő köszöntő levelet írt. Erdei csak katonai szolgálata miatt nem tudott bekapcsolódni. A helyszíni kutatómunkában az angolok társaságában különösen Reitzer Béla dolgozott igen intenzíven.[6]

Hogy a szegediek mennyire tisztában voltak ennek az eseménynek a jelentőségével a nemzetközi kapcsolatépítés szempontjából, jelzi az is, hogy Buday György, Tomori Viola ötleteit is felhasználva még vizuális arculatot is tervezett ennek a kutatásnak. Közismert Vincze Pál szobrászművész dudari emlékplakettje[7] és Buday György fekete-fehér fametszete Dudar térképével, amely a szegediek által előre elkészített angol nyelvű előadásokat tartalmazó míves mappát díszítette.

Az azonban csak nemrég derült ki Buday György és Tomori Viola levelezésének tanulmányozása során, hogy a fametszetből Buday színes képeslapot is tervezett. Részletes instrukciói alapján ezt a képeslapot megpróbáltuk rekonstruálni.[8]

A Művészeti Kollégium tagjainak a dudari falukutatáshoz való szellemi hozzájárulása nagy hatással volt az angolokra. További közös munkára is nyitottak lettek volna. A kutatás angol szervezője ezt írta Tomori Violának a visszaérkezésük után néhány héttel: *„Egyszer még vissza kell mennünk Magyarországra, ha megszervez nekünk egy másik falukutatást a csoportjával. [...] Azt hiszem, hogy a második falukutatásunk még sokkal jobb lehetne, mivel egymás módszereinek ismeretében most már nagyobb éleslátással tudnánk azt megszervezni"* (Lencsés, 2019: 600-601).[9]

A kutatási anyagokból, melyet közösen készítettek angolok és magyarok, Angliában kötetet szerkesztettek, amely a háborús körülmények között nem tudott megjelenni. Dorothea Farquharson a második világháború után is dolgozott ennek a könyvnek a kéziratán. Még 1948-ban is tartott előadást a dudari falukutatásról az Institute of Sociology keretei között, amelyben természetesen megemlékezik a Szegedi Fiatalokról is.[10] További intézményes együttműködés azonban nem tudott már kialakulni, de a falukutatás alkalmából kialakult személyes kapcsolatok többek esetében is fennmaradtak.

Tomori Violának angol nyelvű publikációja volt napirenden. Tomori 1937. október 16-i levelében érdeklődött, vajon volna-e lehetőség bekerülnie Bronisław Malinowski folyóiratába, a *Slavonic Review*-ba. Az angolok ugyan támogatták az ötletet, azonban saját folyóiratukat, a *Sociological Review*-t javasolták: *„Ami a cikke publikálását illeti (a Dudaron tartott előadására gondolok) már kérdeztem Alicket,[11] hogy szerinte Ön hozzájárulna-e, hogy mi jelentessük meg. Más anyagokkal együtt elküldte véleményezésre a Sociological Review című folyóirat egyik szerkesztőjének. Ebben az országban ez az egyetlen szociológiai folyóirat és a színvonal igen magas. Nagyon büszkék lennénk, ha megjelenne benne az Ön cikke"* (Lencsés, 2019: 613-614).[12] Csak sajnálni lehet, hogy Tomori Violának végül mégsem jelent meg cikke a rangos folyóiratban.

Buday György 1937. végi angliai tartózkodásának kezdetén – amelyből végül élete végéig tartó emigráció lett – a dudari kutatás Londonban élő résztvevői segítettek a beilleszkedésben.[13] Ez a társadalomtudomány síkján is rejtett magában lehetőségeket: Buday részt vett az Institute of Sociology rendezvényein. Így – többek között – alkalma volt találkozni a kulturális antropológia két meghatározó alakjával, a már említett Bronisław Malinowskival és Alfred Radcliffe-Brown-nal.[14] Buday 1946-ban hivatalos volt a neves városszociológus, Lewis Mumford londoni előadására is (Lencsés, 2019: 641-642).[15] Buday segített a dudari kutatási anyagok feldolgozásában, publikált az Institute of Sociology kiadványában, segített a dudariakkal való kapcsolattartásban, és évtizedeken keresztül információforrásként szolgált az angolok számára a Művészeti Kollégium tagjainak sorsáról.[16]

A dudari falukutatás utóélete Reitzer Béla szempontjából is különlegesen alakul, és mindez egészen tragikus fénytörést kap, miután tudjuk, hogy munkaszolgálatosként néhány évvel később megölték. Reitzer a dudari kutatócsoport egyik Angliából érkezett tagjával került közeli személyes kapcsolatba. Theodora Bremner, aki kutató- és szerzőtársa is volt Dudaron, mindent megpróbált annak érdekében, hogy Reitzer kimenjen hozzá Angliába, ösztöndíjat is szerzett volna neki. Reitzer hozzá való személyes kötődése azonban sokkal kevésbé volt intenzív, ráadásul ekkor még Magyarországon remélt magának biztos állást. Majd amikor hajlott volna egy hosszabb angliai tartózkodásra, addigra a korábbi kedvező feltételek már nem voltak adottak Reitzer fogadására.[17]

Nagyra tartották az Institute of Sociology részéről Ortutay Gyulát, aki személyesen ugyan nem volt jelen Dudaron, de rendkívül tartalmas angol nyelvű előadását elküldte a kutatás résztvevőinek. Az angolok számon tartották és 1945 után, amikor Ortutay pozíciójánál fogva többször is járt Londonban, keresték a vele való kapcsolatot. Találkozásra azonban szervezési nehézségek miatt nem került sor.[18] Buday György még 1970-ben is küldött Ortutayval kapcsolatos anyagot Dorothea Farquharson részére.[19]

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégium azonban nem csak a dudari falukutatás révén került külföldi társadalomkutató műhelyek látókörébe. Tanulmányomat néhány ezzel kapcsolatos további adalékkal zárom.

Tomori Violának a Művészeti Kollégium kiadásában megjelent doktori disszertációjára Romániában is felfigyeltek.[20] Dimitrie Gusti folyóirata, a *Sociologie Românească* 1937. évfolyamában Bakk Péter írt róla tartalmi ismertetőt (Bakk, 1937).[21] Bakk elmondja, hogy Tomori a Buday és Ortutay által vezetett fiatal szociológusok csoportjához tartozik, akiknek már harminc publikációjuk van. A recenzió azt emeli ki, hogy Tomori parasztlélektani kutatásai átfogják a paraszti élet minden területét, és a szerző gazdag szakirodalmi háttérre támaszkodva bemutatja a közösségi élet különböző pszichológiai elméleteit (Bakk, 1937: 141).

Tomori a társadalomlélektani kutatás terén, a Művészeti Kollégium tagjaként elért eredményeinek összefoglalását adja 1937-es német nyelvű tanulmányában (Tomori, 1937). Richard Thurnwald, Tomori berlini professzora, az 1937-es dudari falukutatás egyik vendége, az általa szerkesztett *Archiv für Anthropologie und Völkerforschung* hasábjain recenziót közölt erről az írásról (Thurnwald, 1938). Thurnwald, aki alapvetően a természeti népek nemzetközi tekintélyű kutatója volt, összefoglalóan így értékeli a tanulmányt: *„Tomori Viola vizsgálódásainak a jelentősége abban van, hogy magyar kutatóként pszichológiailag belülről tudta megragadni a magyar parasztság körében zajló folyamatokat. Ha a primitív népekkel foglalkozunk, akkor többé-kevésbé mindig idegenként tekintünk rájuk. Végezhetünk ugyan pontos megfigyeléseket, de a legjobb esetben is csak kívülről, vagy pedig bizonytalan információkra kell hagyatkoznunk"* (Thurnwald, 1938: 283 [a szerző fordítása]).

Tomori Viola 1938-ban angol nyelvű cikket közölt a genfi székhelyű International Student Service (ISS) havi értesítőjében. A World Student Christian Federation-ből kinövő szervezet a szociális munkával foglalkozó diákszervezetek közötti nemzetközi információcserét volt hivatott szolgálni. Ez a cikk azért érdekes, mert külföldi szakmabeli olvasók számára mutatja be az itthoni és környező országokbeli ifjúsági falukutató mozgalmakat, így a felvidéki Sarlót, a román Dimitrie Gusti monografikus falukutatásait és az Erdélyi Fiatalok kolozsvári székhelyű csoportját. Tomori ezekhez képest pozicionálja a Művészeti Kollégiumot.[22] Szerinte a Szegedi Fiatalok tudták *„megvalósítani azokat az elméleti és gyakorlati törekvéseket, amelyeket a többi magyar falukutató mozgalom célul tűzött ki magának"* (Tomori, 1938: 12). Független tevékenységük, amelyben tükröződnek a közép-európai parasztság problémái, inspirációt és iránymutatást jelentett a többieknek. Tomori beszél az agrársettlement módszeréről: *„A szeged környéki falvakat és tanyákat körzetekre bontották és két-három fős csoportokban látogattak el minden egyes otthonba, [...] igyekeztek megismerkedni a parasztcsaládok életével. Segítettek a hivatalos ügyek intézésében, tanácsokkal és információval látták el őket"* (Tomori, 1938: 12). Gyakorlati

szociális munka folyt tehát, gazdasági és orvosi tárgyú felvilágosító előadásokkal, szabadidős programokkal. *„Megállapították azonban, hogy az egyéni szociális munka kevéssé tudja megváltoztatni a parasztság életkörülményeit, és ennél sokkal nagyobb haszonnal járna a parasztság és az ország egésze számára ezen problémák tudományos vizsgálata"* (Tomori, 1938: 12).

Láthatjuk tehát, hogy a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának híre több csatornán keresztül is eljutott külföldre. A dudari nemzetközi falukutatás létrejöttével pedig olyan kapcsolati lehetőségek nyíltak meg a Művészeti Kollégium társadalomkutatással foglalkozó tagjai számára, amelyek kedvezőbb történelmi körülmények között az angolszász tudományos életbe való bekapcsolódást és valódi nemzetközi ismertséget hozhattak volna a Kollégium tagjai számára.

Felhasznált irodalom

Bakk Petru [=Bakk Péter] (1937): Viola Tomori: A parasztság szemléletének alakulása. In: *Sociologie Românească*. 1937/2-3., 140-141.

Buday György (1934): *Book of Ballads*. Gyoma: Kner.

Lencsés (2019): *Angolok a Bakonyban. Az Institute of Sociology 1937-es dudari falukutatásának története és dokumentumai*. Budapest: Gondolat.

Third International Conference (1938): *Report of the Third International Conference on Social Work*. London: LePlay House Press.

Thurnwald, R. (1938): Tomori V.: „Zur Psychologie der ungarischen Volksbräuche." In: *Archiv für Anthropologie*. Neue Folge. 1938/3-4., 281-283.

Tomori Viola (1935): *A parasztság szemléletének alakulása*. Szeged: Szegedi Fiatatok Művészeti Kollégiuma.

Tomori Viola (1937): Zur Psychologie der ungarischen Volksbräuche. In: *Ungarische Jahrbücher*. Band. XVII. Heft 4. (Dezember 1937) 293-316. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co.

Tomori Viola (1938): Youth Works for Rural Communities in Central Europe. In: *I.S.S. Bulletin. Monthly Organ of International Student Service, Geneva*. 14. 8. (May), 8-13.

Jegyzetek

1 A tanulmány megírását az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

2 A dudari falukutatás történetéről lásd Lencsés, 2019.

3 Lásd: Third International Conference 1938: 660 – Buday 1928-ban már járt Angliában, valójában az agrársettlement ötletét is onnan hozta magával.

4 Tomori Viola levele Dorothea Farquharsonnak. Berlin, 1937. február 25. – Az Institute of Sociology részéről Dorothea Farquharson szervezte a magyarországi utat.

5 A dudari falukutatás megszervezése magyar részről elsősorban Tomori Viola érdeme.

6 Reitzer Bélának a dudari falukutatáshoz kapcsolódó írásai lényeges új adalékokat jelentenek szerzőnk nem túl nagy terjedelmű tudományos munkásságához. Lásd: Lencsés, 2019.

7 A plakettből kitűző is készült, amelyet a külföldi vendégek még hazatértük után is viseltek különböző szakmai rendezvényeken.

8 Buday ezzel kapcsolatos instrukcióit lásd Tomori Violához írott 1937. augusztus 25-26-i levelében (Lencsés, 2019: 562-571).

9 Dorothea Farquharson levele Tomori Violának. London, 1937. szeptember 29.

10 *„Megjegyzés a szegedi csoportról: elsősorban a Szegedi Egyetem intézeteiben dolgozó fiatalok, akikben az a közös, hogy mindannyian érdeklődtek a magyarországi parasztkultúra iránt. Haladó szellemű magyar művészek, írók, szociológusok és pszichológusok, akik a paraszti élet jellegzetességeit feltáró anyagokat gyűjtöttek. Szeged Magyarország délkeleti csücskében fekszik."* Dorothea Farquharson előadás-vázlata 1948-ból (Lencsés, 2019: 487).

11 Alexander Farquharson, az Institute of Sociology elnöke, a Sociological Review szerkesztője.

12 Dorothea Farquharson levele Tomori Violának, 1937. október 22.

13 Buday György angliai tartózkodásának kezdeti időszakáról Buday György 1938-as határidőnaplója, valamint Buday György és Dorothea Farquharson, illetve Buday György és Theodora Bremner levelezése szolgál részletes információkkal (OSZK Kézirattár. Buday György angliai levelezése, 432-es fond).

14 Malinowski és Radcliffe-Brown vitájáról Buday György Tomori Violának írott 1938. június 27-i levelében küld hangulatos beszámolót. Lásd Lencsés, 2019: 627-628.

15 Dorothea Farquharson levele Buday Györgynek, 1946. július 4.

16 Buday György és az Institute of Sociology kapcsolatáról részletesebben *Buday György és a dudari falukutatás* c. tanulmányomban írtam, a *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtárából* megjelenés előtt álló évkönyvében, amely a 2017-es szegedi Buday-konferencia anyagából válogat.

17 Reitzer Béla története pontosan nyomon követhető Buday György és Reitzer Béla, illetve Buday György és Theodora Bremner levelezéséből (OSZK Kézirattár. Buday György angliai levelezése, 432-es fond).

18 Lásd Dorothea Farquharson Buday Györgyhöz írott 1946. november 24-i és Buday György Dorothea Farquharsonhoz írt 1946. november 26-i levelét. (Lencsés, 2019: 646-647)

19 Lásd Buday György levelét Csaplár Ferencnek, 1970. július 10. (Lencsés, 2019: 656-657).

20 A disszertáció: Tomori 1935.

21 Bakk Péter ugyanebben a számban recenzeálja a kemsei falukutatásról szóló kötetet (*Elsüllyedt falu a Dunántúlon*), valamint Illyés Gyula *Puszták népe*, Szabó Zoltán *A tardi helyzet* és az erdélyi Balázs Ferenc *A rög alatt* c. szociográfiáit.

22 A szerkesztőségi bevezető ezt írja: *„Az a szellemiség, amely eredetileg az ISS segélyezési tevékenységét inspirálta, most azon diákok munkájában látszik testet ölteni, akik a nagy létszámú közép-európai paraszti populációk kultúrájának megőrzésén fáradoznak. Dr. Tomori Viola, akinek a falusi rekonstrukcióról szóló írása jelen számunkban olvasható, megfelelő személy arra, hogy mérleget vonjon az eddig történtekről, mivel 1929 óta vesz részt a falukutató mozgalomban. Szociálpszichológusként Magyarországon, az Egyesült Államokban és Németországban tanult, jelenleg a Budapesti Szociális Akadémia számára ír könyveket és cikkeket a parasztság lélektanáról. Az, amit Dr. Tomori mond a magyarországi diákok hozzáállásáról és a gyakorlati szociális munkában elért eredményeikről, figyelemre méltó hasonlóságot mutat Mr. Sven Björklund múlt havi számunkban leírt svédországi tapasztalataival"* (Tomori 1938: 3 [a szerző fordítása]).

Buday György Dudar térképét ábrázoló fametszetének színes változata. Rekonstrukció Buday György ötlete nyomán. Készítette: Nagy Ilona geográfus 2017-ben.

Változások Szeged arculatában szegedi épületeken keresztül, a Nagy Árvíztől a második világháborúig

Tóth István

Ahhoz, hogy Szeged arculatában valójában milyen változások mentek végbe, vissza kell tekintenünk egy kicsit a 19. század közepére. Vessünk egy pillantást az 1850-es Szeged térképre, amely Péter László révén vált közismertté nem csupán Szegeden, de a szélesebben vett régióban, sőt országosan is (Péter, 1974). Láthatók a színezés által elhatárolódó városrészek, a századok alatt kialakult szabálytalan utcavonalak, az egyes összenőtt városrészek központi terei – általában a templomok és városi közintézmények köré kialakult terek (Alsóváros, Palánk, a Vár, Városháza és az előtte elterülő Szentháromság tér, majd később Piactér s végül a Széchenyi tér, Felsőváros). A mozgalmas reformkor Szegeden ezek között a keretek között zajlott, amelyet igazából csak az 1879-es tavaszi árvíz másít meg, egy hatalmas metamorfózissal európai mértékű lüktető társadalmi életű, regionális gazdasági központtá változtatva a várost.

Szeged arculatán nyomot hagyott az 1854-ben Szegedre elérő Budapest-Szeged vasútvonal, majd az azt követő harmadik évre a Temesvár-Szeged vasúti összeköttetést biztosító Szegedi vasúti híd. Ezek a maguk természeténél fogva gazdaságélénkítő hatással bírtak. A mezőgazdasági környezetre, valamint a Tisza folyóra épülő feldolgozóipar építményei, a gyárak ugyancsak maradandó épületekben kulmináltak. A város polgári lakossága azonban jelentős részben földszintes vagy legfeljebb egyemeletes klasszicista jellegű házakban élt. Mindezt a környezetet változtatta meg az árvíz. Következményeként az újjáépülő város, az 1879-es térkép alapján bizonyíthatóan, európai formájú körutas, sugárutas, szabályozott utcájú lett.

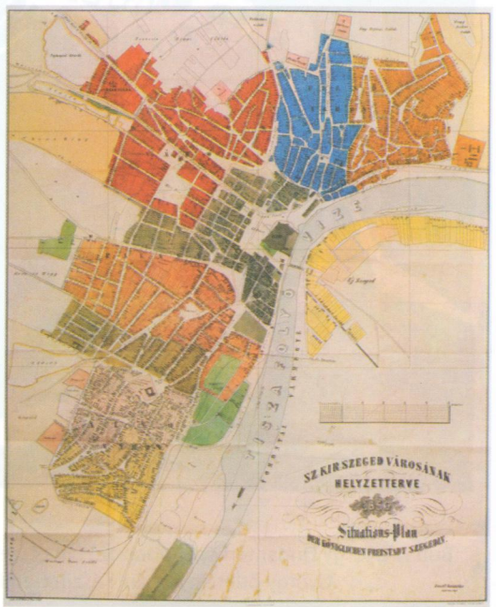

Szeged 1850-es térképe

Szeged 1879-es újjáépítési térképe

Tisza-part – rakpart

Az arculatváltozás vizsgálatát kezdjük a Tisza partján! A Tisza tömegénél és tulajdonságánál fogva is folyamatosan alakította a jobb partot. Ezen a parton alakulnak ki a kikötők és a kirakodó part, a rakpart. Persze a torontáli túloldal sem maradt parlagon, amint azt a korabeli fényképek tanúsítják. Letzter Lipót felvételei 1872-ből és 1876-ból mindkét partot kiválóan bemutatják. Érzékelhető a víz lüktető érként való funkcionálása, az élénk gazdasági élet. A fűrésztelepek, a faraktárak, facsúszkák mind a vízi élet hozzátartozói voltak. Csakúgy, mint a gabonaszállító dereglyék, amelyek a Back-malom körül csoportosultak rakományukkal. A különböző gőzösök pedig a távolabbi vízi kereskedési útvonalakkal való összeköttetést jelképezték.

Egy 1879-es Klösz-felvétel a várárkot mutatja a Tisza felőli alacsony töltéssel és a Rotundával. Ekkor még nyoma sincs a később funkcionálisan gazdasági és városvédelmi céllal kialakított rakpartnak. Plohn Illés ugyanebből az időszakból származó felvételén pedig azt lehet látni, hogy a Vár és a Tisza között kisebb-nagyobb földhányások, dombok váltakoznak, amelyeket a kiáradt víz által kialakított tavacskák választanak el. Egy harmadik kép ugyanebből az időből, Klösz Györgytől azt rögzíti számunkra, hogy a Tisza felőli parttöltés a későbbi rendeződés során is milyen élénk útvonalnak számított – persze a maga kaotikus vonalvezetésével. Keglovich 1899-es városkép-sorozatának egyik felvétele ugyan a közúti Tisza-hidat volt hivatva megörökíteni teljes szélességében, de lehetetlen észre nem venni a kikövezett, támfalakkal megerősített töltést és rakpartot, amely a biztonságosabb kikötést és rakodást volt hivatva a védelem mellett biztosítani. A parton kikötött dereglyék és gőzösök pedig a pezsgő, forgalmas tiszai vízi útra utalnak. Egy 1895-ös nyári, színezett fényképfelvétel egy ritka tiszai állapotot mutat – az igen

alacsony vízállást a Tiszán. Az 1909-ben készült rakparti kép pedig azt a pillanatot őrizte meg, amikor a makói piacozók éppen kikötöttek Szegednél.

Az 1920-as évek végéről származó képeslapon a közúti hídról látjuk a rakpart egy részét a Rudolf téri (ma Roosevelt tér) Gazdasági Kisvasút állomásával, amely 1927-ben kapcsolódott be az áruforgalomba. Leibmann Béla 1930-as díjnyertes felvétele a közúti hídfeljáróról készült, megörökítve a Tisza város alatti teljes kanyarulatát a rakparttal – melynek ezen szakasza, a Stefánia-ligetnek köszönhetően, a városi polgárok rekreációs szolgálatában teljesítette hivatását.

Ezek a bemutatott etapok is jól bizonyítják, hogy a korábban is élénk forgalmat lebonyolító Tisza és a vele közvetlen összeköttetésben lévő rakpart az átalakulások folyamán a megnövekvő terhelésnek is jó szolgálójává vált. Emellett az egyes szakaszok a gazdasági vérkeringésből kikapcsolva már a polgárok pihenését, felüdülését szolgáló rekreációs övezetté is váltak.

Vizsgálódásunk második állomása a mai Dóm tér – amely egykor a Szent Demeter-templom előtti és az Oskolák előtti teret foglalta magában. A korabeli metszet még egyben ábrázolja a templomot az iskolák épületeivel, az előtte elterülő nagy térrel. Ugyanezt láthatjuk Letzter 1875-ös felvételén. Plohn Illés 1879-es fotója a Templom teret teljes víz alatt ábrázolja a templom felől, valamint a Rozália-kápolnát és a távolban, a háttérben a Back-malmot is láthatjuk. Az árvíz után Pauli Hugo 1881-ben készült akvarellje pedig a már megmaradt városrészt (Palánk) a régi helyén lévő Rozália-kápolnával ábrázolja a terjedelmes területtel, frissen ültetett csemetékkel. Letzter 1881-es fényképfelvétele csaknem ugyanezt a területet foglalja magában, bizonyítva a fiatal ültetett csemeték meglétét, egyúttal megörökíti a Rozália-kápolna már áthelyezett és más tájolásban fekvő tömbjét is.

Letzter 1872. Újszeged Szeged felől, a vasúti híd előtti területről.

Letzter 1876-os felvétele a vasúti hídról.

Letzter 1876-os felvétele a szegedi oldalról, a pontonhíd előtt.

Árvízkép. Szeged folyam lefelé. A vár és a Palánk.
(MFM Neg. T.10058; Td.82.60.5.)

Letzter 1875-ös felvétele Újszegedről fényképezve

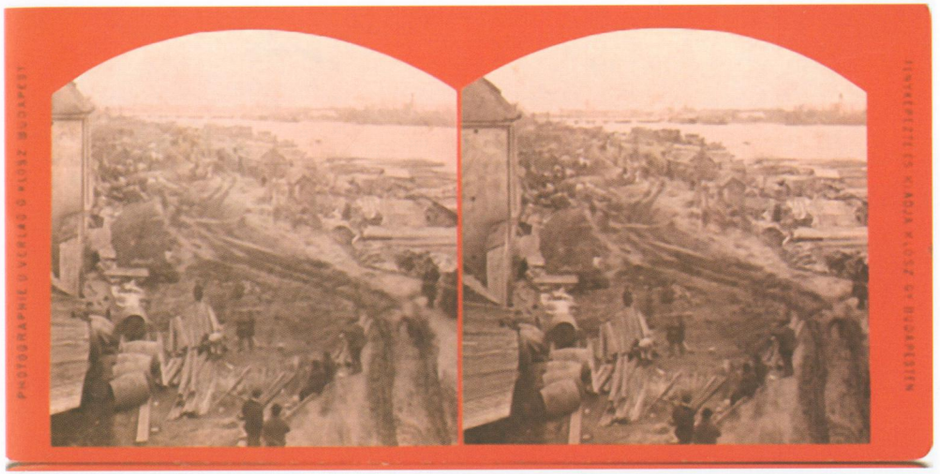

Klösz György felvétele, 1879. március. A Tisza medre Szegeden felfelé.

Árvízkép. A vár a Tisza felől. (MFM Neg. T.10398; Td.84.21.3.)

A Tisza alacsony állása, 1895. nyara.

Szeged, 1899. A Tisza-part és az egykori híd. (MFM Neg. T.10286; Td.62.8.37.)

Szeged – A Rudolf tér a Gazdasági Kisvasúttal, 1927-es képeslap.

Makói vásárosok a szegedi rakparton, 1909. (Móra Ferenc Múzeum – Néprajzi Gyűjtemény)

1930 nyara, Liebmann Béla felvétele. (MFM Neg. T.3093)

Az 1913-14 fordulóján, de legvalószínűbb, hogy 1914 tavaszán készült üveg-negatív egy megkezdett, folyamatban lévő építkezési és bontási munkálatot rögzített. A Dóm tornyainak magassága szemközti nézetben közel azon a szinten van, mint a háború kitörésekor, amit ma is láthatunk egy fehér kősáv formájában a szózat szövegrészletével. A korabeli oldalnézeti felvétel pedig még jobban segít megérteni számunkra a helyzet térbeli elhelyezkedését. Ugyanakkor mindkét felvétel bizonyítja, hogy a Demeter-templom bontása is megrekedt. A munkálatok folytatására csak 1923-ban került sor. 1925-ben bukkant elő a Demeter-templom tornyának bontásából a középkori Dömötör-torony. 1927-re már a Dóm tornyai is csaknem teljesen elkészültek, de az állványozás még nem került lebontásra. A Dóm előtt már csak az építést szolgáló barakk látható az ideiglenes lefedést nyert középkori toronnyal. A jelenlegi zárt Templom teret eredményező egyetemi és egyházi építkezéseket örökíti meg Auer Lajos 1928-as felvétele a mai Hősök kapuja felől és helyzetéből. Ezek megépültével különül majd el a Dóm tér és a Gizella tér (ma Aradi vértanúk tere).

A Szent Demeter-templom és környéke, Pauli Hugo, 1881.
(Móra Ferenc Múzeum, Képzőművészeti Gyűjtemény)

Letzter 1875-ös felvétele a Szent Demeter templomról és a Rozália kápolnáról.

A szegedi árvíz, 1879. A Palánk. (MFM Neg. T.10027; Td. 62.8.27.)

A szegedi árvíz, 1879. A Back Gőzmalom és környéke (a Rozália kápolna). (MFM Neg. T.10396; Td. 84.21.6.)

A Belvárosi templom és a Rozália kápolna. (MFM Neg. T.10391)

A Szent Demeter-templom bontása. (MFM Neg. T.25470; Eredeti neg. 3349; Td. 97.22.15.)

A megakadt építkezés, 1914. (MFM Neg. N.01386)

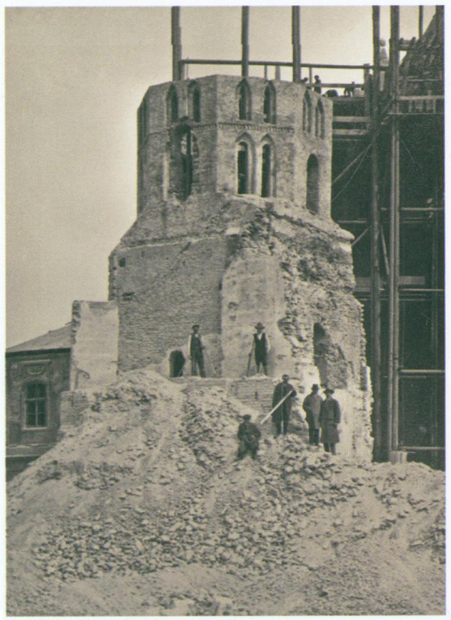

A Dömötör-torony (MFM Neg. T.13006)

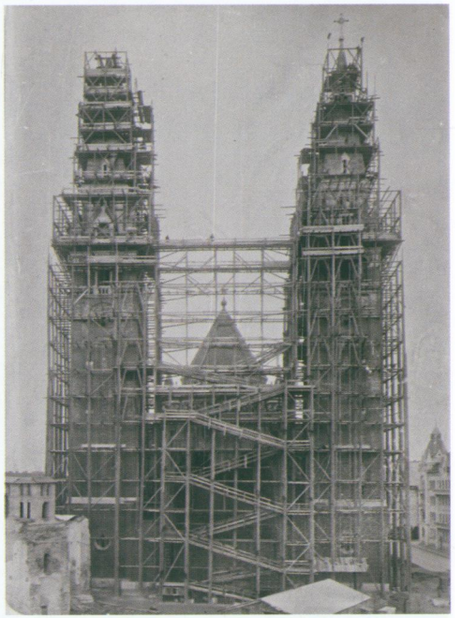

Az épülő fogadalmi templom (MFM Neg. T.13938)

A püspöki palota építésének kezdete, 1928. (MFM T. 14170)

Vizsgálódásunk harmadik állomása: a Széchenyi tér

Rövid történeti vázlat

1856. június 3-án *Gamperl Alajos* pestvárosi tanácsnokot szegedi polgármesterré nevezték ki. Ő a Nagy Piactéren át kocsiutat követtetett, majd 1857 tavaszán a kocsiút két oldalán téglából gyalogjárdát készíttetett, mellé két oldalt vadgesztenye fákat ültettetett – tehát platánok csak később, az árvíz után kerültek a térre. Ő állíttatta Szegeden a második *séta utat*, az úgynevezett *„Gamperl-sétányt"*, amelyet az 1879. évi árvíz pusztított ki a Városháza elől. 1857-1860-ig ő volt a Belvárosi Kaszinó elnöke, egyben a város polgármestere. Gamperl Alajos nem a hazafiak közül való volt, de választmánya csupa derék, jó magyar emberből állott.

1860. április 8-án Széchenyi Döblingben önkezével vetett véget életének. A gyászhír április 23-án érkezett meg a Kaszinóba. Széchenyi emlékére a nagy piacot 1860. május 15-én „Széchenyi-térnek" nevezik el (Hábermann Gusztáv szerint Gamperl javaslatára lett Széchényi tér – ám a javaslat előterjesztője Aigner képviselő volt a városi Tanácsülésen.). Ekkor még nem épült meg a Kiss Dávid-féle ház (1872) és az Új Zsótér-palota (1873), illetve Aigner József háza (1874) sem, amelyek később az egykori nagy piacteret osztották ketté. Korábban a teret Szent Háromság terének is nevezték, hiszen a déli sarkában, a mai Klauzál téren az oroszlános térszoborhoz közeli helyen állt a Szent Háromság szobra. Erről tanúskodik egyetlen képi ábrázolásunk, a Csató Ferenc által készített akvarell 1861-ből.

Csató Ferenc: Szeged, Széchenyi tér, 1861. (akvarell)

A Széchenyi térről a nemzetközi szakirodalom, a különböző útikönyvek is elismerően írtak, kiemelték példás térkompozícióját: ezek szerint kiváló térhatását a közepe felé lejtő útvonalaknak köszönhette. Annyi bizonyos, hogy ezt a hatást erősítette a teret övező épületek elhelyezése is, ugyanis mindegyik épület a homlokzatával a tér közepe felé irányult. 1874-től a tér kisebb lett, mivel akkorra elkészültek a Széchenyi teret és a Klauzál teret elválasztó épületek.

Talán nem tűnik fel, de a legtöbb, teret ismertető írás kifelejti a felsorolásból a Déry-házat, amely a Vár utca és a tér sarkán, a Postapalotával átellenben épült meg. A család vagyonosként és jó nevűként volt ismert már az 1880-as években is. *„Elfogadott homlokzat vázlat a törvényszéki és postaépület közötti házcsoportra"* néven Lechner Ödön készített a házhoz vázlatot. A Vár utca felőli sarokház építésére Déry Károly ügyvéd kapott engedélyt. Az épület látható a Letzter és Keglovich cég 1888 és 1892 között készült felvételén. 1896-ban a Vár u. 7. szám alatt Déry Ede varrógépraktára állt.

Többnyire csak az Aigner-, Popper-házak kerültek anno említésre. A tér jelentős változásokon nem ment át – igaz ugyan, hogy a tér parktükreit határoló öntöttvas kerítések idővel eltűntek. Ez a folyamat már a két világháború közötti időben elkezdődött, sőt, 1943-ra már országos szakmai berkekben is eltüntetendőnek jelölték meg azokat. Ez 1945-1951 között beteljesedett. 1930 októberében a tér nyugati oldaláról az Aradi vértanúk terére helyezték át az ifj. Vastagh György által 1912-ben készített II. Rákóczi Ferenc szobrot, majd 1945 után a nyugati oldalon emeltek emlékműveket a szovjet közkatonáknak és szovjet tiszteknek, amelyek 1990 után a Belvárosi temetőbe kerültek ki exhumálást követően. Az emlékművek maradványainak egy része pedig a Móra Ferenc Múzeum Helytörténeti gyűjteményébe került. A közkatonák helyén jelenleg Szent István és Gizella, valamint Klebelsberg Kunó szobra található, míg a tisztek parkrészét 2010 óta a várost alapító IV. Béla lovasszobra foglalja el. A tér midig is elismert volt szépen parkosított területével és virágos felületeivel. A 20. század elejétől a kiteljesedő platánok máig meghatározzák árnyas, hűst adó jellegét. Ám már nem agóra-jellegű ez a tér, mint egykor volt. Az emberek igénylik, hogy legyenek olyan terek, ahol beszélgethetnek, találkozhatnak szép környezetben – és ez éppen egy ilyen hely.

A Széchenyi tér részletes bemutatását kezdjük a Déli oldallal!

Kiss Dávid-palota

Városképi jelentőségű. Eklektikus stílusban épült 1872-ben, ma a Széchenyi tér 15. alatt található. Tervezői: Benkó Károly, Kolbenheyer Ferenc.

Az 1870 októberében árverésre bocsátott Széchenyi téri házhelyekből csak kettő kelt el, mindkettőt Kiss Dávid kereskedő vette meg. A *Szegedi Híradó* 1871 februárjában hírül adta, hogy a négyhomlokzatú palota kétemeletes lesz, a földszinten 30 bolttal (mindegyik irodahelyiséggel kiegészülve), a két emeletben összesen

18 (4-7 szobás) lakással. *„A tervet Benkó és Kolbenheyer pesti építészek készítették, a kiviteli részletrajzokat pedig Arleth Ferenc helybeli építész, az építést is ő vezeti."* Az engedélyt március 16-án adták meg. 1872 augusztusában már befejezéséhez közeledett az építkezés. Ősszel fotografálhatta le a Letzter cég, a fényképen a Kárász utcai és Széchenyi téri oldal látszik, a bolthelyiségek még portál nélküliek. Az üzletek október elején nyíltak meg, elsőnek Lemle Miklós kalapraktára, Polczner Gyula üvegkereskedése. Az 1876-i Letzter-sorozat fényképei a Klauzál téri oldalt is megörökítették.

Aigner-ház

Eklektikus stílusban épült 1874-ben. Ma Széchenyi tér 16.

Id. Aigner József kereskedő házát 1873 tavaszán kezdték építeni. A tervek nem maradtak ránk. Mivel Hoffer Károly építőmestert utasították a homlokzat magasságának módosítására, a Zsótér-házhoz történő igazítására, ezért feltételezhető, hogy ő volt egyben a tervező is. 1874 nyarán a háznégyszög építése a befejezéshez közeledett, először Aignerék háza volt lakható állapotban. Elsőnek ifj. Aigner József költöztette át gyönyörűen berendezett fűszerkereskedését a sarokhelyiségbe. Az emeletre a Victória biztosítótársaság költözött. Szeptemberben a Kárász utcai oldalon Schiffert Júlia női divatáruüzletet nyitott. 1875 februárjában egy bolt és két egymásba nyíló udvari szoba volt bérbeadó, augusztusban az Adriai biztosítótársaság főügynöksége az első emeletre költözött. A házat az 1876-i Letzter-sorozat fényképéről ismerjük, a kaputól jobbra Stern R., a sarkon ifj. Aigner József cégtáblájával. 1878 tavaszán Kiss és Seifmann rövidáruüzletet nyitott, ekkor a ház sarkán Lauscher és társa fényképkirakata volt látható. 1931-ben a Magyar Olasz Bank és a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár tulajdona. Február 15-én a Stühmer Frigyes Rt. részére földszinti átalakításra és egy utcai ajtó nyitására kértek engedélyt. A tér és utca felőli bejárattal Bartos Mór tervét engedélyezték. 1935. január 12-én a tulajdonosok portál- és falkiváltás építésére nyújtottak be kérelmet. Regdon István és Barna Endre tervét, Erdős Dezső „Elit cipő" portálját engedélyezték. 1996-ban a sarkon, a Stühmer helyén pékáruüzlet készült; az utca felől a Különleges méteráruk helyén Adidas sportbolt volt.

Új Zsótér-ház

Műemlék épület. Eklektikus stílusú, 1874-ben épült. Ma Széchenyi tér 17.

A Kárász utcáig terjedő „háznégyszög" első telkét Zsótér Andor hajósgazda és gabonakereskedő vásárolta meg. 1873 márciusában nyújtotta be házának terveit, de már februárban megkezdték a munkát. *„A ház alapozásánál rátaláltak a vár régi, külső sáncainak egy részére. A masszív facölöpzetek most is oly szilárdan állják helyeiket, hogy elmozdításuk roppant munkát vett volna igénybe, s így az új épület egy része azokon fog fölemelkedni"* – írta a *Szegedi Híradó* április 6-án. Október végén már tető alatt a három utcára kiterjedő, eredetileg szállodának szánt épület.

1874 őszén a Klauzál téri oldalon megnyílt Allemann és társa cukrászdája. 1875 tavaszán az első emelet „monumentális nagytermébe" a Lloyd Társulat költözött. A ház lakatosmunkáit Zombory Mihály készítette, aki a vasöntvényeket a Pálfy-testvérek öntödéjében csináltatta. Az épületet az 1876-i Letzter-sorozat fényképeiről ismerjük. Ekkor a Széchenyi téri oldalon, a sarkon Mayer Ferdinánd vasboltja állt, Krikkay 1889-i írásában: *„vasárúk nagy tárháza, benne tárgyak ezrei"*. 1879–83-ig itt volt a várost újjáépítő királyi biztosság székhelye. 1884 januárjában Allemann a cukrászatot berendezésével együtt Árvay Sándornak adta el, csak a kávéházat tartotta meg. A ház 1890-től Wagner Ferenc Antal és felesége, Kuncz Jozefin tulajdona, majd a Wagner örökösöké. 1898-ban a Klauzál téri oldalon Seifmann Mór bútorüzletének helyiségeiben alakításokat végeztetett: engedélyt kapott, hogy az első emelet két ablakának középpillérét kibonthassa, majd további két ablak kibontására is kért még engedélyt. A ház tulajdonosai 1951-ben Wagner Margit, Vági Ferenc és Vági Jenő. 1996 tavaszán az épület fölújításra került, földszintjén cipőbolt, a Virág cukrászda és a Postabank Rt., majd később az Erste Bank üzemelt.

A Széchenyi tér még egyben a Klauzál térrel, 1872. Letzter-fotó. (MFM Td.82.60.2.; Neg. T.10475)

A Kiss Dávid-ház keleti oldala a Kárász-ház egy részével, 1875. Letzter-fotó. (MFM Neg. T.17070)

A Széchenyi tér déli oldala, Zsótér- és Aigner-házak, 1876. Letzter-fotó. (MFM Neg. T.17084)

A Széchenyi tér déli, délkeleti oldala, 1882. Letzter-fotó. (MFM Neg. T.10211; Td. 82.60.10.)

A Széchenyi tér északi oldala

Rorhbach 1861 tavaszán készített felvétele még észak felől is jóval tágasabb, nyitottabb teret mutat. Ahogy ez igaz dél felől, úgy igaz észak felől is. Rorhbach a nagy piac nyüzsgő életét akarta megörökíteni, mielőtt a Széchenyi teret délről és északról lezáró telkeket házak építésére eladnák. A helytörténeti értékkel bíró panorámaképen a házsor a Profont-házzal indul és a vár bástyáival zárul. A két képen, amelyek együttesen alkotják a panorámaképet, az épületek balról jobbra a következő sorrendben láthatók: az élésházi épületek (Profont-ház, Palánk 3.) elé épült a Jerney-ház, ma Széchenyi tér 8.; Özv. Rieger Mihályné emeletes háza (Palánk 4.) elé épült a Takarékpénztár, ma Széchenyi tér 7.; Özv. Rieger Mihályné sarokháza (Palánk 6.) helyén áll a Takarékpénztár bérháza, ma Horváth Mihály u. 9.; Rieger Mihály emeletes háza (Palánk 7.), 1859-ben épült, ma műemléki védelem alatt áll, Horváth Mihály u. 7.; „Aigner Károly patikaház" (1848), az emeletes ház (Palánk 8.) helyén áll az Iparcsarnok, ma Horváth Mihály u. 5.; „Pfon szitás régi háza" (később e ház tulajdonosát Pfann-ként írták, aki üveg-porcelán kereskedő volt) 1848-ban készült, a ház (Palánk 9.) helyén áll az Ipartestület székháza, ma Horváth Mihály u. 3.; „Pfon szitás Újháza", emeletes sarokház udvarral (Palánk 10.), ma Horváth Mihály u. 1.

S most nézzük a Széchenyi teret északról átalakító, megépült házak sorát időrendben!

Szeged-Csongrádi Takarékpénztár épülete

Az első a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár épülete, amelyet 1864-ben építettek. Helyére az árvíz után 1903-1905 között ugyancsak a Takarékpénztár épített egy szecessziós épületet. Klösz felvételén az 1864-ben épült régi takarékpénztári épület látható középen.

Jerney-ház

Városképi jelentőségű. Eklektikus stílusban épült 1883-ban. Ma Széchenyi tér 8.

Az 1882 decemberében a Letzter L. készítette fényképen és az 1883 májusában készült Letzter és Társa fényképsorozaton látni a kerítéssel körülzárt építési területet. Ide, a Budapesti sugárút és a Tisza Lajos körút sarkára a dorozsmai Jerney Mihály 1883. július 15-én kért építési engedélyt. A mellékelt terveket Bachó és a kivitelezésért felelős Erdélyi Mihály aznap írták alá. A kétemeletes épület építési engedélye július 28-i dátumú, a bizottság javaslata: kétemeletes utcai lakóház, egyemeletes udvari szárnyépület. 1884 áprilisában már bolthelyiséget hirdettek május elsejére, lakásokat pedig augusztus elsejére. A kifogástalan épületre a lakhatási engedélyt szeptember 5-én adták meg. 1900-ban készült Keglovich Emil fényképe, amelyen a ház Tisza Lajos körút felőli oldalhomlokzata remek állapotban látható. 1996-ban a sarokrész Julius Meinl csemegeüzletként működött.

Balogh-ház

Eklektikus stílusban épült 1882-ben. Ma Széchenyi tér 6.

A Széchenyi tér és a Horváth Mihály utca sarkán álló ház építésére Balogh János kir. közjegyző és neje, Szarvady Szidónia 1882. március 15-én kért, majd 20-án kapott engedélyt. Az építéssel ifj. Heszlényi Józsefet bízták meg. Május 28-án tartották a „kőművesünnepélyt", tehát a falak már álltak. Júniusban Balogh nehezményezte az épülőben lévő szomszédos Szűcs-ház kétemeletesre módosítását. A tanács a Szűcs-ház magasságát ugyan 43 cm-rel csökkentette, a furcsa emeletkülönbség azonban megmaradt.

Szűcs-ház

Eklektikus stílusban 1882-ben épült. Ma Széchenyi tér 5.

A Széchenyi tér északi oldalán álló lakóépület építésére Szűcs Ferenc ügyvéd és felesége, Molnár Mária 1882. március 1-jén kértek engedélyt, majd már június 18-án az épülőfélben lévő egyemeletes ház kétemeletesre történő módosítását kérték, és 26-án erre az engedélyt meg is kapták. 1883. május 1-jétől a házban két bolthelyiség és a második emeleten *„4 külön lakosztály"* volt bérbeadó. Időközben számos alkalommal hajtottak végre rajta átalakításokat. 1954-ben a Szegedi Szálloda és Vendéglátó Vállalat alakította ki, majd bővítette a földszinten lévő cukrászdát; az udvaron nyári teraszt, a szökőkút előtt táncparkettet képeztek ki zeneszolgáltatással. Hosszú időn keresztül itt működött a város kedvelt tejivója (Széchenyi Tejivó).

A Széchenyi tér északi oldala, Rorhbach, 1860. (MFM Neg. T.17102)

A Széchenyi tér északi oldala, a keleti oldal északi sarka. Rorhbach, 1860. (MFM Neg. T.17051)

Víz alatt a Széchenyi tér, 1879. (MFM Neg. T.9933; Td.62.8.3.)

A Széchenyi tér északi oldala a nyugati oldal sarkával, 1883. (MFM Neg. T.10200)

Újjáépítés. A Széchenyi tér északkeleti sarka építés közben, 1883. április. (MFM Neg. T.10210; Td.82.60.9.)

Az átalakulás útja a Széchenyi tér keleti oldalán folytatódik

Postapalota

Neoreneszánsz stílusban épült 1883-ban. Ma Széchenyi tér 1.

A lebontott „váracs" helyén, a Híd utca, a Vár utca és a tér találkozásánál lévő telken a magyar állam költségén létesült. A terveket Lederer Ede építésvezető és a felügyeletet ellátó Nádai Antal 1881. december 9-i keltezéssel írta alá, az alapozás a *Szegedi Napló* szerint már november 8-án megkezdődött. 1882 májusában a *Szegedi Híradó* beszámolt a kőművesmunkák befejezése alkalmából tartott ünnepélyről. A *Híradó* 1883 januárjában beszámolt a sokak által megcsodált Kratzmann-féle üvegfestményről, mely a főbejárattal szemben volt látható. *„A gyönyörű festmény mintegy 7 méter magas és 4 méter széles, középen a magyar címerrel s alatta posta és távírói jelvényekkel. A szélső kereten tizennyolc különböző díszítés látható, melyek közül a piros-fehér-zöld szín előnyösen kiválik s a belső keret halványsárga arabeszkjeivel pompás, harmonikus színvegyületben olvad össze."* A távirda 23-án költözött, a posta *„28-án du. 1-kor"* kezdte meg működését az új palotában. Az épületet emeletráépítéssel két részletben bővítették, 1930-ban és 1946-ban. Majd a posta 1976 decemberében a mögötte lévő két épületbe terjeszkedett tovább.

Popper-ház

Eklektikus stílusban, 1884-ben épült. Ma Széchenyi tér 2/A.

A lebontott „váracs" helyén, a Széchenyi tér keleti oldalának egységes kialakítására készült, 1883. június 7-i rajz Lechner kézjegyével maradt ránk. Az *„Elfogadott homlokzatvázlat a törvényszéki és postaépület közötti házcsoportra"* című rajzot a telektulajdonosok is aláírták. Popper L. Mór bőrkereskedő augusztus 5-én nyújtotta be kérelmét az építkezésre, és 9-én már megkapta az engedélyt. A lakhatási engedélyt 1885 októberében adták meg. Az épület látható a Letzter és Keglovich cég 1888 és 92 között készült fölvételén. 1892 tavaszán már Patzauer Miksa tulajdona, ő kért engedélyt április 12-én udvarában fényképészeti műterem építésére, amit 16-án már meg is kapott. A földszintes, favázas épületre használatbavételi engedélyt augusztus 22-én adtak, azzal a kikötéssel, hogy lakásnak nem lehet használni.

Kozmata Ferenc (1892–1893) 1892-ben Szegeden alapított műtermet a Széchenyi téri Patzauer-házban. Rövid működés után fényképészetét 1893 elején eladta Kalmár Péter fényképésznek.

Aigner-ház

Eklektikus stílusban épült 1884-ben. Ma Széchenyi tér 3.

Aigner Nándor fűszerkereskedő és neje, Pfann Mária augusztus elsején nyújtották be kérelmüket az építkezésre. Jiraszek július 27-én kelt tervei hűen követik a vázlatot, csupán a tető tornyocskás szellőzőit hagyta el. Az építkezést Jiraszek Krausz Lipóttal közösen végezte. A XIX. század utolsó éveiben készült Keglovich-fényképen a földszinti nyílások íves záródásai a portálok takarásában is látszanak. A 20. század első felében alakíthatták át a nyílásokat műkőborítással egyenes záródásúra, feltehetően a Nemzeti Hitelintézet Rt. szegedi fiókja számára.

Törvényszéki palota

Eklektikus stílusban épült 1882-ben. Ma Széchenyi tér 4.

1880-ban még a Híd utca és a tér sarkára tervezték az épületet, a térre néző 19 ablakkal. Végül 1881-ben a Wesselényi utca, a Vörösmarty utca és a tér találkozásánál kijelölt telekre a magyar állam pénzén, két részletben épült. A Letzter L. sorozat 1882. decemberi fényképén az épület már tető alatt volt. A Wesselényi, a Deák Ferenc és Vörösmarty utca határolta kir. ítélőtábla telkeire, a meglévő palota két öttengelyes oldalhomlokzatához készültek a bővítés háromemeletes tervei. Az épület bővítésére Hamza Géza törvényszéki elnök kért engedélyt. A terveket 1904. szeptember 26-án tárgyalták. Az épület 1906-ban készült el. A hozzáépítést jól elkülöníti a főpárkány fölé emelkedő, szerény méretű harmadik emelet.

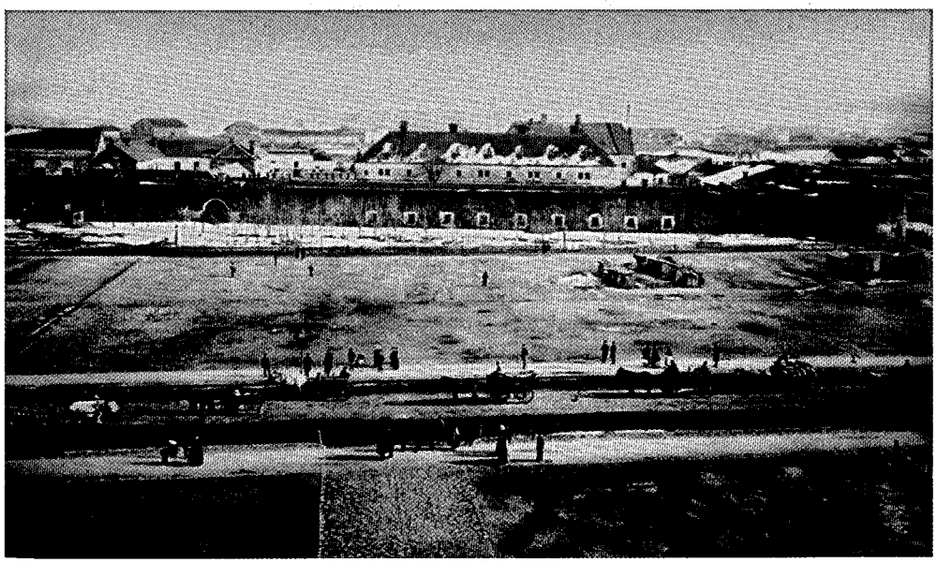

A vár a Széchenyi tér felől. Lauscher-fotó. (MFM Neg. T.10173; Td. 84.15.3.)

Árvíz kép. A Vár és környéke, 1879. Letzter-fotó. (MFM Neg. T.9990; Td.62.8.20.)

A Széchenyi tér keleti oldala épülőben, 1883. Posta. Rósa-ház, épülő színház. Letzter-fotó. (MFM Neg. T.10239)

A Széchenyi tér keleti oldala, a Bíróság épülete, 1883. Letzter-fotó. (MFM T.10237)

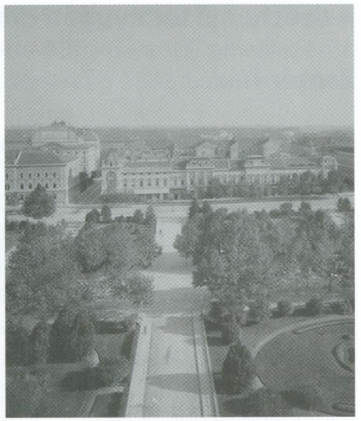

A Széchenyi tér keleti oldala az egykori várfal helyén, 1895. Keglovich Emil felvétele. (MFM Neg. T.12417)

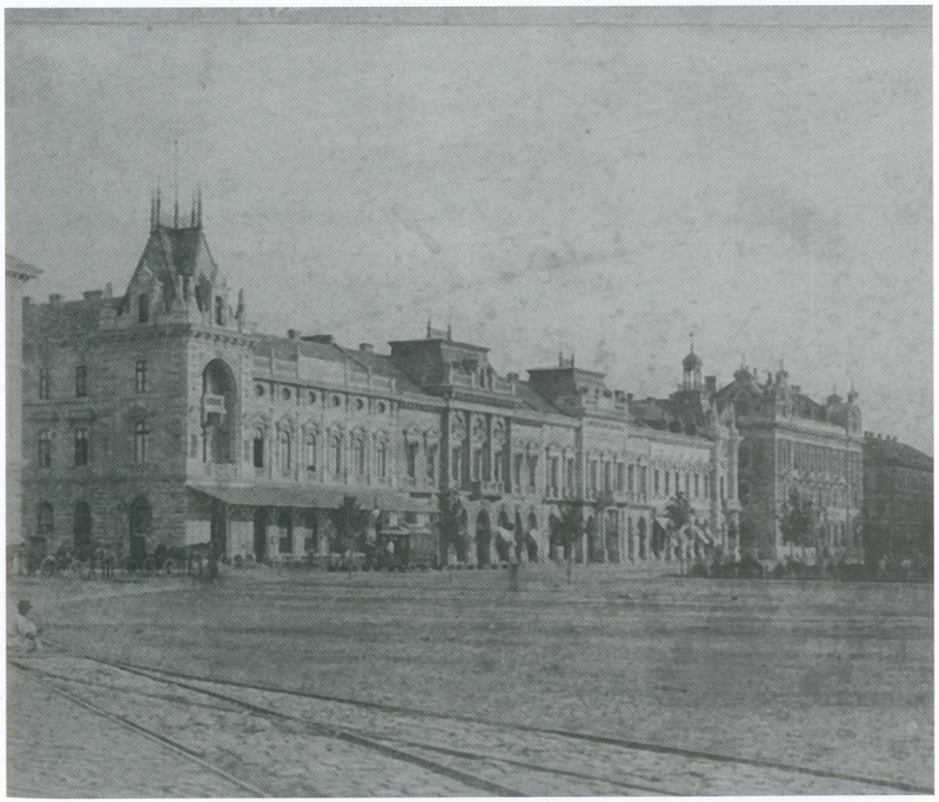

A Széchenyi tér keleti oldala, 1888-1892. Letzter-Keglovich- fotó. (MFM Neg. T.15088; Td. 85.18.4.)

A Széchenyi tér nyugati oldala folyamatos átalakulásban

Zsótér-ház

Műemlék épület. Klasszicista stílusban épült 1840–1866 között. Ma Széchenyi tér 9.

A Zsótér-család a csődbe ment Decséry-családtól vette meg 1844-ben a nem kész épületet. Hosszú ideig húzódott a befejezése, miközben a város az éppen Szegeden tartózkodó Knezevits György vándorfényképészt kérte meg 1860-ban a több nézetből való lefényképezésére, bizonyítandó az elhanyagolt állapotot. A fényképen a Széchenyi téri részt timpanonos középrizalittal látjuk, akárcsak Csató 1861-i vízfestményén. A kész épületet Bietler 1872-i akvarellfényképéről, az 1876-i Letzter-sorozatról és több árvízi fényképről ismerjük.

Tanácsháza

Copf-neocopf stílusban épült 1800-ban. Ma Széchenyi tér 10.

Az új tanácsháza alapkőletétele 1799. augusztus 30-án volt. Alapkövét a bontáskor, 1882 augusztusában találták meg, rajta *„Nemes sz. kir. Szeged város tanácsháza 1799. Kisasszony hava 30"* feliratú vésettel. Vedres István tervei alapján és közreműködésével Schwörtz János építette fel. Az épület 1801-ben készült el.

A leghitelesebb számunkra a tanács megrendelésére, 1882. március 14-én reggel készült Letzter fénykép (amit Nagy Zoltán a *Víz* előtti időkre datál, a képaláírás pedig 1880 tájára). A felvétel Zsilla Vilmos osztálymérnök segédkezésével történt és az építendő új városháza távlatterveinek elkészítéséhez volt rá szükség. 1882. május 22-én kora reggel megkezdték a tanácsháza bontását.

Városháza

Műemlék jellegű. Eklektikus, neobarokk stílusban épült 1883-ban.

A városháza építésére Tisza Lajostól megszabott feltételekkel jeligés pályázatot írtak ki, összesen nyolc pályamű érkezett be. 1882. március 4-én az első díjat a *„Régi alapon"* jeligés mű nyerte, Pártos Gyula és Lechner Ödön társépítészmérnökök terve. A munkálatok nyomon követhetők a május 22-vel kezdődő építési naplóban. Klein H. János és Kirschenbaum Keresztély budapesti építőmesterekkel júliusban írta alá a szerződést Veszelinovics Bazil polgármester. Az alapkövet augusztus 28-án délután három órakor tették le. Az építésről Letzterék három felvételt készítettek. A hivatali szobák *„kifestése Kaszta helybeli festő"* munkája. Az összekötő híd címereit, a főhomlokzat szoborműveit a *„tiroli származású székesfehérvári Stumf János képfaragó"* készítette. A kapu Rainer Károly faragása, a lakatosmunka Árkay Sándor fővárosi műlakatosé. Október első napjaiban helyezték a főhomlokzat tetejére a város újjászületését jelképező főnixmadarat, amely Bischorn bécsi ércöntő műhelyéből került ki, majd október 5-én megérkeztek az ablakfestmények is.

1884 tavaszán kezdték meg az „amerikai matt diófából készült", az épület barokk stílusával összhangban lévő, Seifmann cég szállította bútordarabok elhelyezését. A városháza pompás épületének képét a Letzter és társa cég 1883-ban fényképen örökítette meg. (45-49. kép)

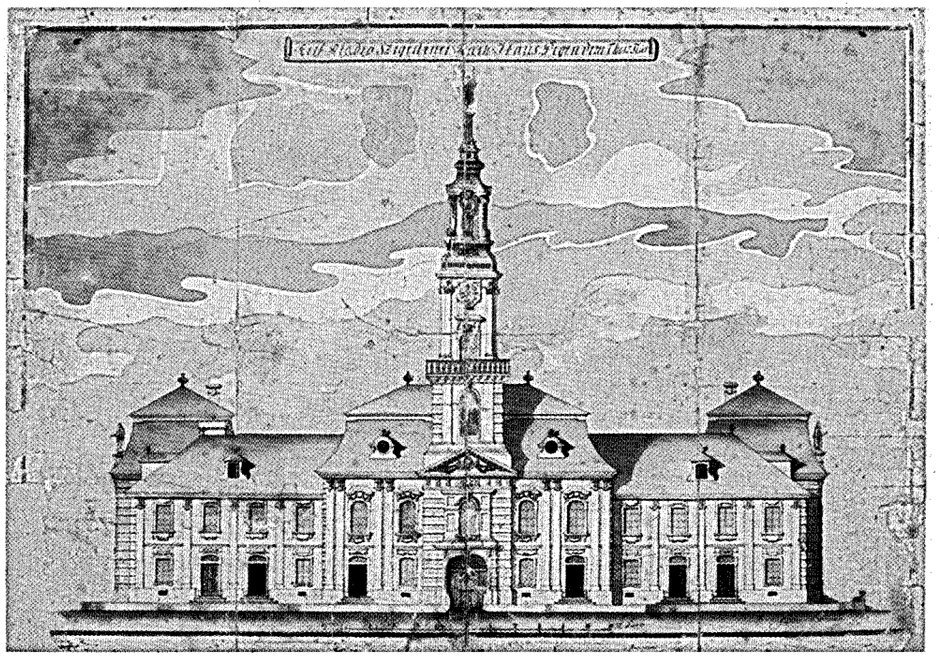

A szegedi Városháza 1856-ban.

A „régi" Városháza a bontás előtt, 1882. március 14. Letzter-fotó. (MFM Neg. T.10227)

Vízben a Széchenyi tér, 1879. Klösz-fotó. (MFM Neg. T.9981; Td. 62.8.1.)

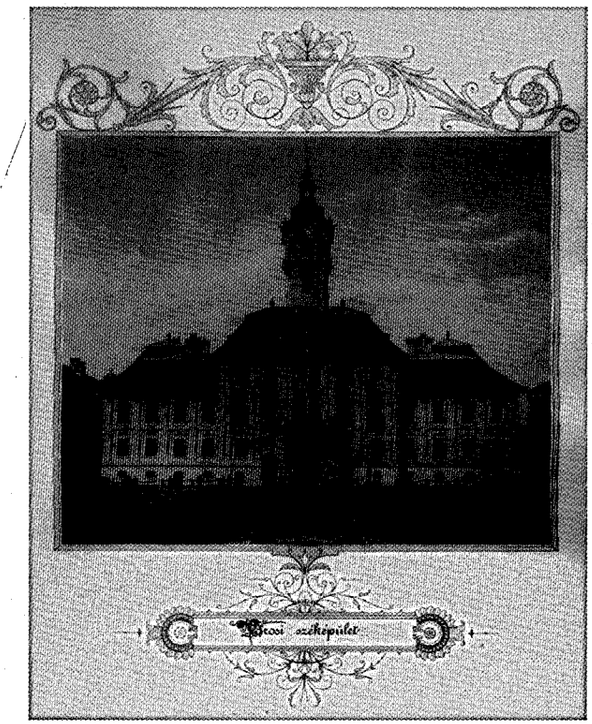

A Széchenyi tér nyugati oldalának közepe, 1883. Letzter és társa felvétele. (MFM Neg. T.10261)

Lacikonyha

Ma Széchenyi tér 11.

A tanácsháza mellett álló lacikonyha jellegzetes épületét az 1848-i kőnyomatról és Csató 1861-i vízfestményéről ismerjük. Térre néző homlokzata árkádos volt, középen timpanon emelkedett, az árkádok alatt boltok sorakoztak. 1867 novemberében árverést hirdettek a *„lacikonyha épületben létező 18 boltra"*, a következő év májustól 3 év és 4 havi bérbeadásra. 1869 októberében a *„város legrútabb botrányfészkét"* az összeomlástól *„megtámogatással"* védték. Bontására 1870 májusában árlejtést tartottak, a hónap közepén a bontás már javában folyt.

Bérház

Kora-eklektikus stílusban épült 1872-ben.

1870 júliusában a tervpályázatra érkezett 12 tervből a pesti építészeké lett a nyertes. Időközben megnagyobbították a telket. 1871 májusában a belügyminisztériumból megérkezett a városi bérház módosított terve. Az építkezés 1872. április első napjaiban kezdődött. 1873 szeptemberében hirdették meg a boltok és lakások kiadását. A földszinten 16 bolt, emeletenként 44 helyiség készült. Lassan a Fekete Sas utcai boltok is bérlőre találtak. Az emeleteket általában ügyvédek, biztosítók bérelték: 1875-ben a Szegedi Ügyvédi Kamara hivatala volt itt, a Szegedi Olvasó Egylet helyére 1876-ban a Tisza-szabályozás mérnöki hivatala költözött. Itt működött Czapik János zongoratanár magániskolája, a városi zenede és a földszinten rövid időre a dalárünnepélyi központi iroda. Az épületet az 1876-i Letzter-sorozat fényképéről ismerjük, ezen Brem üzlete a városháza felőli sarkon volt. A házba egyre több hivatal költözött, 1878-ban a *Szegedi Híradó* szerint a *„bérház egy részét fiók-városházává lehetne fölavatni"*. A *Vízkor* is a város tulajdona, több árvízi fénykép is megörökítette.

A király fogadására a második emeleten öt szobából álló zárt lakosztályt alakítottak ki a térre és a városházára néző ablakokkal. A kárpitosmunkát és bútorokat Seifmann Mórnál rendelték, majd megépítették a lakosztályt a városházával összekötő folyosóhidat (a *„Sóhajok hídját"*).

Götz-ház

Ma Széchenyi tér 12.

1836-ban és 1848-ban Götz János, 1860-ban özv. Götzné tulajdona. A házat az 1848-i kőnyomatról és Csató 1861-i vízfestményéről ismerjük. Itt volt 1836-tól 1874-ig a Pick-féle likőrraktár. A házban működött Szeged három patikájának egyike, Götz Károly Az Isteni gondviseléshez címzett gyógyszertára. 1863 októberében a Deutsch testvérek Nagy pipához című boltjában norinbergi (ma Nürnberg) áruk voltak kaphatók. Decemberben Schlesinger Henrik sarkon lévő fűszerkereske-

désében „retek cukorkát" árult, 1864 tavaszán a sarokboltot kiadásra hirdették: november elsejétől 6 évre. Feltehetően ezt bérelte ki Tóth Péter fűszerkereskedő, aki 1874-ben boltjában szagnélküli amerikai petróleumot is árult. Novemberben költözött el Pick Mór likőrraktára saját házába, Back B. fiai pedig ide helyezték át lisztraktárukat. 1875 tavaszán a Kovács Albert bérelte gyógyszertárat Barcsay Károly nyíregyházi gyógyszerész vette meg. Helyére 1940-ben „bérház és banképület" épült, emeltette a Szegedi Népbank szövetkezet.

Schwörtz-ház

Műemlékjellegű épület. Empire stílusban épült az 1810-es években. Ma Széchenyi tér 13.

1819-ben „Svertz Háza", föltehetően azé a Schwörtz Jánosé, aki 1800-ban a tanácsházát építette. A házat az 1848-i kőnyomatról és Csató 1861-i vízfestményéről ismerjük. Az 1880-as években, az Építési Törzskönyv adatainak felvételekor a tulajdonos Grünn Jánosné Götz Julianna. Letzter és Társa 1883-i fényképén Schlesinger Josl. és Tedesko Mano hatalmas cégtáblája látható. 1996-ban a térre néző földszinten a Debreceni Étterem foglalt helyet.

Neskovits-ház

Széchenyi tér 14.

1819-ben „Neskovits Háza", az épületet az 1848-i kőnyomatról és Csató 1861-i vízfestményéről ismerjük. 1865 júliusában Holtzer S. és fiai nyitották meg posztó és gyapjúszövet raktárukat. 1868 februárjában Neskovits Demeter hagyatéka, a Fekete Sas utcára átnyúló földszintes lakóház eladó. 1869 őszén vásárolhatta meg az örökösöktől Bamberger Sámuel kereskedő. A régi Újvilág Vendéglőt 1880 októberében Szekula Júlia vette át. 1883 májusában a ház bontásakor készült fényképen a tetőzet már hiányzik. A telekből sajátították ki a Híd utca folytatásához szükséges területet és evvel a telket két részre osztották. Az új utca túloldalán maradt telekre, a Fekete Sas és Csekonics utca sarkára épült a Szivessy-ház. Ma CIB Bank található benne. Az utca innenső oldalán lévő telekre a Prosznitz-ház került.

Prosznitz-ház

Eklektikus stílusban épült 1883-ban.

A telekre a Prosznitz Mihály fiai cég, Prosznitz Vilmos és Simon 1883 áprilisában nyújtott be kérelmet. A Jiraszek és Krausz által aláírt, április 23-án engedélyezett tervet törölték, mert az építtető módosítást kért. A Bachó-féle új terveket június 8-án nyújtották be, majd 28-án kaptak rá engedélyt. A *Szegedi Híradó*ból tudjuk, hogy a ház építője Hoffer Károly és a beton alapot augusztus első felében fejezték be. A kifogástalan épületre a lakhatási engedélyt 1884. november 15-én adták meg. Az Építési Törzskönyvben a ház özv. Bamberger Sámuelné Prosznitz Rozál és Bamberger Béla tulajdona.

Szeged, újjáépítés. A Széchenyi tér, Piac nyugati oldala, 1882. Letzter-fotó. (MFM Neg. T.10266_ Td. 80.2.43.)

A Széchenyi tér délnyugati sarka, 1876. Letzter-fotó. (MFM Td. 80.2.63._ Neg.T.21228.)

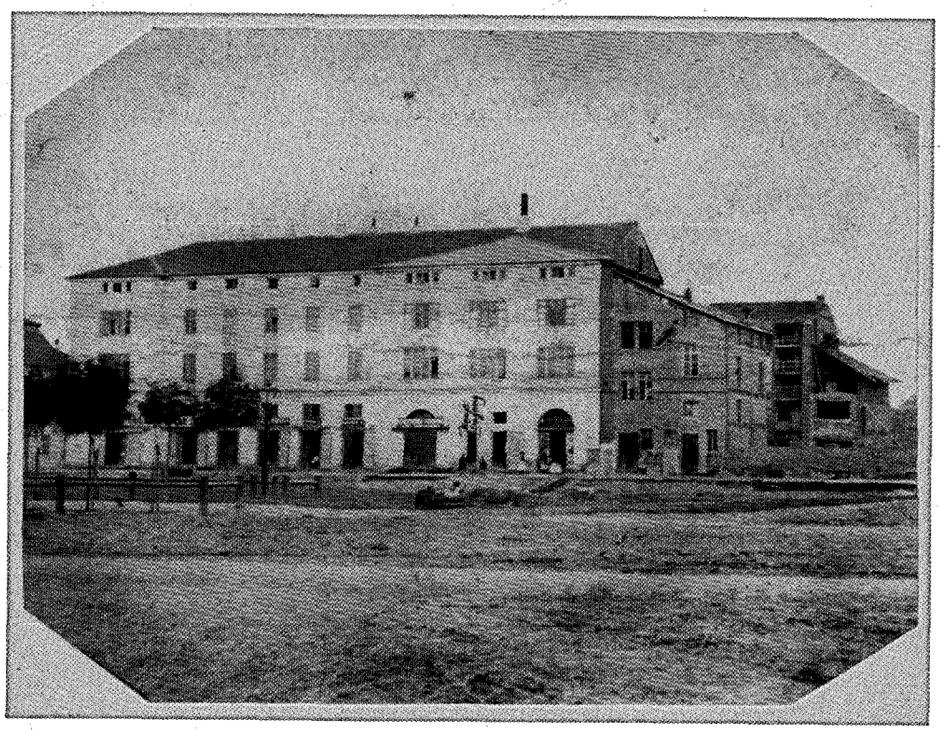

Zsótér ház - Knezsevits Gy., 1860 nyara. (MFM Neg. T.14236_ SZL.)

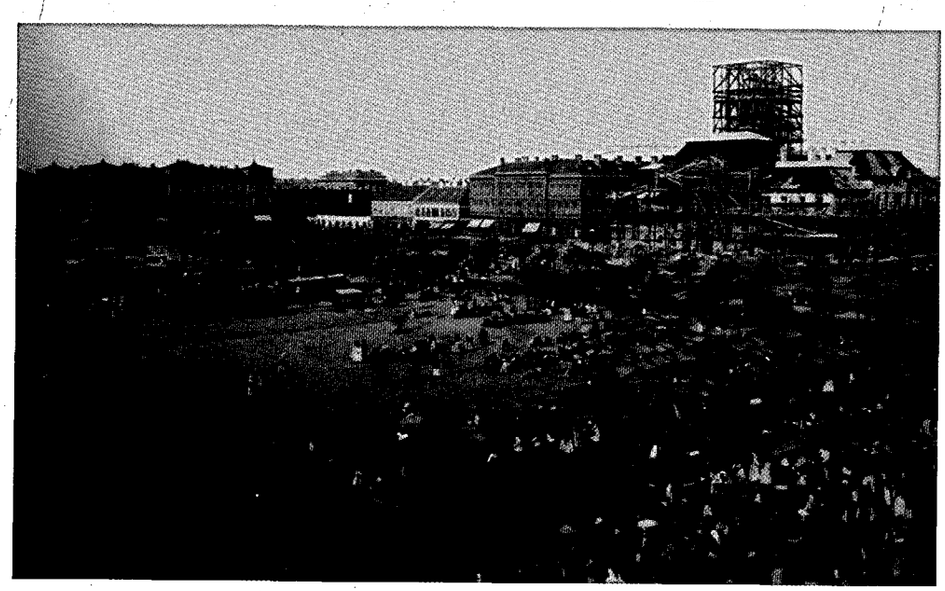

A Széchenyi tér délnyugati sarka, 1883. Letzter-fotó. (MFM Neg.T.10471_ SK.)

Felhasznált irodalom

Bálint Sándor (1959): *Szeged Városa*. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 171.

Nagy Zoltán-Papp Imre (1960): *Szeged*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 287.

Oltvai Ferenc (1968): *Szeged múltja írott emlékekben*. 1222-1945. Szeged: Szeged Megyei Jogú Város Tanácsa Végrehajtó Bizottságának Igazgatási Osztálya, 357.

Péter László (1974): *Szeged utcanevei*. Szeged: Szeged Megyei Jogú Város Tanácsa Végrehajtó Bizottságának Igazgatási Osztálya.

T. Knotik Márta (2000): Szeged építészeti emlékei In.: Tóth Ferenc (szerk.): *Congrád megye építészeti emlékei*. Szeged: Csongrád Megyei Önkormányzat, 760; 337-583.

T. Knotik Márta (2009): *Fényírók és fényirdák Szegeden* (1859-1913). Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 328.

Források

MFM Helyismereti és Irodalomtörténeti Osztály fényképgyűjteménye.

Tisza-part – rakpart

Letzter 1872. Újszeged Szeged felől a vasúti híd előtti területről

Letzter 1875-ös felvétele Szeged Újszegedről fényképezve

Letzter 1876-os felvétele a vasúti hídról

Letzter 1876-os felvétele a szegedi oldalról, a pontonhíd előtt

MFM Neg.T. 10058; Td.82.60.5. Árvízkép. Szeged folyam lefelé a vár és a Palánk

MFM Neg.T.10398; Td.84.21.3. Árvízkép. A vár a Tisza felől

Klösz György felvétele 1879. március. Tisza medre Szegeden felfelé

A Tisza alacsony állása 1895 nyarán

MFM Neg.T.10286; Td.62.8.37. – Szeged, Tisza-part, Híd, 1899.

Makói vásárosok, Szeged rakpart 1909. (Néprajzi Gy.)

Szeged, Rudolf tér a Gazdasági Kisvasúttal, 1927. Képeslap.

Liebmann B. felvétele, 1930 nyara. MFM Neg.T.3093.

Templom tér – Dóm tér

Pauli Hugo 1881.(MFM Kpz. Gy.)

Letzter 1875-ös felvétele a Szent Demeter templomról és a Rozália kápolnáról

MFM Neg. T.10027; Td. 62.8.27. Szeged 1879, Városkép (árvízkép), Palánk.

MFM Neg.T.10396; Td. 84.21.6. Árvízkép. A Back Gőzmalom és környéke (a Rozália kápolna)

MFM Neg. T. 10391; SK - Belvárosi templom és a Rozália kápolna

MFM Neg. T.25470; Eredeti neg. 3349; Td. 97.22.15. Palánki templom bontása

MFM Neg.N.01386, A megakadt építkezés, 1914.

MFM Neg.T.13006.

MFM Neg.T.13938.

MFM T.14170 – Püspöki palota építése kezdete, Szeged, 1928.

A Széchenyi tér

Csató Ferenc: Szeged, Széchenyi tér, 1861. (akvarell)

Déli oldal

MFM Neg. T.17070 – A Kiss Dávid ház keleti oldala a Kárász-ház egy részével, 1875, mgt.

MFM Td.82.60.2.; Neg. T.10475. – Széchenyi tér még egyben a Klauzál térrel, 1872.

MFM Neg. T.17084; – A Széchenyi tér déli oldala – Zsótér- és Aigner-házak, 1876, mgt.

MFM Neg.T.10211; Td. 82.60.10. Letzter L.

Északi oldal

MFM Neg.T.17102 – A Széchenyi tér északi oldala, Rorhbach, 1860, mgt

MFM Neg.T.17051 – A Széchenyi tér északi oldala, a keleti oldal északi sarka, Rorhbach, 1860

MFM T. 9933; Td.62.8.3. – Árvízkép, Széchenyi tér

MFM Neg.T.10200; SK. – A Széchenyi tér északi oldala a nyugati oldal sarkával, 1883.

MFM Neg.T.10210; Td.82.60.9. – Újjáépítés. A Széchenyi tér északkeleti sarka építés közben

Keleti oldal

MFM Neg.T.10173; Td. 84.15.3. – A vár a Széchenyi tér felől

MFM Neg.T. 9990; Td.62.8.20. – Árvíz kép. A Vár és környéke.

MFM Neg.T.10239; SK. – A Széchenyi tér keleti oldala épülőben. Posta-Rósa ház-épülő színház, 1883.

MFM Td. 85.18.4.; Neg. T.15088. – A Széchenyi tér keleti oldala, 1888-1892.

MFM Neg.T.12417; SK – A Széchenyi tér keleti oldala az egykori várfal helyén, Keglovich, 1895.

MFM Neg.T.12417, SK. – A Széchenyi tér keleti oldala a Városházáról, 1895.

Nyugati oldal

MFM Neg. T.14236; SZL. – Zsótér-ház, Knezsevits Gy., 1860 nyara

MFM Td. 80.2.63.; Neg.T.21228. – A Széchenyi tér nyugati oldala, 1876.

MFM Neg. T.10266; Td. 80.2.43. – Szeged, újjáépítés. Széchenyi tér, Piac nyugati oldala

MFM Neg.T.10471; SK. – A Széchenyi tér délnyugati sarka, 1883.

A tér kiemelkedő épülete: A Városháza

Szeged, Városháza, 1856.

MFM Neg.T.10227; SK. – A Városháza a bontás előtt, 1882.03.14.

MFM Neg. T.9981; Td. 62.8.1. – Árvíz kép, Széchenyi tér

MFM Neg. T.10261; SK. – A Széchenyi tér nyugati oldal közepe, 1883.

MFM Neg.T.10278; Td.62.8.30. – Szeged, Városkép. Városháza. 1899.

MFM Helyismereti és Irodalomtörténeti Osztály dokumentum gyűjteménye.

Szeged 1850-es térkép

Szeged 1879-es újjáépítési térképe

1956 emlékezete a szegedi városképben

Nyéki Tamás

Az 1989-es rendszerváltozás után, ahogy minden településen, Szegeden is igyekeztek emlékhelyeket kialakítani az évtizedekig elhallgatott 1956-os forradalomnak. Az eltelt 30 év során különféle jellegű, minőségű és gondolatiságú szobor- és táblaemléket emeltek, amelyek mára jól kirajzolják a szegedi 1956-os megemlékezések térbeli és emlékezetpolitikai szerkezetét. A tanulmány nemcsak ezeket tekinti át, hanem kitér az 1956 és 1989 közötti hivatalosnak tekintett, mégis szűkkörű megemlékezésekre, és a főleg az 50. évfordulótól kezdve szervezett, személyesebb hangulatú emlékező sétákra.

2006-ban, az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulóján a Szegedi Tudományegyetem Kulturális Irodája elhatározta, hogy a szokásos Egyetemi Tavasz és az Őszi Kulturális Fesztivál keretében tematikus sétákat szervez a forradalom szegedi, jelölt vagy jelöletlen helyszíneire. Mivel akkor történész végzettségű kulturális szervezőként dolgoztam az irodán, én állítottam össze és vezettem a sétákat. A tavasszal és ősszel vezetett 3-4 séta nagy érdeklődést váltott ki (és ezért később még szervezni is kellett néhányat), több érdekességet is felvetett, és az útvonal kijelölése jól kirajzolta a szegedi 1956-os megemlékezések szerkezetét.

A sétákon részt vett érdeklődők életkori megoszlás szerint inkább a középkorúak és az idősek közül kerültek ki, a fiatalabbak már kevesebben képviseltették magukat. Utóbbiak közül is főleg az egyetemisták, azon belül pedig a történelem szakos hallgatók voltak többségben. A fiatalabb korosztály egy sétán jelent meg, amikor az egyik szegedi középiskola egyik osztályát hozta el a történelemtanáruk. Jellemző volt a séták során, hogy a tüntetések 1956-os helyszínein (Klauzál tér, Széchenyi tér, Dugonics tér, stb.) mindig volt a résztvevők között olyan, aki egykoron részt vett azokon az eseményeken, és emlékeit szívesen megosztotta a többiekkel, így kiegészítve az általam elmondottakat. Konkrét napokra nem mindig emlékeztek, de színes beszámolókban idézték fel fiatalkori emlékeiket. Érdekes volt, hogy a nem tüntetésekkel kapcsolatos helyszíneken (pl. a Honvéd téri egykori laktanyánál, az Auditorium Maximumnál vagy egyéb egyetemi helyszíneken) nem találkoztam olyan résztvevővel, aki az akkori eseményeknél jelen lett volna. Ennek oka többféle lehet: az egyik lehetőség az, hogy például a fegyveres nemzetőrök közül többen emigráltak vagy börtönt szenvedtek, esetleg el is költöztek a városból, és ugyanez érvényes lehet az egykori egyetemista forradalmárokra is. Az előbbi kategóriában kevesebben voltak, akik pedig „csak" a tüntetéseken, népgyűléseken vettek részt, sokkal többen – ők voltak azok, akik nagyobb retorziók nélkül megúszták és maradtak a városban, folytatták tovább korábbi életüket. Az egykori résztvevők történeteit kiegészítve, az 1956-ot kisgyerekként átélt vagy 1956 után születettek

között pedig voltak olyanok, akik családtagjaik, rokonaik vagy ismerőseik 56-tal kapcsolatos történeteit osztották meg a sétán jelenlévőkkel.

A séták útvonalának kialakítása során figyelemmel kellett lenni arra, hogy egy kisebb vagy közepes nagyságú csoport az életkori sajátosságoknak megfelelően, mekkora sebességgel és mekkora területet tud bejárni. Túl hosszúra nem lehetett nyújtani a programot (az első séta még 2 és fél óráig tartott, de a többit már a tapasztalatoknak megfelelően másfél órásra csökkentettem) és ebből következően túl messzire sem lehetett menni. A tömegközlekedés (villamos, busz vagy trolibusz), illetve a séták számára bérelt jármű felhasználását technikai és szervezési okok miatt elvetettük. Szerencsére a limitált lehetőségek is jól lefedték a Szegeden 1956-ban történt főbb események vagy a forradalommal kapcsolatos emlékművek, emléktáblák és szobrok helyszíneit, amelyek leginkább a Belváros területét érintik. Ha ezeknek az eseményeknek és egyéb helyszíneknek a területi megoszlását megvizsgáljuk, akkor a következők derülnek ki. A Belvárosban 34 helyszín köthető 1956-hoz (közülük hét vagy nyolc nem egykori eseményhez kötődik, hanem csak magára 56-ra emlékező alkotás), Rókus városrészhez 4 helyszín, Móravároshoz 3 helyszín (ebből egy csak 56-os emlék), Alsóvároshoz és Fölsővároshoz egyaránt 2-2 helyszín (ezek közül a fölsővárosiak és az egyik alsóvárosi csak 56-os emlék), Újszegedhez 1 helyszín (ráadásul olyan 56-os emlékhez köthető, amelyet 1989 előtt emeltek az „ellenforradalom" egyik áldozatának). A csatolt egykori önálló települések emlékhelyei sem korabeli eseményekhez köthetők, hanem a forradalom 1989 után állított emlékművei. Ezek közül Szőreghez 3, Kiskundorozsmához 2, Gyálaréthez 1 helyszín kapcsolódik. Az egykori öthalmi karhatalmista (majd 1991-ig szovjet laktanya) 2018-ig még szerepelhetett az 56-os emlékhelyek listáján, de 2019 első felére teljesen elbontották, így mementóként megszűnt létezni (szobordíszei még évekkel korábban a hódmezővásárhelyi Emlékpontba kerültek).

Ha ezek után szűkítve a fenti emlékhelyeket, csak a szoborral, emléktáblával, emlékművel, kopjafával jelölteket nézzük meg, akkor a következő statisztika alakul ki. 1956-hoz kapcsolódóan 1989-ben egy kopjafa és egy domborműves emléktábla, az 1990-es években 12, a 2000-es években 7, a 2010-es években pedig 10 emléktábla, emlékmű, szobor vagy egyéb emlék született Szegeden. A 90-es évek emlékállításainak nagy száma a rendszerváltás utáni új, forrásban lévő időszaknak köszönhető, a 2000-es és 2010-es évek jelölt emlékhelyei pedig főleg az 50. és a 60. évfordulóhoz, illetve az ezekkel kapcsolatos pályázati lehetőségekhez köthetőek. Ezek az emlékek természetesen és jellemzően a szegedi Belvárosban találhatóak, sokkal kevesebb jut a csatolt községek területére és a szegedi külvárosokra.

Mára szinte teljesen kiment a köztudatból (és pont ezért akarok erről részletesebben beszélni), hogy az 1956 és 1989 között fennállt rendszer is kitermelte a saját „forradalmi" (igazából forradalomellenes) emlékhelyeit, de az 56-os eseményekhez fűződő határozott, mégis ellentmondásos kötődése miatt ezeket az emlékhelyeket többnyire zárt területen alakította ki. Talán csak a budapesti Köztársaság (jelenleg II. János Pál pápa) tér mártíremlékműve, egy-két fővárosi emléktábla

és néhány vidéki város utcanév- és emléktáblája helyezkedett el nyilvánosabb tereken. A legtöbb ilyen „forradalmi" emléktábla vagy emlékmű katonai és rendőrségi laktanyákban, rendőrőrsökön és temetőkben volt található. Ezeket az adott katonai vagy rendőri alakulatok, egységek, az MSZMP, a KISZ, a munkásőrség szervei rendszeresen koszorúzták, de legtöbbször – az emlékhelyek elhelyezkedésének is megfelelően – viszonylag zárt körben, noha a helyi vagy az országos sajtó rövid hírekben (néha fotómelléklettel) tudósított róluk. Szegeden három ilyen emléktáblát avattak, amelyeknél szintén rendszeresek voltak a koszorúzások (jellemzően november 4-én) egészen 1989-ig. A helyi *Délmagyarország* utoljára 1986-ban tudósított ezekről, a rendszer utolsó éveiben már nem tartotta fontosnak, vagy talán már nem tartotta ildomosnak. Ezek közül az elsőt (ritka kivételként) közterületen emelték, Gyapjas Pál karhatalmista hadnagy emléktábláját a róla (1958 és 1960 között) elnevezett utca első épületén helyezték el 1960. november 4-én. Gyapjas a budapesti rádió védőjeként esett el 1956. október 24-én, és azon kívül, hogy előtte Szegeden szolgált, nem tudni, hogy miért éppen őt választották ki a többi, egykoron Szegeden szolgált és a forradalomban a „rend" védelmében meghalt karhatalmista közül, hogy utcanevet és saját táblát kapjon. 1993-ban az utca nevét Szent-Györgyi Albert utcára változtatták, emléktábláját leszerelték. De Gyapjas egy másik emléktáblán is szerepelt. A Moszkvai körúti egykori karhatalmista laktanyában (később itt volt szegedi rendőrkapitányság, ma a Szegedi Határrendészeti Kirendeltség van az épületben) a BM Belső Karhatalom azon tagjainak volt a fényképes emléktáblája 1961-től, akik Szegeden szolgáltak és 1956-ban estek el a forradalmárokkal vívott harcokban. Gyapjasé és Bagi János főhadnagyé, akik mindketten a rádiónál, Kállai Mihály tisztesé, aki a Kilián-laktanyánál, Kuba János karhatalmistáé, aki a Köztársaság téren vesztette életét, és Kollár István volt tisztesé. A harmadik 1989 előtti emléket a Kossuth Lajos sugárúton, a Csongrád Megyei Rendőrfőkapitányság első szintjén emelték 1970-ben az 1945 utáni, Szegeden szolgált rendőrmártíroknak, köztük az 1956-ban elesetteknek is. Két utóbbi emléktábla a rendszerváltás után eltűnt, lappang valahol. Talán ehhez a három emlékhelyhez köthetnénk Dénes Leó, Szeged első és a forradalom napjaiban leváltott tanácselnökének belvárosi emléktábláját, amelyet talán kissé elkésve, 1987. május 16-án állítottak egykori lakóházán, a Károlyi utca 2/b. alatti társasházon, és csak néhány évet élt meg leszereléséig.

A 2006-os sétákat évekig nem követték hasonlók sem az egyetem, sem az önkormányzat vagy iskolák, civil szervezetek szervezésében. 2016-ban sikerült csak felfrissíteni ezeket, amikor Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata egy jól használható térképet is kiadott a szegedi jelölt emlékhelyek feltüntetésével, és a 60. évforduló lökést adott az egyre népszerűbbé váló tematikus idegenvezetéseknek, hogy beemeljék a repertoárjukba, illetve az iskolák és a város egyes kulturális intézményei (könyvtár, művelődési házak, stb.) is bátrabban nyúlhattak hozzá a témához. Mert úgy érzem, hogy kissé bátortalanul kezelték az 1956-os forradalommal és szabadságharccal kapcsolatos emlékhelyek csoportos felkeresését a minden évben szokásos, október 23-i nemzeti ünnepségek kivételével. Talán túlságosan átpolitizált 1956, túl közel vagyunk még hozzá, egykori, bármelyik oldalon

is álló résztvevői, károsultjai és megszenvedői köztünk élnek, sok még a fájdalmas emlék, a ki nem beszélt vagy egymásnak ellentmondva kibeszélni próbált személyes vagy közvetett emlék. Természetesen a politikai oldalak is ki akarják hasítani a történelemből a saját, magukra formált 56-jaikat, ezért aztán a mai kor idegenvezetőjének, sétaszervezőjének még mindig óvatosan, körültekintően kell „becserkésznie" az 56-os forradalmat, hogy megpróbáljon objektív és egyben érdekes maradni.

De Szegedet az 1956-os forradalmat elindító szerepe, számos, könnyen bejárható és a magyar demokrácia történetében fontos emlékhelye arra predesztinálja, hogy az 1956-tal kapcsolatos egyéni és/vagy szervezett peregrinációk egyik kiemelt célpontja legyen.

FÜGGELÉK

1956-os emlékhelyek Szegeden

Alsóvárosi temető: Czérna Zoltán 23 éves, tiszaszigeti születésű pesti szállítómunkás sírja, aki 1956. november 7-én esett el a budai vár Bástyasétányán, mint a várban harcoló felkelőcsapat tagja.

Aradi vértanúk tere: a téren áll Szeged első 56-os emlékjele, egy kopjafa (1989), illetve a mártír, az 1958. október 6-án kivégzett Kováts József emléktáblája (1990) az egykori piarista gimnázium, ma az SZTE TTIK Bolyai Intézetének falán (a tábla időközben eredeti helyéről, a tér felőli oldalról az épület hátsó, az 56-os emlékműre néző részére került).

Belvárosi híd: tüntetői útvonal, illetve fegyveres összetűzés helyszíne.

Belvárosi temető: Schwartz Lajosnak (1937-1956), az október 26-i tüntetés egyetlen halálos áldozatának sírja. Őt 1982-ben exhumálták ide eredeti nyughelyéről, az azóta felszámolt Rókusi temetőből. 1997-ben szimbolikus kopjafacsoportot állítottak az 56-os áldozatok és a jeltelen sírban nyugvó Kováts József emlékére, a II. világháborús emlékparkban lévő világháborús emlékmű mellett.

Boldogasszony sgt. 1.: az egykori Bolyai-diákotthon volt a nemzetőrség egyetemi zászlóaljának székhelye.

Boldogasszony sgt. 6.: Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar (itt alakult meg október 18-án az akkori Pedagógiai Főiskola MEFESZ-szervezete).

Cserepes sor: az egykoron itt állt Kertész-téglagyár fegyveres csoportja két napig, november 4-5-én tartózkodott itt Szabó Antal nemzetőr parancsnoksága alatt.

Dóm tér: a Fogadalmi templom altemplomában Dr. Perbíró József sírja, a Nemzeti Emlékcsarnokban Bibó István 56-os államminiszter mellszobra (1996. június 14.), az ún. Keresztény szolidaritási parkban a „Magyar Pietà 1956" elnevezésű szobor (2006. október).

Dugonics tér: az egyetem központi épületének 1. emeletén Bibó István 56-os államminiszter reliefes emléktáblája (1989. május 10.), amelyet eredetileg az épület 2. emeletén helyeztek el.

Dugonics u. 15.: Dr. Bárkányi Frigyes honvéd huszár őrnagy (1952-53-ban a Magyar Néphadsereg 22. lovasezredének parancsnoka), 56-os szegedi „helyőrségparancsnok" arcképes emléktáblája (2017. október 24.).

Egyetem utca 2.: a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kara főbejárata mellett emléktábla őrzi a MEFESZ megalakulásának emlékét (2002. október 10.), a II. emeleti Auditorium Maximumban Baróti Dezső rektor reliefes emléktáblája emlékeztet az 56-os eseményekre (2012. október 12.); 2019-ben az Auditorium Maximum megkapta a Nemzeti Emlékhely státuszt.

Eötvös utca 6.: Szegedi Tudományegyetem Gyógyszerészettudományi Kara (itt volt a kar október 19-i nagygyűlése).

Göncz Árpád sétány: MEFESZ-emlékmű (2006. november 22.), illetve a névadó emléktáblája, rajta 56-os szerepével (2017. május 16.).

Honvéd tér: az egykori laktanya tér felőli bejárata melletti falán az itt megalakult nemzetőrség emléktáblája (1999. október 23.).

Hősök ligete (Szeged-Kiskundorozsma): 56-os emlékmű (2016. október 23.)

Hősök tere (Szeged-Szőreg): Földes Tibor (1923-1958) mártír emléktáblája (1997).

Kálvária sgt. 45.: az egykori Juhász Gyula Diákotthonban volt a nemzetőrség munkászászlóaljának a székhelye.

Kálvária tér: 56-os kopjafa J. F. Kennedytől származó idézettel (2011. október 23.), illetve a forradalmi Széchenyi Rádió táblájával (2015. október 23.).

Kálvin tér: 56-os kopjafa a forradalom református áldozatai emlékére a ref. templom mellett (2016. október 22.).

Kárász utca 11.: 1950-től 1956 decemberéig a *Délmagyarország* szerkesztősége, a forradalmi napokban a *Szeged Népe* szerkesztősége.

Klauzál tér: a tüntetések egyik központi helye.

Korányi fasor 14-15.: a Szegedi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kara, Gyermekgyógyászati Klinikája (itt alakult meg az orvosi kar MEFESZ-szervezete, majd később forradalmi bizottsága).

Kossuth Lajos sgt. 28.: a Csongrád Megyei Rendőrfőkapitányság I. emeletén volt az 1945 utáni rendőr mártírok vörösréz domborműve (1970. március 26.), amely 1990 után eltűnt.

Kossuth Lajos sgt. 72.: az egykori ruhagyár (tüntetői útvonal állomása).

Koszorú utca (Szeged-Gyálarét): 1956, 1848, a doni katasztrófa és a trianoni béke közös kopjafája (2016. október 23.).

Londoni krt. 3.: az egykori kendergyár helye (tüntetői útvonal állomása).

Mars tér 13.: az ún. Csillagbörtön bejárata mellett az 1945-53-ban és 1956 után itt raboskodott politikai foglyok és a börtönben kivégzett Kováts József közös emléktáblája (1990. december).

Moszkvai krt. 12-14.: az egykori karhatalmista laktanyában (később szegedi rendőrkapitányság, ma Szegedi Határrendészeti Kirendeltség) a BM Belső Karhatalom azon tagjainak volt a fényképes emléktáblája, akik 1956-ban estek el: Bagi János főhadnagy és Gyapjas Pál hadnagy, Kállai Mihály tisztes, Kollár István volt tisztes és Kuba János karhatalmista (1961. április 3.).

Munkácsy utca 7-9.: az 1956-os forradalomban és a két világháborúban hősi halált halt egykori piarista diákok emlékköve a fölsővárosi minorita templom kertjében (1990-es évek).

Negyvennyolcas utca (Szeged-Kiskundorozsma): a művelődési ház előtti 56-os kopjafa (2001).

Pulz utca: a volt konzervgyár központi épülete, maga a gyár a Vásárhelyi Pál utcáig ért (tüntetői útvonal állomása).

Rákóczi tér: Nagy Imre szobra (2003. október 23.), az egykori megyeháza (ma kormányhivatal) épületében magyar és lengyel nyelvű 56-os emléktábla (2009. október 23.).

Rerrich Béla tér: itt áll a város egyik központi 56-os emlékműve, Melocco Miklós ellentmondásos megítélésű alkotása (1997. október 23.), és 2016-tól a mártír Kováts József 1996-os mellszobra az ún. Béke-épület bejárata mellett, amely eredetileg a Dóm téri egykori SZOTE-klub előtt állt.

Semmelweis utca 7.: az SZTE Általános Orvostudományi Karának Jancsó kollégiuma (október 24-én nagy botrányt okozva karhatalmisták szállták meg az épületet és bántalmazták az aznapi szétvert tüntetés után a szállóba menekült diákokat).

Széchenyi tér 3.: a Tisza Szálló bejáratánál a kommunista karhatalmak áldozatainak emléktáblája (2014. március 4.). 1953-56-ban már a BM megyei főosztályának Kossuth Lajos sugárúti épületében volt az 1953-ban önállóságát vesztett, újra a BM-hez tartozó Államvédelmi Hatóság, míg 1953-ben a szállóba a szegedi városi és járási rendőrkapitányság költözött és maradt is 1958-ig. Amikor 1956-57 fordulóján megalakult a megyei főkapitányság politikai nyomozó osztálya – javarészt egykori ávós tisztekből –, akkor sem a szállót, hanem a Kossuth Lajos sugárúti épület azon helyiségeit foglalták vissza, ahol 1956. október végi feloszlatása előtt az ÁVH tartózkodott.

Szent-Györgyi Albert utca 1.: az 1993-ig Gyapjas Pál nevét viselő utca első, sarki házán volt a névadó karhatalmista hadnagy (aki a fővárosi rádió védelmében esett el és előtte Szegeden is szolgált) emléktáblája (1960. november 4.) 1993-as leszereléséig.

Szerb utca és Gőzmalom utca kereszteződése (Szeged-Szőreg): 56-os kopjafa (2007).

Takaréktár utca 7.: Schwartz Lajos emléktáblája (1990. október 23.).

Templom tér (Szeged-Szőreg): Földes Tibor mártír reliefes emlékműve a r. k. templom kertjében (2016. november 4.).

Tisza Lajos krt. 12.: a műegyetemi hallgatóként 1956. november 1-jén Budapesten elesett Danner János emléktáblája (1999. május 12.).

Tisza Lajos krt. 28-30.: a MÁV igazgatóságának falán a forradalmi Széchenyi Rádió emléktáblája (2016. október 27.).

Tisza Lajos krt. 54.: a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának földszintjén Dr. Perbíró József emléktáblája egykori szobájának ajtaja mellett (1993).

Stefánia: október 24-re virradóra honvédek szerelték le talapzatáról a mai Lidice-emlékkő helyén egykoron állt Lenin-Sztálin szobrot, amelyet Tápai Antal készített két szovjet művész műve nyomán (1950. december 29.). Elszállították a honvéd gépkocsizó laktanya udvarára, majd 1957. március 17-re visszahelyezték, és csak az 1960-as évek első felében távolították el végleg. Kisalakú mintája a múzeum gyűjteményében található.

Vaszy Viktor tér 1.: Szegedi Nemzeti Színház (tüntetői útvonal állomása, illetve fegyveres összetűzés helyszíne).

A forradalmi tömeg tüntetése a Tisza Szálló előtt 1956. október 25-én. (MFM T26506).tif

A Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete naggyűlésének résztvevői a bölcsészkari épület Auditorium Maximumában. (MFM T26501)

A MEFESZ október 20-i naggyűlésén az Auditorium Maximumban Lejtényi András másodéves joghallgató beszél. (MFM T26498)

Tüntetők a forradalom szimbólumával, a Kossuth-címerrel menetelnek Szegeden 1956. október 24-én. (MFM T26504)

A szegedi Klauzál tér 1956. október 25-én a tömegtüntetés előtti percekben. (MFM T26521)

Békés forradalmi pillanat a szegedi Klauzál téren, október 25-én. (MFM T26518)

Fegyelmezett forradalmi nagygyűlés a Kossuth-szobornál október 25-én. Liebmann Béla felvétele. (MFM T26515)

A forradalmat ünneplő emberek a Klauzál téren, október 25-én.
(MFM T26519)

Óriási tömeg az október 25-i Klauzál téri nagygyűlésen. (MFM T265179)

Férfiak létrán másznak a Széchenyi téri egyik szovjet emlékmű tetejére, hogy lefűrészeljék a vörös csillagot 1956 októberében.
(MFM T26526)

Schwartz Lajos felravatalozott koporsója.
(MFM T26525)

A „szegedi" Móra Ferenc

Medgyesi Konstantin

A XX. századi Szeged közgondolkodási karakterét, szellemi arculatát talán három ember tudta leginkább formálni, alakítani: Klebelsberg Kuno, Szent-Györgyi Albert és Móra Ferenc. Tudjuk jól, hogy Klebelsberg hívta, csábította Szegedre Szent-Györgyi professzort és Klebelsberg Kuno – a politikai nézeteltérések ellenére – nagyra tartotta Móra Ferenc kultúraszervező tevékenységét és ezért is adott Móra Szeged-környéki régészeti ásatásaira költségvetési támogatást.

Szent-Györgyi Albert és Móra Ferenc kapcsolata pedig Szeged város történetének legszebb lapjaira való. Ismerték egymást, barátok voltak. 1983-ban Móra Ferenc leányunokája, Vészits Márta, „Mötyő" levélben köszöntötte a 90 éves Szent-Györgyi Albertet. Erre válaszolva Szent-Györgyi azt írja: sok köszöntőt kapott, de a Mötyőé volt a legkedvesebb. Ahogy a Nobel-díjas tudós fogalmaz: *„mert visszahozta az én Ferim emlékét, amit úgy őrzök a lelkemben, mint valami csodálatos szép képet"* (Péter, 1999: 190-191). Szent-Györgyi Albert elmondja, ő egész életében a problémák megoldását kereste, illetve az olyan embereket – idézem –, *„mint Feri."*

Folytatom a gondolatsort Szent-Györgyitől: *„A problémák körül elég szerencsével dolgoztam, de olyan embert, akit kerestem, igazán csak egyet találtam, a Ferit."* A tudós megőrizte a Mórával folytatott beszélgetéseik emlékét. *„Ha őt vissza tudnám hozni, ezer mérföldet is elmennék érte gyalog"* – írja Szent-Györgyi, aki arról is szól, hogy Móra mély embersége hatott rá. Megint adjuk vissza a szót Szent-Györgyinek: *„Engem sok kiváló és érdekes emberrel hozott össze a sors, és nincs panaszom, de a Feri emléke mindenek felett ott ragyog, hozzá még hasonlót sem találtam."* S talán a legfontosabb gondolatfoszlány: *„Szegedet nekem a Feri emléke teszi ragyogóvá."* A sokat látott, tapasztalt, világhírű – egykori szegedi – tudós arról ír, hogy Móra emléke „ragyogóvá" teszi számára Szegedet. Igen, állíthatjuk, Móra Ferenc személyisége ragyogóbbá teszi a várost, Móra szegedi életútja, eredményei, lelkülete még ragyogóbbá tették Szegedet a XX. században.

Ebben az írásban a kiskunfélegyházi születésű Móra Ferenc szegediségét, szegedi kötődését igyekszem körbejárni.

Öt témakört fogok áttekinteni. Az első: a szegedi indulás, Móra szegediségének formálódása. A második: Móra több mint 30 éves hűsége Szegedhez; a város, amit a csábítások ellenére nem hagyott el. A harmadik téma: Szegedről máshonnan, vagyis miként jelenik meg Móra szegedisége, Szeged-képe, amikor külföldön van. A negyedik: miként címkézi Szegedet, Móra milyen fogalmakat használ a városra. S végül: az identitás, az önkép: félegyházinak vagy szegedinek tekinti magát.

Az első megközelítés: a szegedi indulás, a szegediség születése

Tudjuk, Móra Ferenc 1879-ben Kiskunfélegyházán született, ott folytatta tanulmányait, majd Budapesten volt egyetemista, s 1 évig tanított Felsőlövőn. 1902. május 1-jén lett szegedi polgár. Valószínűleg ő sem gondolta, hogy élete hátralevő 32 éve Szegedhez köti majd. Azt feltételezhetjük, hogy Móra 1902 körül Szegedre mint élete egy átmeneti állomására gondolt pusztán.

Móra írásaiból rekonstruálható, hogy miként találkozott először a várossal, melyek is voltak az első benyomások; ahogyan azt manapság mondani szokás – hogyan alakult a „kémia" Szeged és Móra Ferenc között. Tanári vagy oktatási tisztviselői szegedi állást szeretett volna, de tudjuk, hogy arra nem volt esélye sem. A *Szegedi Napló* akkori főszerkesztője azonban felajánlott neki egy újságírói állást. Erre a helyzetre Móra 25 évvel később így emlékezett: *„Jobb dolgom nem volt, eljöttem Szegedre".*[1] Arról is ír később Móra, hogy mikor életében először járt Szegeden, akkor, ahogy mondja: *„Bizony, nem olyan szándékkal [jöttem], hogy sohase menjek el belőle többet".*[2] A forrásokból megtudhatjuk; legelőször csak egy napra érkezett Szegedre, lényegében az állásinterjúra. Mivel a vonat csak délután indult vissza Kiskunfélegyházára, ezért a szabad idejét szegedi csavargással töltötte. Ahogy fogalmaz: csavargott ebben *„az idegen városban, ahol egy lélek ismerősöm nem volt".*[3] Megcsodálta a városháza előtt a hetipiacos sokadalmat. Délben leült a Postapalotával szemben a Széchenyi tér vaskorlátjára és ott elfogyasztotta a korabeli „szendvicset" – az édesanyjától kapott karéj kenyeret. Ez élete első érdemi, maradandó szegedi emléke: ahogyan majszolja a kenyeret a Széchenyi téren. Szinte magunk előtt lehet ez a kép.

Azt is be tudjuk azonosítani a különböző írásaiból, hogy Móra fejében mi volt 1902 körül Szeged legérdekesebb, legfontosabb, legizgalmasabb szellemi arculati eleme. A művelt, tájékozott félegyházi Móra bizonyosan sokat olvasott a szegedi boszorkányperekről: a Szegeden letelepedő Mórát ez a kérdés izgatta leginkább, ezt hozta magával a korábbi olvasmányélményeiből. A „friss szegedi" Móra amint tehette, egyből kiment a Boszorkány-szigetre, mert azt a helyet látni akarta. Úgy gondolta, a Boszorkány-sziget *„nagyon emlékezetes helye"* a városnak: *„Hát már csak megnézem, gondoltam"* – emlékezett később (Móra, 1936: 97). A boszorkány téma évekig foglalkoztatta Mórát, kifejezetten érdekelte, kutatásokat is folytatott – úgymond Szeged „jóhírneve" védelme érdekében. S kikutatta; nem igaz, hogy Szeged bűnös város, mert nem Szegeden volt az utolsó boszorkányégetés 1728-ban, hanem Nagykárolyban 1745-ben – de Svájcban bizony még 1783-ban is előfordult élőember-égetés.

Móra több mint 30 éves hűsége Szegedhez – a város, amit nem hagyott el

Fontos életrajzi elem, hogy 1904-től a városi múzeum és könyvtár munkatársa lett, ahol írótársa és barátja, Tömörkény István az igazgató. Kijelenthetjük, a múzeumi lét, a múzeumi ethosz, a múzeumi-könyvtári pozíció az, ami Mórát végérvényesen Szegedhez köti. Minden bizonnyal Tömörkény barátsága és a múzeum miatt maradt Szegeden, ezek a tényezők voltak a meghatározó kötőerők.

Három olyan élethelyzet akadt a mórai életút során, amikor komolyabban felmerülhetett, hogy Szeged és Móra útjai elválnak.

Móra Ferenc 1917-től a szegedi múzeum igazgatója, 1918-ban az őszirózsás forradalom egyik szegedi arca, 1919-ben pedig a *Memento* című elnagyolt, kellően át nem gondolt cikkével kvázi kiáll a Tanácsköztársaság törekvései mellett. 1919 nyarán-őszén, 1920 első hónapjaiban emiatt üldözött vaddá válik. Kap olyan barátinak tűnő tanácsokat, hogy hagyja el Szegedet, meneküljön – akár az országot is hagyja el. Móra erről a következőképpen gondolkodik: *„Én nemcsak az országot, de Szegedet és azt a kultúrpalotát sem hagyom el, amelyet mint igazgatója írói álmaim beleölésével, húsz év fanatikus munkájával a vidék első kultúr-intézetévé tettem"* (Péter, 1989: 82).

Hitet tesz amellett, hogy marad a városban, de fennmaradtak információmorzsák arról, hogy azon töprengett, öngyilkos lesz. Különös, bizarr, drámai lélektani helyzet. Töpreng, hogy eldobja-e az életét, de Szegedhez és főleg a múzeumhoz – a kimondott szavak és a tettek alapján is – ragaszkodik.

Móra túléli a fehérterror szörnyű időszakát és még a múzeumigazgatói posztja is megmarad. Egy 1923-as szövegében találjuk e gondolatokat: *„Amikor én húsz évvel ezelőtt betettem a lábam a szegedi kultúrpalotába, és örök szegénységgel lépvén frigyre, életemet felajánlottam a magyar kultúrának, abban a reményben voltam, hogy ennek oszlopcsarnokából fognak eltemetni, mint olyan munkást, akit túlél a jó híre. Sok tervem, álmom, félbe-alkotásom van itt, s már nem sok az időm"* (Péter, 1989: 142). Móra annyiban látnok, hogy valóban kevés ideje maradt már; 11 év volt még hátra az életéből. S ez a szöveg azt a teóriát is alátámasztja, hogy Móra számára a legfontosabb kötőerőt Szegedhez a múzeum adta.

Móra Ferencnek a húszas évek elején újra ki kellett magát találnia. Szeged biztos pont volt és maradt, de igyekezett magát egyre inkább országosan is pozícionálni.

Az országos terjesztésű budapesti lap, a *Világ* tárcaírója; Szegedről küldi az írásait Budapestre. S mindemellett szinte hetente jár fel a fővárosba. Olyan sok időt töltött Budapesten a harmincas évek elején, hogy a Hotel Britanniában külön szobát tartottak fenn Móra számára.

1922-ben jelenik meg *A festő halála* című regénye – innentől egyértelműen kimondható: Móra országosan ismert, ünnepelt regényíró. Egyre inkább nem pusztán szegedi író ő, hanem szerte az országban körberajongott celebritás. Sikere titka: írásaiban is az élőbeszéd látszatát tudja kelteni, s a különböző helyeken – vidéken és Budapesten – szervezett rendezvényeken pedig a szabadelőadás nagymestere. A legenda szerint sokan azért érkeznek más vidékekről Szegedre, a szegedi múzeumba, hogy akár egy rövid időre is megpillanthassák Móra Ferencet.

Mórának nem kell elköltöznie Szegedről, hogy országosan tisztelt kulturális tekintély legyen. Szegeden él, de sokat van Budapesten. A saját országos ismertségét nemes egyszerűséggel csak *„országos hírhedtségnek"*[4] nevezi.

Ejtsünk most szót a másik két „csábításról"!

1926-ban felkérik a *Magyar Hírlap* főszerkesztőjének – nem mond egyből nemet, de utána mégis visszautasítja a kérést: *„Ami keveset tudok adni Nektek, azt jobban adhatom innen Szegedről"* – írja Móra (Péter, 1989: 108). A *Magyar Hírlap* tárcaírója lesz mindörökre, az országos lap számára még a halála előtti napokban is küld írást.

A másik nagy csábító tényező szintén a húszas évek második feléből: felvetődik, hogy legyen a „vidéki múzeumok országos igazgatóságának" a vezetője. Nem vállalja. Nem akarta elhagyni Szegedet, pedig korlátlan szabadság állt volna a rendelkezésére. Hat hónapnyi hivatali munka mellett hat hónap tanulmányi szabadságban lehetett volna része; de nem ment – maradt Szegeden.

1927-ben egyszer egy nyilvános beszédében arról szól, hogy *„Szegeden túl terjedő ambícióim sohasem voltak"*.[5]

Szegedről máshonnan, vagyis miként jelenik meg Móra szegedisége, Szeged-képe, amikor külföldön tartózkodik

Ha távol van, akkor szereti legjobban Szegedet – a legtöbb szenvedély akkor érződik a várost érintő szövegeiben. Amikor Velencében jár, akkor a tengert és a nagyárvíz utáni Szegedet hasonlítja össze. Velencét látja, de Szeged jut eszébe. Pisa-ban is az ő múzeuma elevenedik meg előtte. Így ír: *„A mi kultúrpalotánk Szegeden még csak harmincesztendős, de sokkal inkább műemléknek látszik, mint Magasságod [a pisai ferdetorony]. Tudniillik annak [a szegedi kultúrpalotának] már régen nincs egy ép porcikája"*.[6] Bécset a következőképpen illusztrálja: *„Kilenc óra után olyan csöndesek az utcák, akár Szegeden. Az autók meg még csöndesebbek, mint otthon"*.[7]

Sevilla-ban az egyik legnagyobb élménye az, hogy egy Szeged-környéki asszonysággal találkozik, aki spanyol földön, több évi kint tartózkodás után is a szegedi ő-ző nyelvjárást használja.

Unokájának, a „Vadembernek" címezve, őt megszólítva - de valójában (mai kifejezéssel: blogszerűen) a közvéleménynek írja egy adriai tengeri útjáról: *„Fölhatalmazlak minden olyan hír megcáfolására, mintha én többet sose akarnék visszamenni Szegedre. Nem evett meg se a fiumei cápa és nem kínált meg kultuszminiszterséggel Mussolini sem.... Otthon vagyok egy nap százszor és járok ide-oda a kultúrpalota, meg a Kölcsey utca közt, mint a vetélő".*[8]

Ha Móra távol van, gondolatai akkor is az ő városa és az ő múzeuma körül járnak. Amikor azonban Szegeden van, akkor azért szigorúbb a várossal szemben: Móra alapvetően Szeged-kritikus. Van egy 1933-as írása Táncsics Mihályról, amelyben a következőképpen fogalmaz: *„Csak az Isten őrizte meg attól, hogy szegedi író nem lett belőle. Hiszen nem mondom, becsukni akkor is becsukhatták volna, de azért még se csinált volna karriert"* (Móra, 1936: 56). E gondolat magára vonatkoztatott szomorkás üzenete, hogy aki szegedi író, az bizony nem lehet országosan ismert, befutott közéleti szereplő. Móra halála előtt 1 évvel úgy érezhette; Szegedről ő nem vált sikeres emberré.

Móra Szeged metaforái, a szegediséget érintő fogalom-meghatározásai

A Lázár György polgármesterről írott nekrológjában Szegedet a *„legnagyobb magyar városnak"* (Móra, 1936: 164) nevezi. Az első világháború szörnyűségei közepette Szegedről mint *„a legderekabb magyar hősök városáról"* (Móra, 1936: 167) ír. A *Szeged kövei* című cikkében Szeged a *„mindenkori kultúrváros"* (Móra, 1936 [II. kötet]: 92). Huncutabb kedvében – Sopron, a leghűségesebb magyar város mintájára – Szeged a leghűtlenebb város. 1932-ben írja ezt a mókás mondatot: *„Most is minden reggel azzal nyitom ki az újságot, hogy ugyan benne van-e már a szabad királyi városságról való ledegradálásunk"* (Móra, 1936: 18).

S végül az identitás, az önkép: félegyházinak vagy szegedinek tekinti magát?

1932-ben a Szegedi Egyetemtől kapott díszdoktori cím ünnepségén, a díszdoktori beszédben őszintén kimondja: önmagát félegyházinak tekinti. Szeged kapcsán magáról mint „befogadottról" szól – azt mondja, olyan ő Szegeden, mint az egyetem: hiszen mindketten máshol „léteztek" korábban, de egy ideje már befogadotti státuszban itt vannak, itt lehetnek Szegeden. És a legfontosabb kötőerő Szegedhez – amint e díszdoktori beszédből is kitetszik – a múzeum: ahogy ő mondja, *„a Tisza-parti ház."* Idézem: *„a Tisza-parti ház, amelybe az Isten életem kenyerét letette".*[9] Milyen szívbe markoló, mataforikus mórai gondolat: a Kultúrpalota, a múzeum az a hely, ahová az Isten „letette" Móra Ferenc életének kenyerét.

A szegedi díszdoktori beszéd után egy hónappal – a halála előtt majdhogynem egy évvel – Félegyházán mond nagyszabású köszöntőt a kiskunfélegyházi öregdiákok találkozóján. Itt hangzanak el e gondolatok: *„Meg kell mondanom, optikai csalódás hogy én Szegeden élek, nem pedig itt. Akik az írásaimat ismerik, azok tudják, hogy Félegyházán élek. És én nem vagyok öregdiák, inkább nagyon is kisdiák vagyok.*

Fercsike, onnan a Daru utcából".[10] Szintén ezen a kiskunfélegyházi rendezvényen beszélt arról, a végrendeletében benne van, hogy amikor az Úristen hazahívja, akkor – ahogy mondja – *„azt, ami megmaradt belőlem, hozzák ide Félegyházára, mert csak itt lesz nekem jó álmom, itt lesz jó alvásom, és itt hallom meg leghamarabb a feltámadás angyali hívását. Félegyháza iránti szeretetemnek ennél jobban nem tudok kifejezést adni".*[11]

Móra Ferenc lelkéről sokat elmond ez a bizonyos végrendelet. Idézem: *„Végakaratomnak inkább ez lehet a stílusos címe: Szeretném, ha így történne."*[12] Még halálában sem parancsol, hanem – szeretné, ha így lenne.

A végrendeletben arról ír, Szeged városának tisztességes, csöndes és *„nem sokba kerülő cselédje"* volt. Idézet e szomorú forrásból: *„Díszsírhely Szegeden nekem nem kell; szeretnék az édesapám mellett aludni Félegyházán, az én drága városomban, amely nekem adta a szívét, mikor én mindenem egy idegen városnak adtam, amely szintén szeretett engem személyileg."*

1934. február 8-án Móra Ferenc meghalt: két nappal később Szegeden temették el. Az édesapja kiskunfélegyházi sírjáról hoztak el néhány hantot a sírgödörbe. Móra – saját kifejezésével élve – „mindenét" Szegednek, ennek az „idegen" városnak adta. Halálában mégis szeretett volna félegyházi lenni.

Ez nem adatott meg neki: Móra haló poraiban is szegedi maradt.

Felhasznált irodalom

Móra Ferenc (1936): *Szegedi tulipántos láda*. I-II. kötet. Budapest: Révai Kiadás.

Móra Ferenc (1979): *A Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*. A szöveget gondozta: Vészits Ferencné. Budapest: Szépirodalmi Kiadó. Elektronikus dokumentumként: https://mek.oszk.hu/05300/05322/index.phtml (A letöltés időpontja: 2019. szeptember 9.)

Móra Ferenc (1981): *A vadember és családja*. A szöveget gondozta: Vészits Ferencné. Budapest: Szépirodalmi Kiadó. Elektronikus dokumentumként: https://mek.oszk.hu/10200/10249/index.phtml (A letöltés időpontja: 2019. szeptember 9.)

Móra Ferenc (1983): *Beszélgetés a ferdetoronnyal. Túl a palánkon*. A szöveget gondozta: Vészits Ferencné. Budapest: Szépirodalmi Kiadó. Elektronikus dokumentumként: https://mek.oszk.hu/05100/05156/index.phtml (A letöltés időpontja: 2019. szeptember 9.)

Péter László (1983): *Móra Ferenc*. Kiskunfélegyháza: Kiskunfélegyházi Városi Tanács.

Péter László (1999): *Móra műhelyében*. Budapest: Pannonica Kiadó.

Jegyzetek

1 *Szegedi életem 25. évfordulója* c. írásából (Móra, 1979).
2 *Nagy forsythia-virágzás városunkban* c. írásából (Móra, 1979).
3 Uo.
4 *Szegedi életem 25. évfordulója* c. írásából (Móra, 1979).
5 *Miniszterségem története* c. írásából (Móra, 1979).
6 *Beszélgetés a ferdetoronnyal* c. írásából (Móra, 1983).
7 *Bécsi csapszékben* c. írásából (Móra, 1981).
8 *Levél ifj. Ferencnek* c. írásából (Móra, 1979).
9 Részlet a Díszdoktori beszédből.
10 A kiskunfélegyházi „öregdiákok" kultúrünnepélye. Előadás az „öregdiákok" által rendezett kultúrünnepélyen. (Móra, 1979).
11 Uo.
12 A végakarat pontos szövegét Móra Ferenc dédunokája, Vészits Andrea bocsátotta rendelkezésemre.

Móra Ferenc 1933 októberében szegedi háza kertjében.
(MFM T13303)

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.

Móra Ferenc a deszki ásatásoknál egy avar sír szélén, 1933. (MFM T13289)

Móra Ferenc 1919-ben.

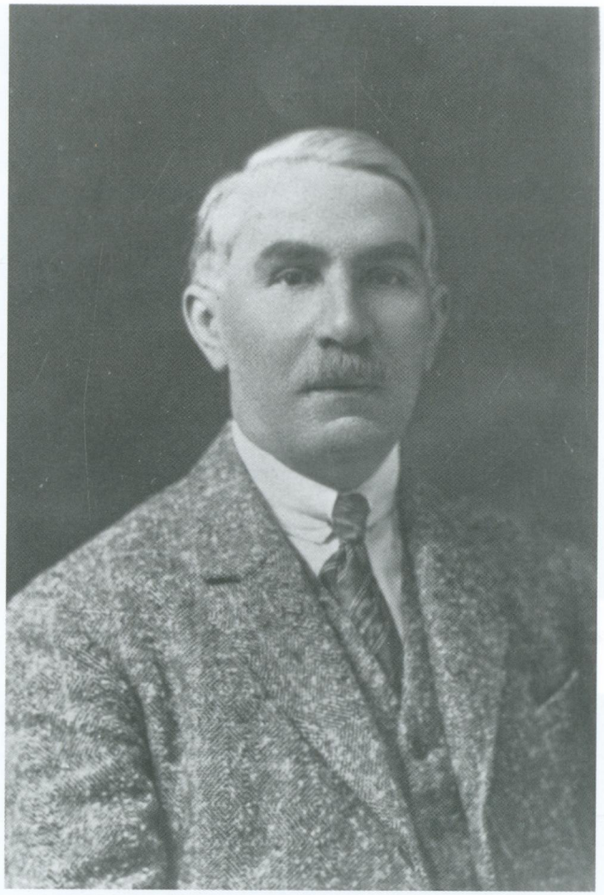

Móra Ferenc portréja, 1926. (MFM T14345)

A Kultúrpalota az 1930-as évek elején, amikor Móra igazgatóként szolgált az intézményben. (MFM T15709)

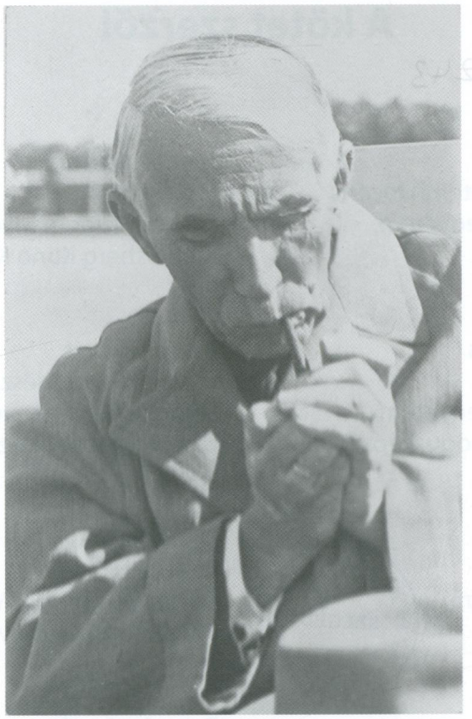

Móra Ferenc 1933-ban. (MFM T13291)

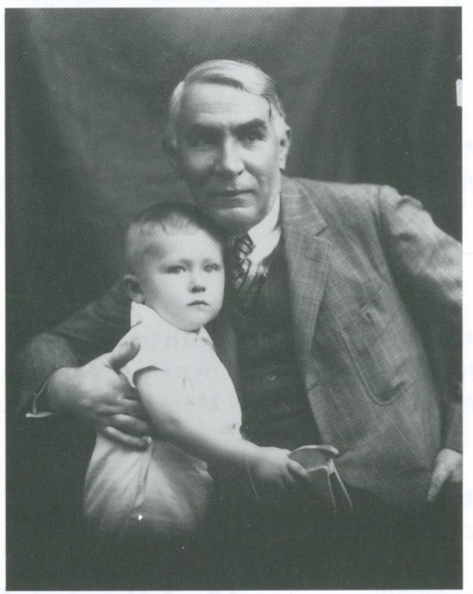

Móra unokájával, a Vademberrel. (MFM T27680)

Móra Ferenc Múzeum (9)

A kötet szerzői

943.9HSZ SZ43
OT, ko

Balog Iván
tanszékvezető egyetemi docens
Szegedi Tudományegyetem,
Szociológia Tanszék

Bíró-Balogh Tamás
irodalomtörténész
Szegedi Tudományegyetem,
Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Horváth Ferenc
ny. régész
Móra Ferenc Múzeum

SZTE Klebelsberg Könyvtár
SZEGED
2.

Lencsés Gyula
egyetemi adjunktus
Szegedi Tudományegyetem,
Szociológia Tanszék

Marjanucz László
tanszékvezető egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem,
Modernkori Magyar Történeti Tanszék

Máté-Tóth András
tanszékvezető egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem,
Vallástudományi Tanszék

Medgyesi Konstantin
egyetemi adjunktus; tudományos
igazgatóhelyettes
Szegedi Tudományegyetem;
Móra Ferenc Múzeum

Mezey András
történész
Szegedi Tudományegyetem
Klebelsberg Kuno Könyvtára

Nátyi Róbert
művészettörténész, dékán
Szegedi Tudományegyetem,
Bartók Béla Művészeti Kar

Nyéki Tamás
kulturális referens
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
Művelődési Osztály

Romsics Ignác
akadémikus, egyetemi tanár
Eszterházy Károly Egyetem,
Modernkori Magyar Történeti Tanszék

Tomka Béla
egyetemi tanár, tanszékvezető
Szegedi Tudományegyetem, Jelenkor-
történeti Tanszék

Tóth István
osztályvezető történész
Móra Ferenc Múzeum

X305519